

סימן ב

החומרים המקבלים תומאת מדרס ודין המפץ

- 53 ..... מבוא
- 53 ..... פרק א: סוגיות הגמרא על תומאת המפץ
הסוגיה בשבת – למפץ אין טהרה במקווה, ואעפ"כ הוא טמא מדרס כי "יש במינו טהרה" 53 ◊ משמעות הסוגיה בב"ק – למפץ עצמו יש טהרה 55
- 56 ..... פרק ב: שיטות הראשונים בהבנת המפץ
רש"י – המפץ מקנים, שהם עץ ממש, והחידוש שמדרס טמא כש"יש במינו טהרה" מוגבל לפשוטי כלי עץ 56 ◊ לפי זה צריך ביאור מדוע יש טבילה למיטה 58 ◊ תוספות – יש שני מיני מפצים: האחד מעץ, ויש לו טהרה, והשני משיפה וגמי, שאינו עץ ואין לו טהרה ואעפ"כ טמא מדרס 62 ◊ האם לשיטה זו המפץ נעשה אב 63 ◊ רמב"ם – השיפה והגמי הם עץ, ולמפץ אין טהרה מטעם מיוחד 65 ◊ כך גם דעת הראב"ד 69 ◊ שיטת רב האי גאון 70 ◊ 'גדולי הדורות' – המפץ נטהר במקווה 71 ◊ טבלת סיכום 73
- 74 ..... פרק ג: קשיים בשיטות הראשונים
במשנה ובתוספתא משמע שיש למפץ טהרה 74 ◊ קשיים אחרים בפירוש תוספות 75
- 80 ..... פרק ד: ביאור חדש לדין המפץ
הלכתית ניתן לטהר את המפץ, ו"אין לו טהרה במקווה" פירושו שהמפץ אינו מתנקה במקווה מהפרשות הזב שדבקו בו 80 ◊ הרחבה על הזיקה בין הלכות טומאה וטהרה לבין לכלוך וניקיון 80 ◊ ראשונים קישרו בין שבירת כלי חרס באיסורי מאכלות ובטומאה 84 ◊ מפץ של שיפה וגמי סופג לכלוך ולכן "אין לו טהרה" 85 ◊ כך פירש רבנו חננאל 87
- 89 ..... פרק ה: לשיטת תוספות – מה נחשב "יש במינו"?
ההרחבה העיקרית של תומאת המדרס היא לגידולי קרקע שאינם "עץ" 89 ◊ יש אומרים שגם בגד שאינו טווי וארוג הוא "מינו" של בגד טווי וארוג 91 ◊ בגד מחומרים אחרים מלבד צמר ופשתן – האם הוא "מינו" של בגד צמר ופשתן? 92 ◊ ראיות לדעה המצמצמת את החידוש של "מינו" 93 ◊ באחרונים יש שהרחיבו זאת גם לדבר הגדל בים 95 ◊ חידוש זה מוקשה ממשניות 96 ◊

יש שהרחיבו את סברת "יש במינו" גם למדרס מזכוכית 98 ◊ בראשונים
מוכח להיפך 99 ◊ "יש במינו" בעור המצה 100 ◊ סיכום 101

101 ..... **פרק ו: שיטת רבא**

האם הוא חולק על סברת "יש במינו" וקובע כלל אחר איזה חומר ראוי
לטומאת מדרס? 101

104 ..... **פרק ז: שיטה בראשונים: החרס טהור ממדרס כי אינו ראוי לו**

רש"י: בחרס אין מדרס כי הוא נשבר 104 ◊ ביאורי האחרונים לשיטתו 104 ◊
נראה שכוונת רש"י רק להטעים את דרשת חז"ל 107 ◊ ייתכן שכוונת רש"י
שאי אפשר לטמאו מדרס כי יאלצו לשברו מיד 108 ◊ ראיות לטהרת כלי אבן
ממדרס 109 ◊ זאת, למרות שהוא מתאים לשיבה 110 ◊ סיכום 112

113 ..... **סיכום כללי ומסקנות**

המסקנה העיקרית: טומאת מדרס אינה אלא בחומרים שנאמרו בתורה בשאר
הטומאות, ולא בחומרים אחרים הדומים להם 114

סימן ב

החומרים המקבלים טומאת מדרס ודין המפץ

מבוא

בעניין טומאת מדרס לסוגיה (משכב, מושב ומרכב) נאמרו בתורה כמה פסוקים: "וכל המרכב אשר ירכב עליו הזב יטמא. וכל הנוגע בכל אשר יהיה תחתיו יטמא עד הערב, והנושא אותם יכבס בגדיו ורחץ במים וטמא עד הערב" (ויקרא טו, ט-י). "וכל אשר תשכב עליו בנדתה יטמא, וכל אשר תשב עליו יטמא. וכל הנוגע במשכבה יכבס בגדיו ורחץ במים וטמא עד הערב. וכל הנוגע בכל כלי אשר תשב עליו יכבס בגדיו ורחץ במים וטמא עד הערב" (שם פס' כ-כב).

מלשון התורה "כל המרכב", "כל המשכב", "כל אשר יהיה תחתיו", משתמע שאין כל חילוק בין החומרים שמהם נעשה המדרס. אולם חז"ל למדו מפסוקים צמצום מסוים של החומרים המקבלים טומאת מדרס, ויש לברר את היקף הדין. לבירור זה השלכות חשובות על חומרים חדשים בימינו, האם הם מקבלים טומאת מדרס, או שמא טומאת מדרס קיימת רק בחומרים שהוזכרו בתורה לטומאה.

סוגיה מרכזית שעוסקת בשאלות אלו דנה על טומאת מדרס במפץ, סוג של מחצלת. אגב כך נדונה בראשונים שאלה יסודית אחרת: מה נכלל במושג "כלי עץ" שהוזכר בתורה? האם רק עץ קשיח, או שמא גם צמחים רכים? שאלה זו נדונה בסי' א, והדיון כאן יתבסס גם על הבירור שם.

פרק א: סוגיות הגמרא על טומאת המפץ

הסוגיה בשבת

הגמרא בשבת (פד ע"א א-ב) אומרת:

"ת"ר, מדרס כלי חרס טהור...¹ ומדרס כלי חרס מנלך דטהור? אמר חזקיה: דאמר קרא: 'ואיש אשר יגע במשכבו' (ויקרא טו, ה), מקיש משכבו לו: מה הוא אית ליה טהרה במקוה – אף משכבו נמי אית ליה טהרה במקוה. דבי רבי ישמעאל תנא: 'כמשכב נדתה יהיה לה' (שם, כו), מקיש משכבה לה: מה היא אית לה טהרה במקוה – אף משכבה נמי אית לה טהרה במקוה; לאפוקי כלי חרס, דלית ליה טהרה במקוה.

1 כפי ששינונו גם בכלים פ"ב מ"ג ופכ"ז מ"א.

מתיב רבי אילעא: מפץ במת מניין? ודין הוא: ומה פכין קטנים, שטהורין בזב, טמאים במת, מפץ, שטמא בזב, אינו דין שיהא טמא במת? ואמאי, הא לית ליה טהרה במקוה! אמר ליה רבי חנינא: שאני התם, הואיל ואיכא במינו. אמר ליה: רחמנא ליצלן מהאי דעתא! אדרבה, רחמנא ליצלן מדעתא דידך!² וטעמא מאי? תרי קראי כתיבי: כתיב 'ואיש אשר יגע במשכבו', וכתיב 'וכל המשכב אשר ישכב עליו הזב יטמא'. הא כיצד? יש במינו – אף על גב דלית ליה טהרה במקוה; אין במינו – מקיש משכבו לו.

רבא³ אמר: מדרס כלי חרס טהור מהכא: 'וכל כלי פתוח אשר אין צמיד פתיל עליו', הא יש צמיד פתיל עליו טהור הוא. מי לא עסקינן דיחדינהו לאשתו נדה? וקאמר רחמנא טהור.

ישנה, אפוא, תלות הדדית בין טומאת מדרס לשאר הטומאות: מצד אחד, ישנו ק"ו מפכים קטנים, המלמד שכל מה שנטמא מדרס נטמא במת. ומצד שני, ישנה הגבלה על טומאת מדרס, שרק מה שהתורה הזכירה בטומאות אחרות שיש לו טהרה במקוה, או שיש במינו טהרה במקוה, נטמא במדרס.

הק"ו מפכים קטנים צריך ביאור. הגמ' לומדת מפכים קטנים שטומאת מדרס היא טומאה מיוחדת, הדורשת תנאים יתירים על טומאת מת, והא ראייה, שיש דברים שטמאים במת ולא במדרס, וא"כ מסתבר שטומאת מדרס היא רק תוספת לטומאת מת, ואין דבר שטמא רק במדרס. ההגיון שבק"ו זה אינו הכרחי, והיה אפשר לומר שהא כדיניה והא כדיניה: טומאת מת תלויה בשם "כלי" על פי גדריו השונים, ואילו טומאת מדרס תלויה אך ורק בשימוש למשכב ומושב, בכל אופן שיהיה⁴. יתירה מזו: מסתבר היה, על פי הגיון זה,

2 סגנון זה מצאנו עוד פעמיים במחלוקות בין אמוראים אלו: בכתובות מה ע"ב: "א"ל רבי חנינא לרבי אילעא: אי הכי... א"ל: רחמנא ליצלן מהאי דעתא! אדרבה, רחמנא ליצלן מדעתא דידך. וטעמא מאי?...". ובב"ק סה ע"ב: "איתיביה רבי חנינא לר' אילעא... א"ל: רחמנא ליצלן מהאי דעתא! אמר ליה: אדרבה, רחמנא ליצלן מדעתא דידך!" (ולשון רש"י בכתובות שם: "רחמנא ליצלן מהאי דעתא – כיחד ממנו טעמו של דבר מפני שתלוי בהבנת הלב"). ובירושלמי בפאה פ"ח ה"ד: "רבי חנינא הוה יתיב קומי רבי אלי, והוא אמר טעמין והוא סתו, אמר טעמין והוא סתו. אמר ליה: לא בלן מסתור אלא מבני" (לא ראוי רק לסתור אלא גם לבנות). ר' אילעא (מופיע גם בשמות: אלעאי, אילא, הילא, לא) היה תלמיד ר' יוחנן, וממילא מתברר שר' חנינא זה אינו ר' חנינא בר חמא, תלמיד רבי, אלא תלמיד ר' יוחנן (עמד על כך כבר ביחוסים תנאים ואמוראים, שגורס כאן "רב חנינא" וכלל מימרא זו בערך על רב חנינא, עמ' שפח, בנפרד מהערך על ר' חנינא בר חמא, עמ' תכ. עיין גם 'שערי תורת בבל' עמ' 405-407, ותולדות תנאים ואמוראים' ערך 'רב חנינא אחי רבה בר נחמני'. יש מחלוקת בין שני האחרונים האם זהו ר' חנינא חברון דרבנן' הנזכר פעמים רבות בירושלמי).

3 זהו הנוסח לפנינו ובכל כהה"י ובילק"ש מצורע רמז תקסז ובבעל המאור דף לד, ב. גרסת ר"ח כאן: "רבה", אבל בפירושו לב"ק כה ע"ב ציטט מכאן "רבא".

4 בפרט יש מקום להבין כך ע"פ היסוד בטומאת משכב ומושב, שאין זו רק העברה של טומאת הזב אלא מקור טומאה בפני עצמו. כך צידדו כמה מראשי הישיבות ע"פ כמה ראשונים, ראה חידושי ר'

להגביל את טומאת מדרס רק לאותם דברים ששמענו ממקור אחר שהם מקבלים טומאת מת. אולם הגמ' לומדת מזה להיפך, להרחיב את טומאת המת באותם דברים המקבלים טומאת מדרס.

נראה שישנה כאן הנחת יסוד, שקבלת טומאת מת מחויבת בכל מה ששם כלי עליו ויש בו עליו ושכלול. והנחה נוספת, שאם התורה טימאה את המשכב הרי זה מלמד שיש בו עליו ושכלול. לגבי כלי עץ, למשל, בדרך כלל פשוטיהם טהורים משום שאינם משוכללים וראויים לקבלה, אבל אם הם ראויים למשכב, ולכן מקבלים טומאת מדרס, הדעת נותנת שיש בהם חשיבות מספקת כדי לקבל טומאת מת. וכ"כ רש"י בסוכה כ ע"א ד"ה והתנן כל המטמא מדרס מטמא טמא מת: "דאין לך מיטמא מדרס אלא המיוחד לשכיבה, וכיון דשוי לתשמיש - כלי הוא, וכל שהוא כלי למדרס מיטמא בכל טומאה". וכך גם בנידה מט ע"א ד"ה כל המטמא: "כדמפרש בגמרא שאין לך כלי הראוי למושב הזב שאין שם כלי עליו וראוי לקבל כל טומאות".

מאידך, ישנה דרישה שתהיה במינו טהרה במקווה, דהיינו שהחומר שממנו נעשה המדרס לא יהיה פשוט מדי, כמו החרס או האבן והגללים.

הסוגיה בבבא קמא

ברייטא זו על מפץ במת מובאת בגמ' בב"ק כה ע"ב, כדוגמה לשאלה האם בדרשת קל וחומר אומרים "דיו לבא מן הדין להיות כנדון":

"אמר ליה רב אחא מדפתי לרבינא: והא האי תנא לא דריש דיו ואף על גב דלא מפריך ק"ו! דתניא: מפץ במת מניין? ודין הוא: ומה פכין קטנים שטהורים בזב - מטמא במת, מפץ שטמא בזב - אינו דין שיטמא במת? וקמייתי לה בין לטומאת ערב בין לטומאת שבעה, ואמאי? אימא: אהני ק"ו לטומאת ערב, ואהני דיו לאפוקי טומאת שבעה! אמר ליה: כבר רמא ניהליה רב נחומי בר זכריה לאביי, וא"ל אביי: תנא ממפץ בשרץ מייתי לה, וה"ק: מפץ בשרץ מניין? ודין הוא: ומה פכין קטנים שטהורים בזב - טמאין בשרץ, מפץ שטמא בזב - אינו דין שיהא טמא בשרץ. אלא מפץ במת מניין? נאמר 'בגד ועור' בשרץ ונאמר 'בגד ועור' במת, מה בגד ועור האמור בשרץ - מפץ טמא בו, אף בגד ועור האמור במת - מפץ טמא בו... הניחא למ"ד דון מינה ואוקי באתרא, אלא למ"ד דון

אריה לייב מאלין ח"ב סי' ע, ר' חיים שמואלביץ ב'תורת ראשי הישיבות' ב"ב ח"א עמ' שטז, שיעורי הרב אהרן ליכטנשטיין לטהרות עמ' 24 ו'משנת טהרות' זבים עמ' נא-נב. מקור מרכזי בחז"ל שהובא לתפיסה זו הוא התוספתא בכלים ב"ק פ"א הי"ד, שלדעת ר' שמעון משכבו ומושבו של זב מרוחק מהר הבית, ולכאורה הדבר תמוה, אא"כ נבאר שהם גוף הטומאה. אך יש להעיר שמצאנו בירושלמי בשקלים פ"ח ה"ג שר"ש סובר כך אפילו לגבי מאכלו ומשקו של מצורע, שמשולח חוץ לג' מחנות, עי"ש בתקלין חדתין, ועל כרחונו זוהי סברה מיוחדת של ר"ש שכל הנטמא מן הטמא משולח כמותו.

מינה ומינה מאי איכא למימר? אמר רבא, אמר קרא: 'וכבסתם בגדיכם ביום השביעי' (במדבר לא, כד), כל טמאות שאתם מטמאין במת לא יהו פחותין משבעה".

מסוגיה זו משמע שהמפץ יכול להיטהר בטבילה במקווה והזאה, בניגוד לסוגיה בשבת הנ"ל האומרת שלמפץ אין טהרה במקווה, שהרי אם אין לו טהרה אין מקום ל"טומאת ערב" ו"טומאת שבעה", שמשמעם – טומאה שיש לה סיום (ובשום מקום לא מצינו בחז"ל "טומאת ערב" לגבי כלי חרס). גם הלימוד מ"וכבסתם בגדיכם ביום השביעי" מלמד בפשטות שלמפץ יש טהרה במקווה, שאם לא כן כיצד ניתן ללמוד מהפסוק על טומאת שבעה במפץ? הרי על כרחך דינו שונה ולא נכלל בפסוק זה.

פרק ב: שיטות הראשונים בהבנת המפץ

א. שיטת רש"י: המפץ – של קנים

רש"י בשבת (פד ע"א ד"ה במת מנין) מפרש: "מפץ – של קנים. במת מניין – שהוא טמא, לפי שמצינו שפשוטי כלי עץ טהורין מטומאת מגע שרץ, מניין שכלי הראוי למשכב ומושב מקבל טומאת מגע במת? ... שאני התם דאיכא במינו – יש בכלי עץ שיש להן טהרה במקווה כגון מקבלים". רש"י מעמיד את המפץ בשל קנים דווקא⁵, ואם כן המפץ הוא מפשוטי כלי עץ, שטהורים מטומאות מגע⁶. והתחדש בטומאת מדרס שאע"פ שאין למפץ הפשוט טהרה במקווה מכל מקום הוא מקבל טומאה זו, ובעקבותיה גם את שאר הטומאות, כי במינו – כלי עץ המקבלים – יש טהרה במקווה.

5 בניגוד לצמחים רכים יותר, שלדעת רש"י אינם בגדר "עץ", עיין שבת סו ע"א ד"ה וריב"נ מטהר. אמנם היה מקום לומר שהפירוש "של קנים" אינו אוקימתא הלכתית, דווקא קנים ולא חומר אחר, אלא מטרת רש"י רק לבאר ללומד מה טיבו של מפץ. אולם בסוגיות מוקדמות יותר במסכת שבת שבהן הוזכר המפץ (סה ע"א ועו ע"א) לא טרח רש"י לפרש מה טיבו. ועוד, שהמפץ הסתמי הוא דווקא מגמי רך, ראה הערה 67. השווה גם לפירושו בב"ק שיובא בהערה 7, שם לא ציין ממה נעשה המפץ, ובהתאם לשיטתו שם, כפי שיוסבר.

האוקימתא במפץ של קנים אינה פשוטה, שכן לכאורה מחצלת כזו אינה ראויה לשכיבה כלל ואינה מקבלת טומאה, לפי המשנה בכלים פ"ז מ"ז ופסק הרמב"ם בהל' כלים פכ"ה הי"ג (ועיין גם כלים פ"כ מ"ז). מאידך, בסוכה פ"א מ"א שנינו שמחצלת קנים גדולה שנעשתה לשכיבה מק"ט, וכ"פ הרמב"ם בהל' סוכה פ"ה ה"ו, ומשמע לכאורה שטמאה מדרס, אך עי"ש בלח"מ. בברייתא בסוכה כ ע"א ת"ק מבדיל בין מחצלת קנים גדולה, שטהורה, לבין ארוגה, שטמאה, ור' יוסי שם מטהר את שתיהן. ייתכן, אפוא, לחלק בין צורות שונות של הכנה או שאלו שיטות תנאים שונות (ראה רש"י בסוכה שם). ושמא יש לחלק בין מפץ למחצלת, שמפץ נועד לשיבה, ודרך בני אדם לשבת גם על קנים, מה שאין כן מחצלת לשכיבה. בקרית ספר (הל' כלים פכ"ג) עמד בזה וכתב בקצרה: "והא דילפינן מפכים לשאר טומאות היינו במפץ קנים אם עשאה לשכיבה... דשל קנים דקתני כלים פ"ו דטהורה היינו כשאינה ראויה למדרס".

6 וכן בסוכה כ ע"א ד"ה והתנן: "וכל שהוא כלי למדרס – מיטמא בכל טומאה, ואפילו הוא פשוטי כלי עץ, דילפינן ליה מקל וחומר במסכת שבת: מפץ במת מניין?".

לא ברור כיצד רש"י מפרש את הסוגיה בב"ק, ממנה משמע להדיא שיש למפץ טבילה, ושמא לדעתו אלו סוגיות חלוקות⁷. שאלה נוספת היא, שלכאורה לפי רש"י יוצא שמפץ שאינו של קנים, אלא מצמחים רכים כגון שיפה וגמי, אינו מקבל טומאת מדרס. אך בסוכה טז ע"א נאמר: "תניא... מחצלת של שיפא ושל גמי, שייירה, אע"פ שנפחתו מכשיעורה - אין מסככין בהן", מפני שמתחילה הייתה מקבלת טומאה (רש"י ד"ה אין מסככין). וכן בברייתא שם כ ע"א: "מחצלת של שיפה ושל גמי, גדולה - מסככין בה (מאחר שסתמה לסינוך), קטנה - אין מסככין בה"⁸. וברייתא נוספת שם עמ' ב: "חוצלות של שעם ושל גמי ושל שק ושל ספירא - מטמא טמא מת, דברי רבי דוסא. וחכמים אומרים: אף מדרס". לפיכך מסתבר שאף רש"י מודה שמפץ זה מקבל טומאה, אך מדרבנן, כדעת היראים שלהלן⁹.

7 רש"י בבבא קמא כה ע"ב אינו מסביר ממה עשוי המפץ, אלא כותב: "מפץ במת מניין - שמטמא, לפי שנאמר במת גבי מדין וכל בגד וכל כלי עור וגו', וזה אינו לא בכלל בגד ולא בכלל עור ולא בכלל כלי עץ, מניין שאפילו הוא מטמא באהל המת". לשון זו דו משמעית: האם אינו מעץ כלל, או אינו "כלי עץ", כלומר, אינו כלי קיבול אלא פשוט (ואין לומר שנקט "כלי עץ" רק אגב לשון הפסוק שהביא, שהרי גם בעור נאמר בפסוק "כלי עור" וברש"י רק "עור"). מכל מקום, מהצורך של רש"י לפרט שהמפץ אינו בגד ועור משמע שרצונו לומר שזהו סוג אחר של חומר, ואם היה פשוט שהוא עץ אלא שאינו כלי קיבול לכאורה אין מקום לכל אריכות לשונו (התלבטות דומה קיימת בהבנת לשון רש"י בשבת קמג ע"א ד"ה ואינו, ראה סי' ה הערה 67). נראה, אפוא, שדעת רש"י בב"ק שהמפץ אינו בכלל עץ, וכדעת תוס' דלקמן בפירוש הסוגיה בשבת, ועמדו על כך במגיני שלמה (שבת פד ע"ב) וב'משנה אחרונה' (מהדור"ק, כלים פכ"ד מ"ז).

באחד מכתבי היד של רש"י בב"ק (כת"י וטי' 132) מצאתי גרסה אחרת: "מפץ באהל המת - מפץ פשוטי כלי עץ הוא. מנין דמטמא" וכו', וההמשך כמו לפנינו. ייתכן להסביר זאת על פי הידוע שבפירוש רש"י לבבא קמא היו מהדורות שונות. על כך ראה במבוא לרשב"א על ב"ק במהדור' מוה"ק, עמ' 8, ובהרחבה במאמרו של הרב אהרן גבאי 'נוסחאות ומהדורות פירוש רש"י למסכת בבא קמא' (לע"ע טרם נדפס, והמחבר הראה לי בטובו), שביסס את הטענה שמדובר ב"מהדורות" של ממש, דהיינו תוספות רבות ותיקונים שהוסיף רש"י לפירושו (כעשרה שינויים גדולים בכל דף גמרא). כתב היד הנ"ל מבוסס בעיקר על מהדורה קמא. אפשר, אפוא, שבמהדור"ק סבר רש"י כפירושו בשבת, שהמפץ הוא פשוטי כלי עץ ואינו "כלי עץ", ובמהדור"ב חזר בו ונקט כתוס', או התלבט בעניין ולפיכך השמיט את תיאור המפץ כפשוטי כלי עץ ולא החליפו בתיאור אחר, אך הותיר על כנו את הפירוש שאינו "כלי עץ", שהוא רב משמעי, כאמור. דא עקא, בכתבי יד אחרים שמזוהים גם הם עם מהדור"ק (וטי' 157 ופרמה 3055, שכנראה הוא פירוש מורחב מאת תלמיד רש"י על בסיס מהדור"ק) הנוסח כפי שנדפס לפנינו, ללא תוספת זו שהמפץ הוא פשוטי כלי עץ. בסיכומי של דבר, ע"פ הממצאים שראיתי קשה לקבוע מסמרות האם אכן זהו נוסח מקורי ממהדור"ק, המעיד שרש"י בפירושו בב"ק מהדור"ב חזר בו מפירושו לשבת, או שמא זוהי תוספת ממאן דהוא, ואם כן אין לנו ראיה האם פירושו לשבת קדם לב"ק או להיפך.

8 דברי ר' יוסי שם "אחת זו ואחת זו מסככין בה" מתייחסים לשל קנים ולא לשיפה וגמי, עיי"ש בתוס' ד"ה של שיפה, וכן מפורש בתוספתא שם פ"א ה"י.

9 בסד"ט (כלים ריב, ב) כתב בדעת רש"י שמפץ של שיפה וגמי טהור לגמרי, ורק כלי קיבול העשוי מהם טמא מדרבנן (ולא כמ"ש בשמו באנצ"ת ערך מדרס ציון 257), ולא הבנתי מניין לו לחלק בזה, נגד הברייתות הנ"ל. ושמא יש לפרש ש"מחצלת של שיפה ושל גמי" היינו שעיקר החומר משיפה

טבילת המיטה

רבינו תם (תוס' שבת פד ע"א ד"ה מפץ וספר הישר סי' רנח) הקשה על רש"י, שלא ייתכן לפרש את הגמרא בשבת על פשוטי כלי עץ, שהרי מצינו שיש להם טהרה במקווה, כמ"ש בכלים פי"ח מ"ט: "מיטה מיטמאת חבילה ומיטהרת חבילה", ומבואר בסוכה טז ע"א שמדובר על "ארוכה ושתי כרעיים", קרשי המסגרת של המיטה, דהיינו פשוטי כלי עץ.

באחרונים מצאנו כמה תירוצים על קושיית ר"ת מטבילת המיטה:

1. מגיני שלמה: המיטה היא כלי קיבול

במגיני שלמה סובר שהמיטה היא כלי קיבול, מאחר שעושים לה מחיצות סביב, על מנת שהישן עליה לא יפול, וכ"כ בקצרה בחידושי המהר"ל, שהיא בית קיבול לכרים וכסתות (וכן בערוך לנר בסוכה טז ע"א). לדעתו גם ר"ת סובר כך, ולכן טרח להוכיח מהמשנה שיש טבילה למיטה אפילו כאשר היא מפורקת לאברים, ובאותה שעה אין לה בית קיבול¹⁰, אך לדעת רש"י עדיין היא חשובה כלי קיבול, כי סופו לחברה.

תירוצו זה אינו פשוט. מצאנו אמנם במיטה של זוגיין שהיא כלי קיבול (כלים פכ"ד מ"ח ובתפא"י, וכן הוכיח בערוך"ג הנ"ל, ואכמ"ל). מאידך שנינו במפורש (כלים פ"ב מ"ג) שמיטה של חרס טהורה, ואינה כלי קיבול, וכך כתב הרמב"ם (הל' כלים פ"ד ה"א) שהמיטה של עץ אינה עשויה לקבלה¹¹. גם אם הייתה דרכם לקבוע קרשים סביבה, אין זה הכרחי שהם היו צמודים למצע שעליו שוכבים, וממילא לא נוצר כלי קיבול.

עוד יש לשאול על רש"י מהמשנה במקוואות פ"ט מ"ה על טבילת שולחן וטבלה

וגמי, אבל חומרים אלו ארוגים על גבי קנים המרוחקים זה מזה (עין כלים פ"כ מ"ז), ולעניין טומאה הולכים אחר הקנים מפני שהם המעמיד.

בדברות משה (שבת סי' נג הערה לח, עמ' תה; טהרות עמ' תצה) ראיתי חידוש גדול, שלדעת רש"י מפץ של שיפה וגמי הוא בכלל "בגד" ולכן יש לו טהרה במקווה, ודקדק זאת מרש"י בסוכה כ ע"ב (ד"ה של שעם) שמזכיר בגמי לשון אריגה. לענ"ד הדברים לא יתכנו, שהרי רש"י שם טז ע"א ד"ה אע"פ כתב שמחצלת של שיפה וגמי שיעורה לטומאה כמפץ, ששה על ששה טפחים, ולא שלוש על שלוש אצבעות כבגד (או שלוש על שלוש טפחים, כבגד משאר מינים לדעה בשבת כז ע"א המחלקת בין צמר ופשתן לשאר מינים). ומלשון אריגה שנקט אין ראיה כלל, שהרי הברייתא (כ ע"א) נוקטת לשון זו אפילו לגבי מחצלת של קנים. ואדרבה, רש"י באותו דיבור שציין לו האג"מ כותב שהגמי אינו נארג יפה באופן יחסי לבגד. ומסתבר שאין "בגד" אלא כשחוטיו דקים, ולא כמפץ של שיפה וגמי, ראה סי' ג עמ' 156.

10 אך ציין שבתוס' בסוכה טז ע"א ד"ה ומטהרת חבילה הוכיחו מהמיטה השלמה ולא מ"מטהרת אברים", ונראה שלדעתם אינה כלי קיבול.

11 וכן כתב בקרבן אהרן (שמיני פרשתא ז,ד) על טהרת מיטה של חרס: "מטה ושולחן וכו', דכל אלו אע"פ שיש להם בית קבול, אינם עשויים לקבלה, ותרי מילתי איצטריך להם כדי שיהו מקבלים טומאה, שיהיו ראויים לקבל ועשויים לקבלה". ועיין חזו"א כלים סי' ה סק"ג וסי' כא סק"ז וקהילות יעקב טהרות סי' י, שכלי שמכיל את גוף האדם נחשב ככלי קיבול רק אם הוא משמש להגנה על האדם ולא להנחה גרידא.

(ובחגיגה כו ע"ב ופסחים קט ע"ב הוזכרה טבילת שולחן לחם הפנים), ומהתוספתא במקוואות פ"ו הט"ז: "המור והקומוס... ועל הספסל מלמעלה ומן הצדדין חוצץ, ומלמטה אינו חוצץ", וכן שם הי"ז: "לכלוכי צואה שבכסא ושבתדראות... הרי אלו חוצצין", הרי שיש להם טבילה, והרי אלו פשוטי כלים, שטהורים בכלי חרס¹².

2. פני יהושע: המיטה משמשת אדם ומשמשיו

הפני יהושע (שבת פד ע"א) תירץ את קושיית ר"ת מ"מיטה מיטהרת חבילה", על פי מש"כ הרמב"ם בהל' כלים פ"ד ה"א שבפשוטי כלי עץ יש חילוק בין כלים המשמשים את האדם וגם את משמשיו לבין כלים המשמשים אדם או משמשיו בלבד. המיטה משמשת אדם ומשמשיו, דהיינו שמלבד שכיבת האדם עליה גם מניחים עליה חפצים, כגון מצעי המיטה, ולכן יש לה טבילה, ואילו המפץ משמש לאדם בלבד, ולכן אין לו טבילה.

כדברי הפני יהושע מצאנו כבר ביראים (סי' תכא), וז"ל (כדילוגים): "מחצלת של שיפה ושל גמי אין מקבלין טומאה אלא מדרבנן¹³. והא דאמרינן 'מפץ במת מניין' ההוא במפץ של עץ מיירי, אבל שיפה וגמי, אפילו מיוחדים לישיבה - טהורים בזב, מידי דהוה אכלי אבנים וכלי גללים. ויש לשאול, אחרי שהמפץ של עץ היכי אמרינן בשבת דלית ליה טהרה במקוואה, דתנן 'מיטה מיטהרת חבילה ומיטמת חבילה', מפץ נמי לא שניא! ויש לתרץ, דלא דמי אמיטה, שהמיטה משמשת אדם ומשמשיו משמשי אדם, ומרבינן ליה בתו"כ בפרשת ויהי ביום השמיני מ'כל כלי עץ', הלכך כיון דמרבויא דקרא מטמאין לה, כיון דאירבייה לטומאה - אירביה לטהרת טבילה, ולא ממעטינן פשוטי כלי עץ אלא הנהו דלא הוו אלא משמשי אדם ולא הוו משמשי אדם. הלכך מפץ, דלא הוו משמשי משמשי אדם¹⁴, לא איתרבי."

12 ראה כלים פ"ב מ"ג ותוספתא כלים פ"ז הי"ב ורמב"ם הל' כלים פ"א ה"י ופכ"ה ה"א והל' מקוואות פ"ט ה"י. אמנם לגבי הקתדרה אין זה פשוט, כי משמע שמושב זה, שיש לו שלוש דפנות, נטוי קמעא לאחוריו ויוצר כלי קיבול, עיין כלים פ"ד מ"ג, שם המשנה מדמה את הגסטרא המוטה על צידה לקתדרה. מאידך, בתוספתא בכלים הנ"ל נאמר שקתדרה של זכוכית טהורה, ומשמע שהיא כלי פשוט. נראה, אם כן, שהדימוי של הגסטרא לקתדרה הוא חלקי, במובן זה שהמושב מעוגל (וראה 'ריהוט הבית במשנה' עמ' 93), והקתדרה אינה כלי קיבול. לגבי העריסה, שהוזכרה אף היא בתוספתא לטהרה כשהיא מזכוכית, מסתבר שיש לה דפנות, שהרי היא מיועדת לתינוק (עיין ברכות מז ע"ב וב"ב לו ע"א, תוספתא כלים פ"ה הי"ב וירושלמי מכות פ"ב ה"ד, וכן במקומות רבים). אך נראה שהדפנות אינן מלאות אלא מסורגות כעין לול תינוקות בימינו (ראה 'ריהוט הבית במשנה' עמ' 156), ולכן אין זה כלי קיבול אלא מדרס בלבד.

13 ואעפ"כ פסולה לסיכוך, ע"ש, ולא כפי שמופיע במרדכי סוכה סי' תשלח בשם היראים, וממנו להגהה בתרומת הדשן סי' צ (נראה שהמגיה הוא בעל התה"ד עצמו, ראה לשון המגיה בסי' ריא, רלב, שמא. ועל ההגהה בסי' רנו: "תשובה זו נ"ל כפולה", הערה שלכאורה אינה מתאימה למחבר, הראוני שכתב תלמידו הלקט יושר עמ' כב: "כתב בספרו שני פעמים תשובה זו וידוע לו ולא מחק האחת"). על השיבוש שנפל במרדכי עמדו בביכורי יעקב, תוספת ביכורים סי' תרכט סק"ג, ובעמודי אש סי' ו אות ט.

14 בנקודה זו ר"ת חולק על היראים, וכתב (ספר הישר סי' רנח): "דפשוטי כלי עץ נפקא לן בתו"כ מכל

יש לעמוד על נקודה של חידוש בדברי היראים. לדעת רוב הראשונים, חילוק זה בין כלים המשמשים אדם ומשמשי אדם לבין כלים המשמשים אדם בלבד או משמשי אדם בלבד הוא מדרבנן, ודרשת התו"כ בשמיני מ"מכל כלי עץ" היא אסמכתא. מדאורייתא רק פשוטי כלי עץ הראויים למדרס מקבלים טומאה, כמ"ש בבכורות לח ע"א¹⁵. לפי שיטה זו, לא ייתכן להסביר את טהרת המיטה במקווה בכך שהיא משמשת אדם ומשמשיו, שהרי טומאת המדרס בה היא מדאורייתא. בכלי שאינו ראוי למדרס, שכל טומאתו אינה אלא מדרבנן, יכלו חכמים לקבוע שהוא נטהר בטבילה, "הם אמרו והם אמרו", אבל חומרא זו מדרבנן במשמשי אדם ומשמשיו לא יכולה להוליד קולא בדאורייתא. לפיכך נזקק היראים לומר שהדרשה בתו"כ מ"מכל כלי עץ" היא דרשה גמורה מדאורייתא, ולכן מובן מדוע המיטה נטהרת במקווה, כפי שנאמר בהמשך אותו פסוק: "במים יובא וטמא עד הערב וטהר".

לעומת זאת הפנ"י כתב: "דכל מה שמשמש אדם ומשמשי אדם לכו"ע טמא עכ"פ מדרבנן ואפשר דאפילו מדאורייתא דומיא דטבלא המתהפכת". משמעות דבריו שתירוצו קיים גם למ"ד שטומאתם מדרבנן, ורק לרווחא דמילתא ציין שאפשר שטומאתם מדאורייתא. וזה אינו מובן לענ"ד, כי אם הטומאה מדרבנן, ומיטה טמאה מדאורייתא רק משום שהיא ראויה למדרס, אין מקום לתירוצו¹⁶. מכל מקום בדעת רש"י זהו תירוץ אפשרי, מאחר שככל הנראה אכן שיטתו שדרשת הספרא היא מדאורייתא¹⁷.

לענ"ד התוספתא במקוואות הנ"ל, על טבילת כיסא וספסל וקתדרה, אינה מתיישבת יפה בתירוץ הפנ"י והיראים, שכן נראה שאלו, ובפרט הקתדרה, משמשים לישיבה בלבד ולא להנחת חפצים¹⁸, ואם כן אינם "משמשי משמשי אדם".

כלי עץ דמטמאין דומיא דשק, מה שק שהוא משמש אדם ואת משמשי אדם, שהרי משמש אדם, שראוי לשכב עליו או לישב עליו, וראוי לתת עליו אוכלין ומשקין שהן משמשי אדם, [נראה שכאן נחסר משפט: אף כל שהוא משמש אדם ומשמשי אדם] כגון מפץ של עץ ושולחן וכסא, הרי לך שכל פשוטי כלי עץ הראויין למדרס מיטמאין מגזירת הכתוב....

15 כך דעת תוס' בב"ב סו ע"א ד"ה ושאני, רמב"ם הל' כלים פ"א ה"י, ראב"ד בפירושו בעדויות פ"ג מ"ט (המאוחר לפירושו לספרא, ע"ש), סמ"ג עשין רמד, רמב"ן בב"ב שם (במסקנתו), רא"ש בכלים פכ"ב מ"א, ועוד.

16 בתועפות ראם שם (אות יז) השווה את דברי הפנ"י לדברי היראים, ולא דק. במי נפתח (פרפ"ה, דחה את דברי הפנ"י מכיוון אחר, שלדעתו רש"י ותוס' סוברים שהמיטה אינה נחשבת משמשת למשמשי אדם, מפני שהמצעים שעליה הם חלק מהמיטה (ולא כרמב"ם בהל' כלים פ"ד ה"א שמנה את המיטה בין משמשי אדם ומשמשיו); ולא הבנתי מניין לו שרש"י סובר כך.

17 עיין רש"י בבכורות לח ע"א ד"ה הנך דחזו למדרסות, ע"פ הנוסח בשטמ"ק השלם (מהדו' הרב אילן עמ' 171), ואכמ"ל.

18 הרב נבנצל שליט"א אמר לי אחר עיונו בדברים שהוא מפקפק האם אכן הקתדרה לא שימשה להנחת חפצים. לענ"ד כך משמע מפני שבכל מקום הוזכרה כמיועדת לישיבה בלבד ולאנשים מכובדים, ומסתבר שאם שימשה להנחת חפצים היה זה אקראי בעלמא.

3. שפת אמת: למסקנת הגמרא יש טהרה לפשוטים

השפת אמת (פד ע"א) ואחרונים נוספים¹⁹ פירשו את הגמרא באופן מחודש. הברייתא מניחה שהמפץ טמא בזב, ומזה לומדת בק"ו שיהיה טמא במת, ור' אילעא מקשה על ההנחה המוקדמת שמפץ טמא בזב, הרי אין לו טהרה במקווה, כי הפסוקים על טבילה נאמרו על כלי קיבול ולא על מפץ. אולם לאחר המסקנה שמפץ טמא בזב מכח "יש במינו טהרה במקווה", ואז גם לומדים קל וחומר שיטמא במת, מתחדש שהמפץ גם נטהר במקווה, על פי הדרשה שכתבו תוס' (ד"ה מפץ, לטבילת פשוטי כלי עץ לפי שיטתם שלהלן) ממלחמת מדין: "וכל כלי עץ תתחטאו" (במדבר לא, ט), שכן שם מדובר על טומאת מת. בכך מיושבת גם הסתירה לסוגיה בבבא קמא האומרת שהמפץ התרבה לטומאת ערב וטומאת שבעה, דהיינו שיש לו טהרה.

לענ"ד קשה להלום פירוש זה בלשון רש"י: "והא לית טהרה במקוה - דכי כתיב טבילה בפרשת שרצים ובפרשת מדין כתיבא, והנך כלים דכתיבי התם - ילפינן להו טבילה, אבל פשוטי כלי עץ שלא נכתבו שם לעניין טומאה, לא ילפינן להו טבילה ולית להו טהרה במקוה". ראוי היה לרש"י לרמוז באופן כלשהו שאין כאן אלא הוה-אמינא. גם במהלך הסוגיה פירוש זה אינו נוח כל כך, שהפסוק "כל המשכב" מובא לרבות מה שאין בו טהרה אלא ש"יש במינו טהרה", ולבסוף נלמד מזה שאף בו עצמו יש טהרה, ונמצא שהריבוי ל"יש במינו טהרה" אינו אליבא דאמת, וכאילו נאמר: כל שלא נכתב במפורש שיש בו טהרה אלא רק במינו.

4. ערוך לנר: טבילת המיטה - מטומאת מת בלבד

הערוך ל"נ בסוכה טז ע"א חידש שרש"י מחלק בין טומאת מת לשאר הטומאות: בטומאת מת אף הוא מודה שלפשוטי כלי עץ יש טהרה במקווה, על פי הפסוק במלחמת מדין "תתחטאו", שיש להם הזאה וממילא גם טבילה להשלמת הטהרה, אבל בשאר הטומאות, שאין בהן הזאה, גם טבילה אין להם. הדרשה "מקיש משכבו לו" עוסקת בטהרה מטומאת זיבה, ולכן היא מוציאה את מה שאין בו טהרה מזיבה, אולם המשנה בכלים על טהרת המיטה עוסקת בטהרה מטומאת מת. בכך מיושבת גם סתירת הסוגיות, כי הסוגיה בב"ק, שממנה עולה שיש טהרה למפץ, עוסקת בטהרה מטומאת מת בלבד. לפי פירושו אין בזה הכדל בין ההוה-אמינא של הסוגיה בשבת לבין מסקנתה, בניגוד לשפת אמת. אולם לענ"ד פירושו קשה מאוד מכמה צדדים.²⁰

19 קדמו הפני יהושע בשבת פד ע"ב, אך לא כתירוף לרש"י; 'עץ הדעת טוב' שבת שם; 'חידושי הרמ"ל' כלים פכ"ד מ"י, מהדר' תשסז עמ' קמו; 'מעניי מי' לרב פאנפדער, סי' לח סק"ח, עמ' רו.

20 א. עצם הסברה שלכלי מסוים יש טהרה רק מטומאה מסוימת ולא מטומאה אחרת מחודשת מאוד. בפרט מאחר שהסוגיה בב"ק לומדת את טומאתו של המפץ מגז"ש משרץ למת, וא"כ למה לא נלמדה גם טהרתו ממת לשרץ, מגז"ש זו או מקל וחומר? ואם משום שבטומאת מת הטבילה היא רק תוספת להזאה, הרי מצינו שכלי מתכת וכלי עצם נטהרים בטבילה מטומאת שרץ אע"פ שטהרתם

ב. שיטת ר"ת וסיעתו: שני מיני מפצים

לאור הקושיה הנ"ל מכך שמצינו טבילה לפשוטי כלי עץ, פירש ר"ת את עניין המפץ באופן אחר²¹: בפשוטי כלי עץ יש טהרה במקווה, והדבר נלמד מהכתוב במלחמת מדין: "וכל כלי עץ תתחטאו" (במדבר לא, כ), או מהפסוק בפרשת שמיני: "מכל כלי עץ" (ויקרא יא, לב)²². אולם המפץ שנדון במסכת שבת הוא של שיפה ושל גמי, היינו עשבים (ראה רש"י בסוכה כ ע"א ד"ה גמי). צמחים אלו, לדעתו, אינם בכלל "עץ" ולכן אין להם טהרה במקווה. מכל מקום הם נטמאים במדרס, וממילא בשאר הטומאות, כי "יש במינן" טהרה במקווה. "מינן" הוא כלי העץ, מאחר שהשיפה והגמי הם מן הצומח כמו העץ. לעומת זאת הסוגיה בב"ק שאומרת שיש למפץ טומאת שבעה עוסקת במפץ מסוג אחר, של עץ²³.

נאמרה רק בפרשת כלי מדין לגבי טומאת מת ולא בשרץ. ב. בגמ' בב"ק נאמר: "וקמייתי לה בין לטומאת ערב בין לטומאת שבעה", הרי שגם בטומאת שרץ יש למפץ טהרה. ויש לדהות, שהכוונה לטומאת ערב המשתלשלת מטומאת מת (ע"ש בר"ח), ובה יש טהרה במקווה מק"ו מטומאת מת עצמה, משא"כ בשרץ. ג. עוד נאמר בסוף הסוגיה שם, בקושיה על הגז"ש משרץ למת: "הניחא למ"ד דון מינה ואוקי באתרא, אלא למ"ד דון מינה ומינה מאי איכא למימר? אמר רבא, אמר קרא: 'וכבסתם בגדיכם ביום השביעי', כל טמאות שאתם מטמאין במת לא יהו פחותין משבעה". פירוש: למ"ד דון מינה ומינה מדוע במפץ יש טומאת שבעה ולא טומאת ערב? ואין לפרש שהקושיה היא שלא תהיה למפץ טהרה כלל, שהרי לשון רבא "לא יהו פחותין משבעה" מוכיחה שמגמת הקושיה להקל ולא להחמיר ובה רבא להוכיח שאין להסתפק בפחות משבעה. הרי שבשרץ יש טהרה למפץ. ד. לשון רש"י הנ"ל, שבמלחמת מדין לא נאמרה טהרה לפשוטי כלי עץ, קשה מאוד על תירוץ הערול"נ, שהרי לדבריו אכן נאמרה; ובערול"נ עמד בזה וכתב ש"יש ליישב", ואיני יודע כיצד. ה. מדוע רש"י נזקק לפרש ש"יש במינו טהרה במקווה" הוא בכלי עץ המקבלים, אם גם לפשוטים יש טהרה במקווה מטומאת מת? ואם משום שהלשון "יש במינו" משמעה שבו עצמו אין טהרה, הרי זו קושיה על הערול"נ מגוף הגמרא ולא מרש"י. ואין לומר שטהרה ממדרס עדיפה ליה, שהרי במקבלים בדרך כלל אין טומאת מדרס, משום "עמוד ונעשה מלאכתנו". אם כן "יש במינו טהרה במקווה" במקבלים היינו בטומאות אחרות, ואם כן יכול היה רש"י לומר שלמפץ עצמו יש טהרה במקווה בטומאת מת.

21 ספר הישר חלק החידושים סי' רנח, תוס' שבת פד ע"א ד"ה מפץ, סוכה טז ע"א ד"ה ומטהרת, בב"ק כה ע"ב ד"ה וקמייתי.

22 הפסוק "תתחטאו" עוסק בטומאת מת, אך מ"מ לפי הפירוש שהוא כולל אפילו את הפשוטין כוונתו לאלו שראויים למדרסות וממילא מקבלים גם טומאת מת (כך מתבאר בתוס' בסוכה טז ע"א ד"ה ומטהרת, שלמרות דרשה זו רק פשוטים הראויים למדרס טמאים מדאורייתא, וכן בריטב"א בשבת פד ע"א וב'שבת של מ" שם). הווי אומר: מ"תתחטאו" לא למדנו את עצם הטומאה של פשוטי כלי עץ (שא"כ היה ראוי לטמא גם את אלו שאינם ראויים למדרס), אלא למדנו שכל כלי עץ שנטמא – ראוי לטהרה. הטומאה של פשוטי כלי העץ במדרס נלמדת מ"כל המשכב". הלימוד מ"מכל כלי עץ" בפרשת שמיני תלוי בהבנת הספרא שם, שריבה לטומאה את הפשוטים שמשמשים אדם ומשמשיו, האם כוונתו לטומאה דאורייתא והאם מדובר על הראויים למדרס, עיין בלשון ר"ת לעיל הערה 14 ואכמ"ל.

23 תוס' (שבת פד ע"ב ד"ה והא ובי"ק כה ע"ב ד"ה וקמייתי) מבארים זאת בשתי דרכים: האחת, שגם שם המפץ הוא של שיפה וגמי, אלא שהגמי יודעת שק"ו זה מפכים קטנים הוא המקור גם לטומאת מת בפשוטי כלי עץ ממש, ולכן מקשה מהם. השנייה, שהברייתא עוסקת בכל סוגי המפץ, של גמי ושל עץ, והסוגיה בשבת מוכיחה משל גמי והסוגיה בב"ק משל עץ; וכך נקטו תוס' בסוכה טז ע"א ד"ה ומטהרת.

נמצא, אפוא, שרש"י ור"ת יחלקו בשאלה מה דין משכב שנעשה מחומר שאינו מקבל טומאת מת: לפי רש"י אין יסוד בגמרא לרבות משכב כזה לטומאה, והחידוש של "יש במינו" מוגבל לחפצים שעשויים מאותו חומר שיש בו טהרה במקווה, אלא שמסיבה אחרת אינם מקבלים טומאה, כגון פשוטי כלי עץ. לעומת זאת לפי ר"ת החידוש של "יש במינו" רחב יותר, וכולל חומר שאינו מקבל טומאה הדומה לחומר אחר המקבל טומאה. רוב הראשונים נקטו כדעת רבנו תם: תוס' בשבת וסוכה וב"ק הנ"ל (ומבואר בתוס' בשבת שרש"י קיבל את שיטת ר"ת); הר"ש משאנץ (בפירושו לכלים פי"ז מי"ז ופכ"ד מ"י, וידוע שתוס' הנדפסים בסוכה הם מהר"ש); ראבי"ה²⁴; תוס' רבנו פרץ (סוכה טז ע"א וב"ק כה ע"ב); הרמב"ן (שבת פד ע"א)²⁵; הרשב"א (ב"ק כה ע"ב); הריטב"א (שבת פד ע"א); הר"ן (שבת שם); הרא"ש (בתוספתו לשבת שם, ובפירושו לכלים פכ"ד מ"י); המאירי (בשבת וביתר ביאור בב"ק)²⁶; ור"י ישעיה (בשטמ"ק בב"ק שם)²⁷.

האם המפץ של שיפה וגמי נעשה אב

בין ההולכים בשיטה זו מצאנו חילוקי דעות בשאלה האם המפץ של שיפה וגמי נעשה אב הטומאה. תוס' (שבת פד ע"ב ד"ה מה פכין וב"ק כה ע"ב ד"ה וקמייתי) ורמב"ן וריטב"א ור"ן בשבת כתבו שהמפץ של שיפה וגמי, המק"ט רק מדין "יש במינו", אינו נעשה אב הטומאה. זאת, על פי הכלל שכל שאין לו טהרה במקווה – אינו נעשה אב הטומאה, כפי שלמד רש"י (בערובין קד ע"ב ד"ה לא) מסמיכות הפסוקים בטומאת מת: "וחטאו ביום השלישי... וכל אשר יגע בו הטמא יטמא" (במדבר יט, ט-כב): "כל היכא דקרינן ביה וחתאו, דיש לו טהרה בטבילה – קרינן ביה והנפש הנוגעת תטמא". לפיכך הכריחו תוס' שהגמ' בב"ק האומרת שיש למפץ טומאת שבעה עוסקת במפץ של עץ.

מההר"ם (שבת פד ע"ב) והרש"ש (פסחים יז ע"א) הבינו שכוונת תוס' שהמפץ לא נעשה אב הטומאה כלל, לא במדרס ולא במת²⁸. ותמה עליהם הרש"ש, שהרי מפשט הסוגיה בשבת משמע שהמפץ טמא מדרס ככל חומר מדרס. כמו כן בכופת שאור, שאף היא טמאה מדרס מסברת "יש במינו טהרה במקווה" כמ"ש תוס' (שבת פד ע"א ד"ה לאפוקי, וראה

24 ריש סי' תתקצא (מהר"ו דבליצקי עמ' שו): "ופר"ח (המהדיר משער שצ"ל: ופר"ת) דמכל מקום מרבין למפץ והוא הדין לכל טומאת הזב מתרבי ואפילו אם הוא של גמי (כצ"ל, ע"פ בדיקתי בכת"י לונדון, ובמהדו' דבליצקי בטעות: גמר) שאינו עץ".

25 אך במלחמות ביומא ב ע"ב משמע להיפך, ראה סי' א עמ' 45.

26 בשבת סו ע"א כתב: "כוורת של קנים או של קש מקבלת טומאה ובכלל כלי עץ הם כדין כל הכלים העשויים מן הגומא" וכו', ודבריו מועתקים מהרמב"ם הל' כלים פ"א הי"ג, אך ראה סי' א עמ' 47 על ההבדלים ביניהם.

27 לא נתבררה זהותו של ר' ישעיה זה, ואיננו הרי"ד, ראה סי' יא הערה 22.

28 וכן משמע להדיא בשטמ"ק ב"ק כה ע"ב בשם ר' ישעיה: "ותירץ ר"ת... מיירי בשל שיפה וגמי ומטמא מדרס שיש לו דין טומאת ערב להיות ראשון לפי שבמינו יש טהרה במקווה", ודוחק לפרש ש"להיות ראשון" מוסב על טומאת מת.

להלן פרק ה), מפורש בגמ' בחולין קכט ע"א שהיא טמאה "טומאה חמורה", דהיינו אב. אולם החת"ס (שבת פד ע"א) מבאר שכוונת תוס' לחלק בין מדרס למת, שמאחר שהמפץ התרבה לטומאת מדרס הרי הוא טמא ככל חומר מדרס, ורק במת נאמר כללו של רש"י שמה שאין לו טהרה במקווה אינו נעשה אב הטומאה, וכ"כ החזו"א (כלים סי' ג סק"ג). ויש שדחו את סברת תוס', ונקטו שהמפץ של שיפה וגמי נעשה אב הטומאה במדרס ואפילו במת (כאשר המפץ ראוי למדרס ומכוח זה מקבל גם טומאת מת) אע"פ שאין לו טהרה במקווה. והטעם, שכשם שהוא טמא מדרס אע"פ שאין לו טהרה במקווה משום ש"יש במינו טהרה במקווה", הוא הדין שיעשה אב הטומאה למרות ההיקש בין הטומאה לחיטוי, מחמת ש"יש במינו" חיטוי²⁹. טעם אחר כתב ר' ישעיה בשטמ"ק בב"ק בשם מורו ר' יעקב (מהדר' מוה"ק עמ' תקעט ותקפא), שאין יסוד בתלמוד לכלל זה של רש"י התולה את עניין אב הטומאה בטהרה במקווה³⁰.

לענ"ד ראייה לשיטה זו מהמשנה בעדויות (פ"ג מ"ד) המובאת בסוכה כ ע"א: "תנן התם: כל החוצלות מטמאין טמא מת, דברי רבי דוסא, וחכמים אומרים: מדרס. מדרס אין, טמא מת לא? והא אנן תנן: כל המטמא מדרס מטמא טמא מת! - אימא: אף מדרס". הביטוי "כל החוצלות" התפרש בברייתא (בעמ' ב שם): "חוצלות של שעם ושל גמי ושל שק ושל ספירא - מטמא טמא מת, דברי רבי דוסא. וחכמים אומרים: אף מדרס". מהלשון "טמא מת", ומקושיית הגמרא "והא אנן תנן" וכו', מבואר שמחצלות אלו נעשות אב הטומאה של טמא מת, כמשמעות המושג "טמא מת" בכל מקום, וכפרש"י שם עמ' א ד"ה מטמאות, ובכלל זה מחצלת של גמי! אמנם לגבי רבי דוסא אפשר שתוס' יתרוצו שמאחר שגזרו חכמים על שיפה וגמי, דומיא דעץ ממש (כפי שכתב בתוס' הרא"ש בשבת פד ע"א, שר' דוסא מטמא מדרבנן), ממילא תקנו שדינם כפשוטי כלי עץ הנטהרים במקווה. רק לגבי שיפה וגמי הראויים למדרס, שטומאתם מדאורייתא מכוח סברת "יש במינו", אמרו תוס' שאינם נעשים אב בטומאת מת. אך עדיין קשה מחכמים, שאומרים "אף מדרס", ואם כן מתבאר שגם גמי הטמא מדרס נעשה אב הטומאה בטומאת מת³¹.

29 תוס' תלמיד ר"ת ור' אליעזר בב"ק שם, ד"ה ולא נהירא וד"ה כל טומאות; מהר"ל ומגיני שלמה ושפ"א בשבת; וכן מתבאר בראבי"ה (ריש סי' תקצא, מהדר' דבליצקי עמ' שז), שכותב על הגמ' בב"ק המרבה את המפץ לטומאת מת: "ואע"ג דמייתי ליה למפץ להעשות אב הטומאה אע"ג דלית ליה טהרה במקווה, ואנן קיימא לן דכל שאינו נעשה טהרה במקווה אינו נעשה אב הטומאה, הא אוקימנא בפרק א"ר עקיבא הואיל ואיכא במינו טהרה במקווה". הסדר"ט (כלים ריבא), שלל סברה זו, שאם כן נצטרך לומר שגם לאוכל יש טומאה חמורה משום שיש במינו טהרה במקווה, אך נראה שסברה זו יפה לעניין כלים ולא לאוכלין.

30 ר"ת בספר הישר (חידושים סי' שמג) העתיק לכאורה מחולין קכט ע"א: "והא אמרינן כל דבר שאין לו טהרה במקווה אינו נעשה אב הטומאה", אך ראה בהערת הר"ד דבליצקי.

31 היה מקום לתרץ בדוחק שאכן מכוח המדרס לא חלה על המחצלת טומאת מת גמורה, ואינה נעשית אב הטומאה אלא ראשון. ואעפ"כ היא נעשית אב הטומאה מדרבנן, כדין פשוטי כלי עץ הרחבים, שלדעת תוס' (סוכה כ ע"א ד"ה תנן) מק"ט מדרבנן, או מטעם אחר, משום שמדובר במחצלת

ג. שיטת הרמב"ם

כתב הרמב"ם בהל' כלים פכ"ג ה"א: "המפץ הוא המחצלת שאורגין אותה מן החבלים ומן הסוף ומן הגומא וכיוצא בהן. ואין המפץ בכלל כלים האמורין בתורה, ואעפ"כ מתטמא הוא במדרס דין תורה, שהרי ריבה הכתוב 'כל המשכב', וזה ראוי למשכב ועשוי לו. וכן מתטמא במת ובשאר טומאות מדבריהם ככל פשוטי כלי עץ כמו שביארנו³². וזה כלל גדול, שכל המתטמא במדרס מתטמא בשאר טומאות".

ובהל' מקוואות פ"א הל' ג כתב: "כל הכלים שנטמאו יש להן טהרה במקווה, חוץ מכלי חרש וכלי זכוכית וכן המפץ...". וביאר בהל' ד: "המפץ אינו בכלל הכלים המקבלים שאר כל הטומאות. לפי שאינו כלי קיבול אינו מכלל כלי עץ האמורין בתורה, והואיל והוא ראוי למשכב נתרכה לטומאת מדרס בלבד דין תורה. וכיוון שאין לו טומאה ולא טהרה בפירושו, ונתרכה לטומאה, לא יתרכה לטהר במקווה, שאין מתטהר במקווה אלא הכלים האמורין בתורה. ואין למפץ טהרה אלא קריעתו עד שישאר פחות משה על ששה טפחים".

בדברי הרמב"ם יש נקודות המתאימות לשיטת רש"י, ומאידך לשיטת תוס'. הנימוק "לפי שאינו כלי קיבול" מתאים לשיטת רש"י, שכל פשוטי כלי עץ אין להם טהרה במקווה. כך הבין זאת הכס"מ, שהעתיק את לשון רש"י וכתב שהיא דעת רבינו, וכך ביארו המרכבת המשנה והמנ"ח (מצווה קעה) וערוך השולחן העתיד (סי' רכז). את שיטת הרמב"ם. מצד שני, תיאור המפץ הנעשה "מן הסוף ומן הגומא" מתאים לשיטת ר"ת, שמדובר דווקא במפץ של שיפה וגמי. גם מלשונו: "ואין המפץ בכלל כלים האמורים בתורה" משמע שאינו בכלל כלי עץ, ואם כן נראה שדעתו כתוס', שהמפץ אינו עץ אלא "יש במינו טהרה במקווה" כי הוא דומה לעץ (וכך הבין במי נפתח פרפר לד, ז-ח). ומצד שלישי, מלשונו בהמשך: "ככל פשוטי כלי עץ", ולא "כפשוטי כלי עץ", משמע שגם המפץ הוא מפשוטי כלי העץ. ומש"כ הרמב"ם ש"אינו מכלל כלי עץ האמורין בתורה",

שיש לה דופן ("גדנפא"), כפי שמעמידה הגמ' שם, ואם כן הטומאה אינה רק מכוח המדרס אלא משום היותה כלי קיבול. ובטומאה דרבנן זו, שהיא גזירה משום כלי עץ ממש, יש גם טהרה במקווה. נמצא שיש על המחצלת הנטמאת במת שתי טומאות: טומאה קלה מדאורייתא, שממנה אי אפשר להיטהר, וטומאה חמורה מדרבנן, שממנה אפשר להיטהר. אך מלבד שתמוה ליצור דין מורכב שכזה, עדיין תקשה עלינו תמיהת הגמרא שמכריחה שיש במחצלת טומאת המת מכוח הכלל "כל המיטמא מדרס מיטמא טמא מת", ומשמע שגם מכוח זה בלבד יש כאן אב הטומאה. על שיטת הרמב"ם ששאר הטומאות מדבריהם נחלקו אחרונים: יש אומרים שהרמב"ם מודה שהקל וחומר מפכים למפץ הוא דרשה גמורה, והגדיר אותה כ"דברי סופרים" על פי שיטתו (בספר המצוות, השורש השני) שדבר הנלמד ב"ג מידות שהתורה נדרשת בהן נקרא גם כן "דברי סופרים" (מרכה"מ הל' מקוואות פ"א ה"ד; שושנים לדוד כלים פכ"ד מ"ד). ויש אומרים שכוונתו כאן לטומאה דרבנן ממש, ולדעתו הקל וחומר מפכים קטנים למפץ אינו אלא אסמכתא (פמ"ג או"ח סי' תרכט, משב"ז סק"א, ועיין מי נפתח, פרפר לד, ואכמ"ל).

לכאורה כוונתו שאינו כלי קיבול, כמ"ש בהל' מקוואות הנ"ל, "לפי שאינו כלי קיבול אינו בכלל כלי עץ האמורים בתורה". מצאנו גם במפורש בדעת הרמב"ם ששיפה וגמי נחשבים כעץ לכל דבר, כמ"ש בהל' כלים פ"א הי"ג: "כל הכלים העשויין מן הגומא ומן הערבה ומן הקנים ומן כפות התמרים ומן העלין והשריגין ומקליפי האילנות ומן החלף, כגון הקפיפות והטרסקלין והמחצלאות והמפצות, הכל בכלל כלי העץ, שהכל גדל מן הארץ כעץ", וכ"כ בהקדמתו לטהרות (מהדר' מוה"ק עמ"י ב) ובפיה"מ (כלים פט"ז מ"ג).³³ אם כן, לדעתו המפץ הוא בכלל "עץ".

שיטת הרמב"ם מבוארת באריכות בפיה"מ (כלים פכ"ד מ"י), שם האריך להסביר, בשם הר"י מיגאש, את הסוגיה בשבת. זה לשונו: "האריגים הפשוטים הנארגים מן החלף והקנים"³⁴ והגומא וההוצין וקלפי האילנות וזמורותיהן הדקין וכיוצא בכך הן הנקראין מפץ... וידוע שגם עושים מן האריגים הללו כלים כגון הכפיפות והסלים והקנונים ודומיהם, ואלה הן מכלל כלי עץ כמו שביארנו כמה פעמים מפני שיש להן בית קיבול. אבל המפץ הזה, כבר ביאר התלמוד בגמר שבת שהוא מתטמא במדרס הזב ומתטמא במת... אלא שאין לו טהרה במקווה כלל... ופירש רבינו יוסף הלוי גאון זצ"ל לשון זה באמרו, שהמפץ הואיל ויש במינו מה שמתטהר במקווה והם הכלים העשויים מאותו האריג, כגון הכפיפות והסלים, הרי הוא מתטמא במשכב הזב... וביאר עוד ז"ל הטעם שגם שיהו הכלים העשויין מן המפץ יש להן טהרה במקווה והמפץ עצמו אין לו טהרה, ואמר כי טעם הדבר, שהכפיפות והסלים וכיוצא בהן הן בכלל אמרו יתעלה כל כלי, וכיון שביארה בהן התורה טומאה בכלל כלים כך גם יטהרו במקווה... 'במים יובא'... אבל המפץ אינו בכלל כלים, והטלנו עליו טומאה במדרס הזב ברבוי ממה שנאמר כל המשכב... נהי דאתרבי לטומאה אבל לטהרה לא, דלא אשכחן ביה קרא כלל לא לטומאה ולא לטהרה. והנימוק הזה לדעתי הטוב ביותר האפשרי".

מכאן מתבאר שדעתו כרש"י, ש"יש במינו" הוא כלי הקיבול לעומת הפשוטים. אלא שלדעת רש"י מדובר על קנים דווקא, כאמור, ואילו לרמב"ם מדובר על הצמחים הרכים.³⁵ והבדל נוסף, שהרמב"ם מחשיב את כלי הקיבול כ"מינו" מפני שהם נעשים מאותו אריג עצמו, כלומר, שמן המפץ ניתן לעשות כלי קיבול, ולא די בכך שחומר הגלם הבסיסי המשמש לעשיית המפץ יכול לשמש גם לעשיית כלי קיבול. בכך הצטמצם יותר היקף החידוש בסברת "יש במינו".

33 בסד"ט (כלים דף ריב,ב) נדחק ליישב את הדברים וחילק בדעת הרמב"ם בין שיפה וגמי שהם גידולי מים לבין שיפה וגמי "הגדלים על האילנות". לענ"ד אין לדברים אחיזה בלשון הרמב"ם.

34 בהלכה הנ"ל לא הזכיר הרמב"ם חומרים אלה, החלף והקנים, וכנראה ע"פ מה שפסק בהל' כלים פכ"ה הי"ג: "מחצלת הקש מתטמא במדרס, ומחצלת הקנים ושל חלף טהורה, מפני שאינה ראויה למדרס", וראה הערות 5, 67.

35 בפיה"מ - גם על הצמחים הרכים (ראה גם פיה"מ פ"כ מ"ה), ובהלכה - רק עליהם, כנ"ל.

אך הדבר מעורר שאלה לגבי טהרתם של שאר פשוטי כלי עץ הראויים למדרס מלבד המפץ, כגון המיטה והכיסא. אם המפץ אינו נטהר רק מפני שאינו כלי קיבול, הרי טעם זה יפה גם לכלים אלו, שאינם כלי קיבול (כמ"ש הרמב"ם עצמו, ראה לעיל על תירוץ המגיני שלמה לשיטת רש"י)³⁶. אך מלשון הרמב"ם הנ"ל "כל הכלים שנטמאו יש להן טהרה במקווה, חוץ מכלי חרס וכלי זכוכית וכן המפץ" מתבאר שזהו דין ייחודי למפץ, ואילו שאר פשוטי כלי העץ הראויים למדרס נטהרים במקווה. וכן מבואר בכמה הלכות בהל' מקוואות, שיש טהרה לספסל (פ"ג ה"ח) וכיסא וקתדרה (שם ה"ט) ומיטה (פ"ח ה"ב). וכבר התקשה בזה החזו"א (כלים ס"י כג סק"ח) בדעת הרמב"ם: "עדיין לא נתבאר מאי שנא כלי קש הפשוטין מכלי עץ הפשוטין".

ולפי ביאורו בפיה"מ ל"יש במינו" הקושיה חמורה יותר, לא רק על טהרת המדרסות אלא גם על טומאתם: אם הטעם לטומאת המדרס במפץ הוא רק מפני שניתן לעשות ממנו עצמו כלי קיבול, לכאורה טעם זה אינו שייך לשאר פשוטי כלי העץ כגון מיטה וכיסא, שלא ניתן לעשות מהם כלי קיבול כמות שהם אלא רק אם יוסיפו להם דפנות. ופשוט שכלים אלו טמאים מדרס, כמ"ש בהל' כלים פ"א ה"י ופכ"ח ה"ג ועוד³⁷.

לפיכך מסתבר שלדעת הרמב"ם זהו דין מיוחד במפץ שמבדיל אותו משאר כלי העץ הראויים למדרס. במה ייחודו? בקהילות יעקב (טהרות ס"ח) ביאר בדעת הרמב"ם שהמפץ גרוע משאר פשוטי כלי עץ משום שאינו יחידה אחת אלא ארוג מרצועות דקות המשתלבות זו בזו, והרצועות אינן דקות כחוטי בגד היוצרים יריעה אחידה, ובגלל עוביין יש בו בליטות רבות. לכן הוא פחות נוח ואין עליו שם "כלי" אלא אם כן הוא כלי קיבול. זאת, בדומה לדין בגד שיש בו שלוש על שלוש אצבעות, שאם יש בו קשר הוא ממעט משיעורו (כלים פכ"ז מ"ב)³⁸. יש להוסיף, שהמפץ, מפני דקותו, אינו מועיל כל כך ליושב

36 אכן, המהר"ל (שבת שם) הבין בדעת הרמב"ם ש"מפץ" לאו דווקא, אלא כל המשמש לשכיבה בלבד ולא למלאכה אין לו טהרה במקווה, וחיזק זאת מן הכתוב "כל כלי אשר יעשה מלאכה בהם במים יובא", בניגוד לשכיבה, כלשון הגמ' (שבת נט ע"א): "עמוד ונעשה מלאכתנו".

37 גם אם הם נחשבים כמשמשי אדם ומשמשי, כמ"ש הרמב"ם בהל' כלים פ"ד ה"א לגבי המיטה, הרי מצד זה טומאתם רק מדרבנן, כמ"ש בפ"א ה"י. אם כן, כיצד תועיל הטבילה לטהר מטומאת מדרס דאורייתא?

38 הקה"י מוכיח את דבריו מכלים פכ"ז מ"א, ולענ"ד הוכחתו אינה ברורה. ז"ל המשנה: "הבגד מטמא משום חמישה שמות, השק משום ארבעה, העור משום שלושה, העץ משום שניים, וכלי חרס משום אחד. כלי חרס מטמא משום כלי קיבול... מוסף עליו העץ שהוא מטמא משום מושב... מוסף עליו העור שהוא מטמא משום אהלים. מוסף עליו השק שהוא מטמא משום אריג. מוסף עליו הבגד שהוא מטמא משום שלוש על שלוש". פירוש: כלי חרס מטמא רק כאשר הוא כלי קיבול. עץ מטמא גם אם אינו כלי קיבול, אלא שהוא משמש למושב. העור מטמא בין בקיבול ובין במושב ובין בטומאת אוהלים. השק מטמא גם אם אינו משמש לקיבול וישיבה ואוהל אלא רק נארג. וכן הבגד, אך די לו בשיעור שלוש על שלוש. בעץ לא הוזכר אריג, והקה"י מפרש שגם אריג של עץ מק"ט אילו היה כלי קיבול (כגון סל) או מושב (כגון מפץ), ורק אם אינו כלי קיבול וגם לא מושב אינו מק"ט בהיותו אריג. לפ"ז מדייק הקה"י שאילו לא היה אריג אלא יחידה אחת היה טמא, ומכאן שאריגתו היא

עליו (ולכן הותר לאבל לשבת עליו, הל' אבל פ"ד ה"ט), ושמה זו כוונת התוס' ר"ד (שבת פד ע"ב) הכותב: "נקט מפץ מכל פשוטי כלי עץ דחזו למדרס שאפילו המפץ שהוא גרוע מכולם הוא טמא במת". ייתכן גם שהוא עלול להיקרע בקלות בדריסת האדם, ולכן אינו כ"כלי עץ... אשר יעשה מלאכה בהם". מעין זה כתב הר"ש (כלים פ"ז מ"ז) בדעת ר' יוחנן בן נורי שם, המטהר את מחצלת הקש ושפופרת הקש, שלדעתו כלי זה אינו עמיד (וגרע משיפה וגמי, ע"ש). ואמנם לדעת הרמב"ם גם הצמחים הרכים נכללים ב"עץ", אבל זה דווקא כאשר הם מיועדים לשימוש המתאים להם בשופי, כגון החזקת חפצים קלים בסל. לעניין השאלה האם המפץ נעשה אב הטומאה בטומאת מת, מלשון הרמב"ם בהל' כלים פכ"ג ה"א הנ"ל: "וכן מתטמא במת ובשאר טומאות מדבריהם ככל פשוטי כלי עץ כמו שביארנו" משמע להדיא שאין כל חילוק בין המפץ לשאר הכלים, אלא רק לעניין טהרתו במקווה. וכך צידד השפ"א (שבת פד) בדעת הרמב"ם, וציין להל' טו"מ פ"ה ה"ו, שם כתב הרמב"ם שכלי חרס אינו נעשה אב הטומאה, ולא הזכיר את המפץ. כך משמע גם בהל' כלים פכ"ז, שם הביא הרמב"ם את דיני פרק כד בכלים: "שלוש תיבות הן" וכיו"ב, ובהם המפץ (הל' ט), וסיים (הל' טז): "כללו של דבר... וכל המתטמא במדרס מתטמא במת, ויש מתטמא במת ואינו מתטמא במדרס כמו שביארנו, וכל המתטמא במת מתטמא בשאר אבות הטומאות", ומשמע שהמפץ הטמא מדרס נטמא במת כחומר כל טומאת מת. ובפיה"מ (פכ"ד מ"י הנ"ל): "המפץ הזה כבר באר התלמוד בגמר שבת שהוא מתטמא במדרס הזב ומתטמא במת, כלומר בשאר טומאות כפי הכלל שביארנו, אלא שאין לו טהרה במקוה כלל... וזהו הדין שנתיחד בו המפץ", ומשמע שהתייחד רק בהעדר טבילה, אבל טומאת המת שלו חמורה ככל טומאת מת.

כיצד יסביר הרמב"ם את הסוגיה בב"ק שממנה משמע שיש טבילה למפץ? הרמב"ם לא יוכל לפרש אותה כתוס' במפץ של עץ, שהרי לדידו "מפץ" אינו אלא מה שהגדיר,

---

חיסרון בו. בעניי לא הבנתי את דיוקו כלל. אדרבה, לא נאמר שהאריג הוא חיסרון אלא שהוא עילה לטמא גם מה שאינו כלי קיבול ואינו מושב, אלא שדין זה נאמר דווקא באריג של שק או בגד, ולא באריג של עץ, שאינו בגדר "אריג" (ואת זה אפשר לבאר כעין סברת הקה"י, ש"אריג" ו"בגד" אינו אלא מה שנעשה מחוטים דקים, כמ"ש בסי' ג' הערה 87). אם כן, אין כל ראייה שאריגה גרועה, כגון מפץ, היא עילה להפקיע משם כלי את מה שראוי לתואר זה, אלא שאיננה עילה להביא לידי כלי את מה שאינו ראוי לתואר זה (ומה שציין הקה"י לדין פשוטי כלי עץ המק"ט מדרבנן, זה נאמר ברישא של המשנה לגבי טבלא שאין לה ליזבז, ע"ש).

ביאור קרוב לקה"י כתב ב'נחלת שי' (כלים ח"ב סי' מד, עמ' קפח), שצורתו של חומר העץ היא משטח אחיד, ולכן עץ הנעשה כאריג אינו מן הכלים האמורים בתורה. הוא מדמה זאת לעור, שאם חתך ממנו רצועות וארגן אין בהן טומאה (לדעת הר"ש כלים פכ"ז מ"א, וראה סי' ג' עמ' 163). הדימוי אינו ברור, שהרי טבעו של העור שהוא יריעה אחת, ומי שחתכו לרצועות דקות וארגן אותן שינה מדרך מלאכתו של העור, ואילו במפץ הנעשה מצמחים הגדלים בטבעם כרצועות דקות הרי זו דרך עשייתם. ושמה י"ל שהולכים בעץ אחרי רוב תשמישו, ורוב השימוש בעץ אינו בדרך אריגה, ולכן מיני העץ הנארגים אינם מהכלים האמורים בתורה.

ועליו נאמר שאין לו טבילה במקווה. אך לפי מה שהתבאר שלדעת הרמב"ם המפץ נעשה אב הטומאה, ייתכן שהרמב"ם יפרש ש"טומאת שבעה" ו"טומאת ערב" אין כוונתם שלמפץ יש טהרה, אלא שהוא נעשה אב הטומאה וולד הטומאה, כפי שהציעו תוס' ודחו לשיטתם.

ד. שיטת הראב"ד

הראב"ד בהשגתו בהל' מקואות פ"א ה"ד מסביר את דין המפץ: "שלא נתנה תורה טבילה... אלא לכלים או לאריג... הלכך פשוטי כלי עץ הראויים למדרסות, ונתרבו לשאר טומאות מק"ו מפכים קטנים, כיוון שנתרבו לטומאה - נתרבו לטהרה, דון מינה ומינה...³⁹. אבל מפץ, שאינו כלי, אתי מק"ו לטומאה, אבל לטהרת מים לית ליה, שאינו כלי, שהרי למדרסות טהרתן במים, שהרי הן בכלל 'וכל כלי עץ ישטף במים', אבל מפץ, שאינו כלי ולא בגד ולא מעשה עזים, לא בא לכלל זה". נראה לכאורה שדעתו כר"ת, שפשוטי כלי עץ יש להם טהרה במקווה והמפץ האמור אינו מפשוטי כלי עץ. אלא שמלשונו "אבל מפץ שאינו כלי", ולא "שאינו עץ", משמע שדעתו שאף המפץ הוא של עץ, אלא שאינו בגדר כלי, בניגוד לפשוטי כלי עץ אחרים הראויים למדרס, שהם בגדר כלי (כך דקדק בלשונו האג"מ ביו"ד ח"א סי' קכא). נראה שכוונתו שלמפץ אין צורת כלי, משום שהוא מתקפל ומשנה את צורתו, וגם אינו עמיד, ועשוי להקרע, כעין מה שהוסבר בדעת הרמב"ם. חיזוק לכך ממה שציין שאינו בגד ולא מעשה עזים, כלומר שק, דהיינו שבצורתו הוא דומה במידה מסוימת לבגד, אבל אינו בגד או שק.

הבנה זו בראב"ד מקבלת חיזוק נוסף מפירוש הראב"ד לב"ק (כה ע"ב ד"ה מה), שם כתב: "מפץ שהוא טמא (באהל) [במדרס], שהרי ראוי לשיבה, אינו דין שיהא טמא באוהל המת? והוא הדין לכל פשוטי כלי עץ שמיוחדין לשיבה". נראה מלשונו שאף המפץ הוא כלי עץ, כאמור.

אף בפירושו לתו"כ (מצורע, פרשת זבים, פרק ב,ד) כותב הראב"ד: "כלי גללים וכלי אבנים וכלי אדמה אע"פ שייחדן לשיבה טהורין, שלא אמרה תורה דטמאים אלא כלי עץ או בגד או עור או שק או כלי חרס או כלי מתכת. ובשאר טומאות, דכתיבי כלי עץ גבי שק, בעינן שיהא לו בית קיבול, דומיא דשק שהוא כלי תשמיש כמותו, אבל לענין משכב ומושב, דלא פרט בהו שק אלא 'כלי' סתם, אע"פ שאין לו בית קיבול טמא, אלא שיהא מיוחד לשיבה ושיבה". מדבריו עולה במפורש שהחידוש היחיד בטומאת משכב ומושב הוא שפשוטי כלי עץ מקבלים טומאה, כי לא הוקשו לשק לעניין זה (ואפשר שמטעם זה גם כלי עץ העשוי לנחת יקבל טומאת מדרס), אבל לא התחדש שמינים אחרים יקבלו טומאה.

39 נראה שלדעתו הפכים הקטנים שמהם למדו ק"ו הם של עץ, וראה סי' י עמ' 368.

ראיה נוספת לכך מפירושו הראב"ד בעדויות פ"ב מ"ח, בעניין מחלוקת רבי עקיבא ור' יוחנן בן נורי לגבי סנדל הסיידים: "פירוש: סנדל של סיידין של קש הוא... ואשמועינן תו דמנעל של קש דינו ככלי עץ וככלי עץ דמי ולאפוקי מדרי' יוחנן בן נורי דא"ר יוחנן לאו כלי הוא, והכי איתא במסכת שבת פרק במה אשה". מדבריו מתבאר שעל מנת לטמא את הסנדל טומאת מדרס יש להחשיבו כעץ, וראה להלן פרק ה סעיף א על סוגיה זו. לפי מה שהוסבר בדעת הרמב"ם והראב"ד, אין הפרש של ממש בין דבריהם⁴⁰.

ה. שיטת רב האי גאון⁴¹

רב האי גאון בפירושו לשבת כותב: "והמפץ שהוא כמין מחצלת שעשויה מן החילף ומן כיוצא בו"⁴². בהמשך כתב ש"לאו כלי עץ הוא ולא בגד ולא עור ולא שק ולא מעשה עזים", ומשמע מדבריו גם שיש ניגוד בין מפץ זה לבין מחצלת של קנים⁴³. הדברים מתאימים לשיטת ר"ת, שהמפץ אינו בגדר "פשוטי כלי עץ" אלא אינו נחשב כעץ כלל, ויש לחלק בין מפץ של שיפה וגמי למפץ של עץ.

חידוש מיוחד יש ברב האי בהבנת המושג "יש במינו טהרה במקווה": "א"ל ר' חנינא הואיל ויש במינו... ויש במין מפצות דברים שהן ממיני בגד או עור או שק שיש להן טהרה במקווה... אבל כלי חרס אין במינו דבר שיש לו טהרה במקווה". לדעתו אין

40 אכן, הכס"מ שם העתיק את הראב"ד וסיים "ורבינו בדבריו כלל הכל", והיינו הך. אך קשה, שלעיל מיניה כתב הכס"מ את פרש"י שאין טהרה במקוה לפשוטי כלי עץ וכתב אח"כ "וכ"כ רבינו לקמן בסמוך", וזה בוודאי אינו מתיישב עם הראב"ד הכותב במפורש שיש טהרה לפשוטי כלי עץ מלבד המפץ, והעיר בזה האג"מ ביו"ד ח"א סי' קכא.

41 פירוש ר"ח לשבת שנדפס בש"ס וילנא בדפים אלו (מדרף עז-צד) הנו לאמיתו של דבר מפירושו רב האי גאון, כפי שהראו הרב יוסף יצחק קעלער (במבואו ל'פירושי ופסקי רב האי גאון למסכת שבת' עמ' 5-8) והרב יוסף מרדכי דובאוויק (נ"טועים' כ עמ' 57-100, ותמצית ראיותיו בעמ' 79). לענ"ד ראיה נוספת לכך מקטע זה שלפנינו, מפני שהוא מזכיר את הגמ' בשבת סה ע"א על "ומפצי ביומי תשרי" ונדחק להעמידה במפץ של גיתות, שאינו מק"ט כלל, ואילו ר"ח לעיל סה ע"א מפרש שמדובר על מפץ שאין לו טהרה במקווה, דהיינו שמק"ט, וראה ביאור דבריו להלן פרק ד.

בנוסף לטעות בייחוסו של הפירוש, קטע זה בפירושו השתבש מאוד (כפי שציינ בעל החשק שלמה בהערותו בש"ס וילנא בשולי הר"ח). הדבר אירע עקב טעות של סופר כתב היד, שאיחד שני טורים בכתב"י שלפניו לטור אחד, וכפי שהתבאר במהדור' מכון 'לב שמח', עמ' קלה הערה 100 (וראה כיו"ב שם עמ' קכט, השערה דומה שאומתה ע"פ כת"י נוסף). עמד על כך לראשונה הרב נפתלי הרץ הלוי (מובא במהדור' 'לב שמח'), ושיחזור לפי השערתו את הנוסח המקורי.

42 בעקבותיו גם בערוך ערך מפץ: "העור והמפץ מצטרפין זה עם זה [משום טומאת מדרס, כמ"ש במשנה במעילה פ"ד מ"ו], פירוש כמין מחצלת עשויה מן חילף ומן כיוצא בה".

43 כך משמע במשפט כפי ששחזר הרב הלוי, ולדעתו הוא הגהה שנכנסה לגוף הפירוש: "ובזב קא דרשינן ליה, דאע"ג דליתיה מהני מידאני [דברים, כלומר: עץ, עור וכו'] - עשוי למשכב הוא, (ובמחצלת) [כך בכתב"י, ונראה שצ"ל "וכמחצלת"] של קנים חשיבו, לית ליה טהרה במקווה, דהא ליכא טהרה במקוה אלא לדברים הללו" (לעניין השאלה מיהו כותב הדברים יש לציין שהמילה "מידאני" אינה מופיעה כלל בפירושי ר"ח, ומאידך היא מצויה בכתבי רב האי גאון).

הכוונה לכלי עץ הנטהר במקווה, אלא הכוונה לשיטח העשוי מחומר אחר. כלומר, הקובע את "יש במינו" אינו האם החומר שלפנינו דומה לחומר אחר שיש לו טהרה, אלא האם החפץ שלפנינו נעשה גם ממינים אחרים שיש להם טהרה. וקשה, מדוע אם כן כלי חרס "אין במינו"? ראוי היה שכיסא של חרס, למשל, יטמא מדרס משום שיש כיסאות ממתכת או עץ!⁴⁴

ו. שיטת 'גדולי הדורות'

המאירי בשבת פד ע"ב מביא שיטה מחודשת בביאור העניין שלמפץ "אין טהרה במקווה": "וגדולי הדורות שלפנינו"⁴⁵ פירשוה מצד שסתם מפץ היא ששה על ששה, וכמו שהתבאר בשיעורן לטומאה, וסתם מקוה ששה על ששה ברוחב, כמו שאמרו אמה על אמה וכו', ואמתא באמתא לא יתיב. וענינה כפשוטי כלי עץ, ולא אמרו 'אין להם טהרה במקוה' אלא במקוה סתם והוא אמה על אמה, אע"פ שיש להם טהרה במקוה גדול או בנהר, ולכרכו אינו יכול שקשה הוא כעץ. והדברים זרים".

לפי פירוש זה הקביעה שלמפץ אין טהרה במקווה היא מבחינה מעשית ולא מבחינה הלכתית, מאחר שממדי המפץ מקשים על הכנסתו למקווה רגיל. ממילא, התירוף ש"יש במינו טהרה במקווה" אינו חידוש הלכתי גדול, שמאחר שהמפץ עשוי מסוג הראוי לטהרה לכן הוא ראוי למדרס, אלא התירוף פשוט, שמכיוון שניתן לטהר את המפץ באופנים שונים, גם אם לא כדרכו, אין זו עילה לטהרו מן המדרס.

בכך התיישרה בשופי הסוגיה בכ"ק האומרת שהמפץ טמא טומאת שבעה או טומאת ערב, והדברים כפשטם שיש לו טהרה (וראה ראיות נוספות לכך להלן פרק ג). רווח נוסף בפירוש זה בפשט הגמ' בשבת, שנוקטת בפשטות שלמפץ אין טהרה במקווה בלי כל הסבר מדוע אין לו טהרה, ואם כוונתה שהטבלתו כרוכה בקושי רב הרי זה מובן מאליו למי שמכיר את המפץ.

מכל מקום, המאירי דוחה את הפירוש בתוקף כ"דברים זרים". נראה שהקושי הוא משלושה כיוונים: הלשון "לית ליה טהרה במקווה" משמעה הלכתי, ואם לא כן היה צ"ל "ליכא לאטבוליה". גם מההיבט המעשי, הקושי בהכנסת המפץ למקווה הוא זניח וניתן לפתרו בקלות, ולמה לדון אותו דווקא לפי מקווה מדויק של ששה על ששה?⁴⁶ ומבחינה

44 ושמה ההערה שנכנסה לגוף הפירוש, כנ"ל בהערה הקודמת, באה לאפוקי מסברה זו, ומבארת ש"יש במינו" הוא הדמיון למחצלת של קנים מפני שהחומר שלהם דומה.

45 לא ידוע למי כוונתו. כינוי זה משמש במאירי לרוב לבעל ההשלמה, שבסוגיה זו לא כתב מאומה, אך משמש גם לחכמים נוספים, ראה במבואו של לנגה למאירי שבת, עמ' ח.

46 יש מקום להשוות את הדברים לסוגיה בפסחים קט ע"ב על טבילת השולחן במקדש: רב אשי מניח שהוא הוטבל במקווה של אמה על אמה, ומסיק מכך שהשולחן היה של פרקים, "דאי סלקא דעתך הדוקי הוה מיהדק - אמתא באמתא היכי מטבליה?", ודוחה הגמרא: "מאי קושיא? דילמא בים שעשה שלמה הוה מטביל ליה", ועיין שערי היכל, פסחים, מערכה קסח.

מהותית, אם אין זה אלא קושי מעשי בטבילה, גם אם יהיה חמור, אין זו עילה להגדיר את המפץ כ"אין בו טבילה" ולחדש מכח זה דינים מדאורייתא. התמיהה היא הן על דעת ר' אילעא, שמקשה ממפץ על כלי חרס, אע"פ שלחרס אין טבילה כלל ואילו למפץ יש טבילה באופן כלשהו, והן על דעת ר' חנינא המשיב לו, שכן במקום להסתפק בתשובה החרפה "רחמנא ליצלן מדעתא דידך" הוא נזקק לריבוי "כל המשכב" כדי לחדש שמפץ טמא מדרס למרות הקושי להטבילו.

לענ"ד יש מקום ליישב פירוש זה, בשינוי מה. ייתכן שהקושי המעשי אינו רק כיצד להטביל את המפץ במקווה מדויק. לרוב רוחב המפץ אינו ששה על ששה טפחים אלא הרבה יותר מכך. רק "שיירי מחצלת שבעה טפחים, ושיירי המפץ ששה טפחים" (תוספתא כלים ב"מ פ"א ה"ב), מפני שבמידה זו הוא ראוי לשימוש כלשהו, אבל דרכו להיות גדול יותר, ומצאנו מפץ העשוי כאוהל (אהלות פ"ח מ"א) ומשמש גם לשכיבה⁴⁷. ועוד: מפץ העשוי קש וכיו"ב עלול להירקב ולהעלות עובש בעקבות הטבילה, ולא תמיד ניתן לייבשו לאלתר בחום השמש.

אפשר גם להטעים את השוואתו של ר' אילעא בין קושי מעשי בטבילה, הקיים במפץ, לבין עיכוב הלכתי, הקיים בחרס. לדעתו הטעם לתלות את טומאת המדרס בטהרה במקווה ולטהר את החרס מן המדרס הוא שחסה התורה על ממונם וטהרתם של ישראל, ולכן הורתה התורה שדבר שאין דרך לטהר אותו לא יטמא מדרס. טומאת מדרס היא אחת הטומאות המקשות ביותר על חיי הבית בטהרה, מאחר שהיושב על הכלי הטמא נטמא אפילו כאשר יש חציצה בינו לבין הכלי. אם כן, כאשר יש בבית חפץ הטמא מדרס ואין דרך לטהרו, הדבר מביא לריבוי טומאות, או להשלכת החפץ כשנטמא. ואם כנים הדברים, מה לי קושי הלכתי ומה לי קושי מעשי? לכן אומר ר' אילעא שגם מפץ "לית ליה טהרה במקווה", ונקט לשון זה, הגם שאינה מדויקת, אגב הלשון הזוהה בכלי חרס, שהרי מגמתו לומר שהדברים מקבילים.

ניתן להסביר את הדבר בסגנון אחר: משכב ומושב הוא דווקא חפץ המיועד לשמש לישיבה בקביעות, כלשון רש"י (שבת נט ע"א ד"ה ת"ל): "מדלא כתיב גבי משכב 'אשר שכב' וגבי מושב 'אשר ישב', וכתיב 'ישכב', 'ישב', משמע שישכב עליו תמיד, וישב עליו תמיד, במיוחד לשכיבה ולישיבה". אם אי אפשר לטהרו במקווה, ודינו "אותו תשבורו", ממילא

47 כך מתבאר בכתובות סה ע"א ע"פ גרסת רש"י שם ד"ה מפץ, כלשון ר"י מלוניל שם: "מפץ של גמי לשכב עליה". לפי הגהת ר"ת (בתוס' ד"ה מפץ) אין ראיה לדבר, ולדעתו אולי המפץ לא שימש לשכיבה אלא להישענות בישיבה (יד הוה). וראיה לכך מכלים פכ"ד מ"י: "שלושה מפצים הן: העשויה לישיבה – טמאה מדרס... (בניגוד למטה וסדין, משנה ח ויג, עליהם נאמר "לשכיבה"). ברם, ייתכן שהמשנה נקטה לשון זו כדי לרמוז שאפילו אין בו אלא ששה על ששה, שיעור ישיבה, הרי זה טמא; ורה"ג (המיוחס לר"ח) בשבת פד ע"ב מעתיק מכלים: "העשוי לשכיבה". מסתבר לקשר בין מפץ לבין המונח הארמי "ציפתא", וברבים "ציפי", שמצאנו שמשמש לישיבה בבית המדרש ובבית הכנסת (מ"ק טז ע"ב וב"ב ח ע"ב), אך גם לשכיבה (ברכות כה ע"א: "הני ציפי דבי רב דהני גנו והני גרסי").

לא שייך שימש בקביעות לשיבה ושכיבה. ואע"פ ששכירת הכלי אינה חובה, ורשאי האדם להיטמא, שאיפת התורה היא שניתן יהיה לחיות בטהרה, כפי שעולה מפשטי המקראות. אם כן קיימת סתירה בין הגדרת דבר כמדרס לבין הקביעה שאי אפשר לטהרו, ובהכרח "משכבו" הוא רק מה שניתן לטהרו במקווה (וראה להלן פרק ז, הצעה לפרש כך את דברי רש"י בכמה מקומות). לפיכך אומר ר' אילעא שאם זהו הטעם לטהרת כלי חרס ממדרס הרי סברה זו נכונה גם לגבי מפץ, עקב הקושי לטהרו: השימוש בו בטהרה יהיה חד פעמי, ולא זו כוונת התורה.

טבלת סיכום

המפץ בשבת	מינו הנטהר במקווה	דין שיפה וגמי
רש"י קנים, כדוגמה לכל פשוטי כלי עץ הראויים למדרס	כלי עץ המקבלים	אינם מק"ט כלל, או מק"ט מדרבנן
תוספות שיפה וגמי, כדוגמה לכל כלי פשוט מצמחים רכים	מפץ של עץ	כשנעשו למדרס מק"ט מדאורייתא ואין להם טהרה במקווה
רמב"ם וראב"ד מפץ בלבד	כלי קיבול הנעשה ממפץ	מק"ט מדאורייתא ויש להם טהרה במקווה, פרט למפץ
יראים פשוטי כלי עץ שאינם משמשי אדם ומשמשיו	פשוטי כלי עץ המשמשים אדם ומשמשיו	טמאים מדרבנן
רב האי גאון מפץ מצמחים רכים	מפץ מבגד עור או שק	מק"ט מדאורייתא ואין להם טהרה במקווה
גדולי הדורות' מחצלת	כל מחצלת שנכנסת למקווה	מק"ט מדאורייתא ויש להם טהרה במקווה

פרק ג: קשיים בשיטות הראשונים

כאמור, שיטת כל הראשונים פרט ל'גדולי הדורות' שלמפץ אין טהרה במקווה. בהסברת הדבר נקטו רוב הראשונים כדעת ר"ת, שהמפץ עשוי משיפה וגמי, שאינם "עץ", ולכן אין לו טהרה במקווה, ואעפ"כ הוא טמא מדרס משום שהוא "מינו" של העץ הקשיח, שיש לו טומאה וטהרה.

שיטה זו מעוררת קשיים מרובים, כדלקמן. תחילה יובאו ראיות שיש למפץ טהרה במקווה, ובהמשך ראיות מיוחדות כנגד שיטת ר"ת וסיעתו.

ראיות שיש למפץ טהרה במקווה

א. במשנה ותוספתא לא נאמר בשום מקום שאין טבילה למפץ, למרות שטומאתו מוזכרת בכמה מקומות (כלים פ"כ מ"ה, פכ"ד מ"י, פכ"ז משנה ב-ג, אהלות פ"ח משנה א,ג). הדבר מתמיה, שכן המפץ הוא אבזר בסיסי בבית, כפי שעולה מכתובות פ"ה מ"ח על חובות הבעל לאשתו: "ונותן לה מטה מפץ ומחצלת ונותן לה כפה לראשה...", ואם כן מתבקש שיהיה אזכור כלשהו לדינו המיוחד, שאין לו טהרה במקווה.

ב. שנינו שמפץ מצטרף לבגד ולשק ולעור להשלים את שיעורו, כגון בכלים פכ"ז מ"ג: "העושה... ארבעה מן העור ואחד מן המפץ – טהור, חמשה מן המפץ ואחד מן העור, ארבעה מן העור ואחד מן השק... טמא. זה הכלל: כל שחיבר לו מן החמור ממנו – טמא, מן הקל ממנו – טהור" (וכן בקצרה במעילה פ"ד מ"ו). המשנה לא מציינת מה דינו של החפץ המשולב ממפץ ועור לעניין טבילה, ומשמע שאין כל חילוק בזה בין מפץ לעור.

ג. בתוספתא (כלים ב"ב פ"ו ה"א): "אמר ר' יהודה: חבריי היו אומרים: השק והעור והמפץ שטלאן זה על זה – לא ביטלו זה את זה". פירוש (ע"פ החס"ד): הדברים מוסבים על המשנה בכלים פכ"ח מ"ו, שדנה במי שטולה על שק ועור בגד הטמא מדרס, האם טומאת המדרס התבטלה, ויש בזה מחלוקת משולשת: ר"מ מטמא, ר"ש מטהר, ור' יוסי מטמא בשק, מפני שהוא אריג כבגד, ומטהר בעור. ר' יהודה בתוספתא מחדש שמחלוקתם היא רק בבגד, האם הוא נחשב כמין שונה מהשק והעור ולכן כשטלאו עליהם טומאתו התבטלה, אבל בשק ועור ומפץ הכל מודים שהם נחשבים לעניין זה כמין אחד, ואם יש באחד מהם טומאת מדרס וטלאו באחר – לא התבטלה טומאת המדרס שבו. מכאן משמע שיש למפץ טהרה במקווה כמו השק והעור, שאם לא כן ראוי שייחשב כמין שונה. ועוד, שהיה ראוי לדון האם המצע המשולב מזה ומזה נטהר במקווה או לא (וכאן לא שייך להעמיד במפץ של קנים, שכן אינו ראוי לטלאי).

ד. בכמה מקומות משמע שמכל מיני הכלים רק כלי חרס אינו נטהר במקווה. שנינו בעדויות פ"א מ"ד: "כלי חרס... אינו מציל אלא על האוכלין ועל המשקין ועל כלי חרס", ובדומה לכך בכלים פ"י מ"א ואהלות פ"ה מ"ג. הטעם שכלי חרס מציל על

כלי חרס הוא שאין להם טהרה במקווה, ולכן לא יסמכו בהם על עם הארץ (חגיגה כב ע"ב). ומשמע שאינו מציל על מפץ, משום שיש לו טהרה במקווה.

לאידך גיסא, ר"ח בב"ק (כה ע"ב, נדפס כו ע"א) כתב: "וקיימא לן מפץ אין לו טהרה במקוה, וטהרתן כדתנינן בתוספתא דכלים (ב"מ פ"א ה"ז): מפץ שעשאו לקורות, אע"פ שמשתמש בו - טהור. היה טמא ועשאו לקורות - טמא עד שיקבענו במסמר. ובסיפא שנו: מאימתי טהרתו? ב"ש אומר: משיחבל, וב"ה אומר: משיתחבר, דברי ר' מאיר וכו', נמצא חבולו או חבורו מטהרו, כגון כלי חרס שאין לו טהרה במקוה, שבירתו מטהרתו". לא מפורש בדברי ר"ח שכוונתו להוכיח מהתוספתא שאין למפץ טהרה, ואפשר שבא רק ללמד, לאור ההנחה הידועה ממסכת שבת שאין לו טהרה במקווה, כיצד אם כן ניתן לטהרו. אולם המאירי בב"ק כותב: "מפץ זה יראה מכאן שיש לו טהרה במקוה, שהרי אתה דן בו טומאת ערב וטומאת שבעה, ובתוספתא אמרו שאין לו תקנה אלא בשבירה, ואף בתשיעי של שבת יראה כן להדיא", ונראה שכוונתו לתוספתא זו.

לענ"ד ראיית המאירי מוקשית, כי אין כוונת התוספתא לומר שרק כך המפץ נטהר, אלא שאם הוא טמא השימוש בו לקורות אינו מספיק להפקיע ממנו את הטומאה ולבטלו מתורת קבלת טומאה עד שיקבענו במסמר. וכיו"ב בהלכה הבאה שם (ח): "סדין שהוא טמא טמא מת ועשאו וילון הרי הוא כטמא מת ומקבל טומאת מדרס... ומאימתי טהרתו? משבלה ואין משמש מעין מלאכתו", ופשוט שאין הכוונה שהסדין שעשאו וילון אינו נטהר במקווה, וכן מצינו במשנה (כלים פ"ג מ"ג: "חרחור שנפגם טמא עד שינטל רובו") ועוד פעמים רבות בתוספתא⁴⁸.

קשיים בשיטת תוספות

א. המהר"ל (בחדושיו בשבת פד ע"ב) מקשה על תוס', שמפרשים שהמפץ כולל שני סוגים: של עץ ושל שיפה וגמי (או שמדובר רק על שיפה וגמי, אלא שהגמ' מניחה שמק"ו זה מפכים קטנים למדו גם על העץ). לדבריהם הגמ' בשבת מוכיחה שמפץ טמא מדרס

48 ראה אחרת לכאורה שאין טבילה למפץ מדרשה המופיעה בתו"כ עה"פ "יכבס בגדיו" (שמיני פרשתא ד,ט ומקבילות): "יכול אף הציפה? ת"ל בגד". הראב"ד פירש שהכוונה לציפי צמר שבראשו, כלומר, צמר מנופץ ללא טויה (ראה רש"י שבת מח ע"א ד"ה ציפי) שהונח בראש האדם כעין פאה נכרית (ע"ן שבת ג ע"א "ירצאין בפקורין ובציפא" ובר"ח), וכך הסיק רבנו הלל, שפירוש זה עיקר, דהיינו שהייתה הו"א שפאה זו נחשבת כבגד, קמ"ל שלא, כי אינה טויה וארוגה. פירוש נוסף כתב רבנו הלל, שהכוונה למחצלת. לפ"ז מחצלת התמעטה מטומאה בחיבורין, אם מפני שאינה מקבלת טומאה כלל ואם מפני שאין לה טהרה במקווה ולכן דינה ככלי חרס שאינו נטמא בחיבורין. אולם בעזרת כהנים (דף סב,א) דחה פירוש זה בראיות מכריעות: הרי בהמשך נאמר: "מניין לעשות שאר כלים כבגדים... יכול יטמא אדם וכלי חרס...". והרי בטרם התרכו שאר הכלים מלבד הבגדים אין הו"א לטמא מחצלת. ואם היא מקבלת טומאה והתמעטה כדין כלי חרס מפני שאין לה טהרה, היה צריך לכוללה במיעוט בהמשך הספרא: "יכול יטמא אדם וכלי חרס וציפה".

אע"פ שאין לו טהרה במקווה רק מן השיפה והגמי, והסוגיה בב"ק מוכיחה שמפץ טמא שבעה רק מן העץ. ומניין לגמרא להעמיד כך כדי להקשות? הרי יכלה להעמיד את הברייתא במפץ אחד מסוים, ואם ספק הוא – "זיל הכא קמדחי ליה וזיל הכא קמדחי ליה", ומניין ראייתה? יש להוסיף על דבריו, שסתם "מפץ" הוא רך, משיפה וגמי וכיו"ב⁴⁹, ומניין לגמ' בב"ק להעמיד בשל עץ?

ב. הפני יהושע (שבת פד ע"א) הסביר שרש"י מיאן בפירוש תוס' מפני שלא ניחא לו לפרש ש"יש במינו טהרה במקווה" היינו שיש מין אחר הדומה לו שנטהר במקווה. לענ"ד זוהי קושיה אלימתא. מצאנו בכמה מקומות את המושג "יש במינו" בהקשר דומה: האם לדבר פלוני (בדרך כלל – בעל חיים כלשהו) יש שייכות וזיקה לדין אלמוני, משום שאמנם הדין לא קיים באותו דבר עצמו שעליו אנו דנים, אך מכל מקום הוא קיים במינו⁵⁰. מבדיקת דברי חז"ל מתברר, שבכל מקום אין הכוונה למין אחר הדומה לו, אלא שהדין קיים באותו מין עצמו אך במקרה אחר.

כמה דוגמאות: 1. בהמה טריפה מלידתה נחשבת ש"יש במינה שחיטה", בניגוד לבן שמונה חי (חולין פ"ד מ"ד, וראה גמ' שם עד ע"א, מחלוקת האם האפשרות להתירו בשחיטת אמו מחשיבה אותו כ"יש במינו שחיטה"). 2. אדם טבול יום מטומאת שרץ אמנם אינו אב הטומאה וגם במקורו לא היה אב, אבל "יש במינו אב הטומאה", דהיינו אדם טמא מת, בניגוד לכלי חרס (סוטה כט ע"ב). 3. חיה טמאה ועוף טמא אין במינו איסור טריפה (זבחים סט ע"ב). 4. תורים ובני יונה של חולין יש במינן קודש, משא"כ שאר עופות (חולין פד ע"א). 5. לקוח ויתום, הפטורים ממעשר בהמה, מינם נכנס להתעשר (חולין קל ע"א). 6. עגל "יש במינו קדוש בכורה", בניגוד לחזיר ואווז (בכורות ג ע"ב). 7. בהמה בעלת מום וכן טרפה "מינו קרב", בניגוד לכלאיים, יוצא דופן, טומטום ואנדרוגינוס, ש"אין מינם קרב" (תמורה יז ע"א). המשותף לכל אלו הוא ש"יש במינו" הוא אותו בעל חיים עצמו במקרה אחר שעשוי להתרחש בו ממש, או עכ"פ בסוג זה ממש אלמלא שאירעה בו התרחשות מיוחדת (כגון טריפה מלידתה, או יתום לעניין מעשר בהמה). לא מצאנו "יש במינו" במובן של סוג אחר הדומה לו!

בכך מתחזקת שיטת הראשונים שהמפץ ש"אין במינו טהרה במקווה" הוא פרט מקרי מסוים (כדעת רש"י, או הרמב"ם, או גדולי הדורות, לכל דעה כעניינה), ואין הכוונה כדעת תוס' שזהו מין שהתורה לא קבעה בו טהרה כלל ואינו אלא דומה למין אחר שיש לו טהרה.

49 ראה להלן הערה 67.

50 הבירור כאן אינו לשוני, מה החשיבו חז"ל כאותו מין, כגון לעניין כלאיים, או "מין במינו אינו בטל" ו"מין במינו אינו חוצץ". באלו יש לכל דין מאפיינים משלו, וממילא שימוש לשון שונה. הבירור כאן הוא בסברה, מה החשיבו חז"ל כ"מינו" היוצר שייכות וזיקה לדין אע"פ שבמקרה מסוים זה אינו מתקיים בפועל.

ג. בתורת כהנים (מצורע, פרשת זבים, פרק ב,ד) נאמר: "יכול אפילו ישב על האבן ועל הקורה? ת"ל 'כלי', ולא אבן ולא קורה. אוציא את אלו ולא אוציא כסא של גללים ושל אדמה ושל אבנים? ת"ל 'כלי', כלי המיוחד". הרמב"ם (בפיה"מ בכלים פ"כ מ"ג) מביא את התו"כ, ומפרש: "כלומר המיוחד לקבל טומאה, והכלים העשויין משלשה מינין הללו אינן מקבלין טומאה כלל". כלומר, "המיוחד" כאן אינו במובן של מיוחד לשיבה, להוציא חומרים אלו שאינם מיוחדים לשיבה, אלא "כלי המיוחד" פירושו: כלי מובהק, דהיינו שיש עליו תורת כלי בדיני טומאה. וזהו מובנו של "המיוחד" בכמה מקומות בספרא⁵¹.

כך ביאר, כנראה, גם הראב"ד בפירושו לספרא, שכבר הובא לעיל: "כלי גללים וכלי אבנים וכלי אדמה אע"פ שייחדן לשיבה טהורין, שלא אמרה תורה דטמאים אלא כלי עץ או בגד או עור או שק או כלי חרס או כלי מתכת. ובשאר טומאות, דכתיבי כלי עץ גבי שק, בעינן שיהא לו בית קיבול, דומיא דשק שהוא כלי תשמיש כמותו, אבל לענין משכב ומושב, דלא פרט בהו שק אלא 'כלי' סתם, אע"פ שאין לו בית קיבול טמא, אלא שיהא מיוחד לשכיבה ושיבה". נראה שהוקשה לו: אם "כלי" הוא המיוחד לטומאה, מדוע פשוטי כלי עץ טמאים מדרס? ועל כך התשובה, שאף הם כלולים במשמעות "כלי עץ", אלא שהתמעטו בשאר הטומאות מהיקש לשק.

לעומת זאת רבינו הלל מפרש: "ת"ל כלי, כלי מיוחד, דהיינו דמיוחד לשיבה, לאפוקי הני דלא מיוחדין לשיבה ניהו אלא לדבר אחר". בקרבן אהרן הקשה על רבנו הלל: "דאלו גם הם מיוחדים לשיבה הם". נראה שלדעת רבנו הלל כיסא מאבנים וכו' אינו מתאים כל כך לשיבה, ומשום כך התמעט. ברם, להלן פרק ז יתבאר שכלי אבן שימשו לשיבה במידה לא מבוטלת, וקשה לומר שהעושה כיסא של אבן בטלה דעתו אצל כל אדם. מלבד קושיה זו, לענ"ד פירוש רבינו הלל אינו נוח, כי אין זה במשמעות "כלי", ואדרבה, בכבות שלפניה ולאחריה בספרא מיעטו דברים שאינם מיוחדים לשיבה (כגון דלת) מ"משכב". ועוד, שלגבי החפצים האחרים שהתמעטו נאמר "משכב המיוחד" או "המיוחד לשכיבה", ולא סתם "המיוחד".

והנה, בספרא בפרשת מצורע לא הובא ההיקש מהאדם למשכב למעט כלי חרס ממדרס, וגם לא הלימוד מ"כל המשכב" לרבות את שיש לו טהרה במקווה (מילים אלו נדרשו בספרא שם, פסקה ג-ד, לעניין אחר, לרבות כלים שיש להם שימוש נוסף למלאכה מלבד השכיבה). מה המקור, אם כן, למעט כלי חרס ממדרס לדעת הספרא? לכאורה לדעת רבנו הלל הרי זה מיושב, שאף הוא אינו טוב לשיבה. ברם,

51 כגון בספרא צו פרשתא י,ד: "אין לי אלא חלב שור וכשב ועז המיוחדים, מניין לרבות את הכלאים?", וכן בשמיני פרשתא ב,ה: "אין לי אלא כבשים ועזים המיוחדים, מניין לרבות את הכלאים?", ובתוריע, פרשת נגעים פרק יג,ב: "אין לי אלא צמר ופשתים המיוחדים, מניין לרבות את הכלאים?", ובספרא מצורע פרשתא ה,א: "יכול משבאו לעבר הירדן? ת"ל 'אל הארץ', אל הארץ המיוחדת".

מצאנו בספרא שמיני (פרשתא ז,ד) מיעוט אחר לכלים הראויים למדרס שנעשו מחרס: "אל תוכו - את שיש לו תוך טמא, ואת שאין לו תוך טהור; פרט למיטה ולכסא ולספסל ולשולחן ולספינה ומנורה של חרס". מכאן מתחזק פירוש הרמב"ם והראב"ד ש"כלי המיוחד" ממעט כלי מחומר שאינו מקבל טומאה, ואילו מדרס כלי חרס זקוק למיעוט מ"תוכו", בין לטומאת שרץ ובין למדרס. ופירוש הדבר, שבפרשת כלי חרס בטומאת שרצים גילתה התורה שלעולם אין טומאה לחרס אלא בתורת כלי קיבול, ואם אינו כלי קיבול הרי זה טהור אפילו ממדרס⁵². נראה, אפוא, שהספרא חולק על הדרשה בסוגיה בשבת מהיקש משכבו לו ומ"כל המשכב", ולומד את הדינים הללו בצורה אחרת: החומרים שאינם ראויים לטומאה כלל התמעטו מ"כלי המיוחד", ואילו מדרס כלי חרס התמעט מ"תוכו"⁵³. וכך משמע ברמב"ם (הל' כלי פ"א ה"ח): "פשוטי כלי חרש כגון מנורה וכסא ושולחן של חרש וכיוצא בהן אין מקבלין טומאה מן הטומאות ולא טומאת מדרס לא מדברי תורה ולא מדברי סופרים, שנאמר 'אשר יפול מהם אל תוכו יטמא', כל שיש לו תוך בכלי חרש - מקבל טומאה, ושאין לו תוך - טהור".

מעתה יש לשאול: מהיכן נלמדה, לשיטת הספרא, טומאת המפץ בשיפה וגמי? אם אינו בכלל "כלי עץ" הרי לכאורה הוא ככלי אבנים וגללים! ואת דרשת "כל המשכב", שעשויה להביא את השיפה והגמי לטומאה, הספרא אינו דורש. מסתבר, אפוא, ששיטת הספרא שהמפץ לא התרבה כלל, וזאת באחת משתי דרכים: או שדעת הספרא כרמב"ם שחומר המפץ הוא "עץ" וכלל אינו זקוק ללימוד מיוחד; או כדעת רש"י, שהמפץ של שיפה וגמי באמת דינו ככלי אבנים וגללים ולא התרבה למדרס⁵⁴. לעומת זאת שיטת ר"ת, שמפץ של שיפה וגמי אינו עץ ואעפ"כ התרבה למדרס, אינה מתיישבת בספרא⁵⁵. ומסתבר שהפולוגתא בין הספרא לגמרא היא בדרך הלימוד בלבד ולא בהלכה, ואם כן יש לשמוע שגם לשיטת הגמרא לא נאמרה הרחבה זו של "יש במינו" למפץ שאינו עץ.

52 מסתבר שאפילו כאשר יש למיטה דפנות אין זה בית קיבול, ראה הערה 11.

53 וכן מתבאר בספר הישר (חידושים, ס"ו רסא), ראה להלן פרק ו. אמנם בעזרת כהנים שם משמע שהבין שהספרא בשמיני ממעט את הספינה וכו' רק מטומאת שרץ, וטומאת מדרס נלמדת מדרשת הגמרא. לענ"ד קשה להולמו, שהרי כל המיטמא מדרס מיטמא טמא מת ושרץ, וטהרתו מהשרץ מלמדת שגם במדרס אינו טמא.

54 לפי זה היה ראוי לכאורה שהספרא ימנה גם אותו עם כלי אבנים וכו' וימעטנו בפירוש, אך שמא נמנע מכך משום שהוא טמא מדרבנן, כפי שהתבאר בדעת רש"י.

55 בשו"ת אור לציון (ח"א ס"ג ג אות ב) כתב שלדעת תוס' המפץ של שיפה וגמי לא התמעט מ"כלי המיוחד" כמו כלי גללים ואבנים מפני שיש בו טומאת מת ושרץ. ואינו מוכן, הרי טומאת המת והשרץ בו נלמדה מק"ו מפכים קטנים רק אחרי שהתברר שהוא טמא מדרס, וגם כלי גללים ואבנים, אילו היו טמאים מדרס - היו טמאים גם במת ושרץ.

ד. בגמ' בשבת סו ע"א נאמר: "דתניא, סנדל של סיידין טמא מדרס, ואשה חולצת בו, ויוצאין בו בשבת, דברי רבי עקיבא; ולא הודו לו. והתניא הודו לו? ... אמר רב יוסף: מאן לא הודו לו? רבי יוחנן בן נורי, דתנן כוורת של קש ושפופרת של קנים רבי עקיבא מטמא, ורבי יוחנן בן נורי מטהר". זו הגרסה לפנינו, אך בכת"י וראשונים גרסאות נוספות, והמחזורת שבהן היא "כוורת של קש ושפופרת של קש", כפי שהתבאר בסי' א. בטעמו של ריב"נ, המטהר את כלי הקש, נאמרו כמה טעמים: מאחר שאין רגילים לעשותם מקש (רש"י בשם רבותיו), או מפני שהקש אינו עץ (דעת רש"י עצמו), או מפני שכלי הקש אינם מחזיקים מעמד (תוס').

לפי טעמו של רש"י מתבאר שאין לחלק בין טומאת מדרס לטומאת מת בעניין זה, ואין טומאת מדרס בצמחים שאינם "עץ", שהרי רב יוסף לומד מדין הכוורת והשפופרת שריב"נ יטהר גם את הסנדל. אך גם לפי הפירושים האחרים לטעמו של ריב"נ יש לשאול: מניין לרב יוסף שטעמו של ריב"נ הוא משום שהקש אינו מתקיים, או שאין רגילים לעשות את הכלים הללו מקש, ולכן יש לטהר גם את הסנדל של קש? שמה טעמו כרש"י שהקש אינו עץ, ואילו בסנדל יש לטמא משום "יש במינו"⁵⁶? מכאן שאין מקום לטמא מדרס רק משום שזהו "מינו" של עץ.

ה. בירושלמי ביבמות פי"ב ה"ב מצינו דיון על כשרות סנדל של עץ לחליצה: "רבי הילא בשם רבי יוחנן: אפילו כולו של עץ כשר. מתניתא מסייעא לר' יוחנן: סנדל של קש טמא מדרס והאשה חולצת בו, דברי ר' עקיבא, אבל חכמים לא הודו למדרס". "רבי הילא" הוא ר' אילעא שבסוגיית המפץ (ראה 'תולדות תנאים ואמוראים' ערך ר' אלעאי), ומשמע קצת שלר' הילא הקש נחשב כעץ, שאם לא כן, הרי מלשונו "אפילו כולו של עץ" משמע שהכשיר לחליצה סנדל של עץ דווקא ולא של קש, ונמצא שהברייתא לא מסייעתו לגמרי אלא סותרת את דבריו במקצת. זאת, בניגוד לשיטת תוס' (שבת סו ע"א ד"ה כוורת, בתירוצם השני, וראה להלן פרק ה סעיף א) שהקש אינו עץ, וטמא מדרס מחמת דין "יש במינו". ויש לדחות, שר' הילא בא לחדש רק בהיבט הכמותי, לאפוקי מהדעות הקודמות בסוגיה שהכשירו סנדל שיש בו עץ רק כשמקצתו מעץ ומקצתו מעור, ולכן נקט "כולו של עץ" ולא השמיע את כל החידוש שאפילו של קש.

56 וכן הקשה ב'מועד דוד' (בתוך 'דברי דוד' לר' דוד צפנ), ומכת זה הציע להגיה בגמרא "מחצלת" במקום "כוורת", ונמצא שריב"נ מטהר במפורש אפילו ממדרס. אך קשה מאוד להגיה כך בגמ' נגד כל הראשונים וכמעט כל כתה"י, ראה סי' א עמ' 15.

פרק ד: ביאור חדש לדין המפץ

הקשיים שהוצגו בפרק הקודם מתיישבים היטב לפי שיטת 'גדולי הדורות' הנ"ל: אכן המפץ ראוי להיטהר במקווה מבחינת ההלכה, והמושג "יש במינו טהרה במקווה" לא בא לחדש טומאה במין שאינו מקבל טומאת שרצים. מכל מקום, גם הקשיים בשיטת 'גדולי הדורות', מבחינת הלשון והעניין, אינם מבוטלים. לפיכך עלה בדעתי ביאור אחר באותו כיוון מחשבה של 'גדולי הדורות', שלענ"ד מיישב יפה את כל הקשיים, ויהא רעוא דאימא מילתא דתתקבל.

עיקרו של הפירוש הוא ש"לית ליה טהרה במקווה" היינו שהחרס והמפץ סופגים אל קרבם את הנוזלים שעליהם, וכאשר הם משמשים למשכב הזב והזבה הטבילה במקווה לא מועילה לנקות אותם מהלכלוך שדבק בהם מהפרשותיהם של הטמאים. לדעת ר' אילעא זהו טעם הדרשה המקישה את המשכב לאדם: התורה החמירה במשכב הזב בגלל שבדרך כלל הוא מתלכלך בזוב היוצא ממנו. מאידך, לא גזרה התורה טומאת מדרס בחרס, מאחר שזוהי טומאה חמורה שלא ניתן להיפטר ממנה, כפי שהוסבר בדעת 'גדולי הדורות'. לאור הנחה זו הקשה ר' אילעא, שמאותו טעם היה ראוי שגם המפץ לא ייטמא מדרס, כי אינו מתנקה במקווה. ורב חנניה מתרץ שמאחר שאין זה אלא קושי מעשי, ומבחינה הלכתית ניתן לטהר את המפץ, אם כן "יש במינו טהרה במקווה" והרי הוא ראוי למדרס. בכך התיישבו הקושיות הנ"ל, שכן למפץ יש טהרה במקווה אם לא דבק בו לכלוך המטמאו⁵⁷. על מנת לקרב את הפירוש אל הדעת אקדים כמה הקדמות, ואח"כ אראה בס"ד שכן משמע שפירש רבנו חננאל.

הטהרה בתנ"ך – וזיקתה לנקיון

אחד היסודות בכל עניין הטומאות והטהרות הוא שהטומאה נקשרת ללכלוך, והטהרה היא נקיונו. מפורסמים דברי הרמב"ם (הל' מקוואות פי"א הי"ב): "דבר ברור וגלוי שהטומאות והטהרות גזירת הכתוב הן... וכן הטבילה מן הטומאות מכלל החוקים היא, שאין הטומאה טיט או צואה שתעבור במים אלא גזירת הכתוב היא". אכן, אין ספק שיש בדיני הטומאה והטהרה גם מימד מופשט, ובו הטומאה נוצרת גם כאשר אין כל קשר מוחשי בין המטמא לנטמא, כגון בטומאת אוהל בבית גדול, או בטומאת משכב אפילו בעשרה מצעות זה על גבי זה ומעל גבי אבן מבדילה (ספרא, מצורע, פרשת זבים, פרק ז, יא). כמו כן מצאנו שהטומאה מתבטלת בטבילה במקווה אפילו כשמימי סרוחים (שבת יד ע"א). ברם, נראה שדינים אלו הם מעין "לא פלוג", ובשורשם של דברים יש קשר בין טומאה ללכלוך, כפי שהסביר

57 מבחינה הלכתית צרופה אפילו כאשר דבק בו לכלוך אינו חוצץ אלא אם כן היה רובו ומקפיד עליו, והכלי ייטהר מלהיות אב הטומאה בעצמו, ומכל מקום הכלי יישאר טמא בטומאת מגע מעיינות הזב, והנושאו אף נטמא בנושא המעיינות.

הרמב"ם עצמו במו"נ ח"ג פמ"ז את טעמי הלכות הטהרות: "ואלו כולן ג"כ דברים מכווערים נמאסים, ר"ל זב וזבה ונדה ומצורע ומת ונבלה ושרץ ושכבת זרע, ועלו בידינו מאלה המשפטים תועלות גדולות ורבות, אחת מהן להתרחק מן הכיעור והמאוס".

תפיסה זו ביסוד ענייני הטהרה מעוגנת בפשט הפסוקים. לשון טומאה משמשת בתנ"ך גם במובן של לכלוך ומיאוס⁵⁸, והטהרה - כניקיון⁵⁹. באופן מיוחד התפרש הדבר לגבי הזב: "וכי יטהר הזב מזובו וספר לו שבעת ימים לטהרתו" (ויקרא טו, ג), דהיינו: כשיפסיק הזב מזיבתו (רש"י ע"פ התו"כ, פרשת זבים פרק ה, א), ובמזרחי: "טהרת דמים, לא טהרת טומאה... כמו 'וישב מצרף ומטהר כסף'... 'זהב טהור', שאינם אלא נקיון וזכוך מהסיג והחלאה, אף כאן 'יטהר' שיזדכך מידי עפושו היורד מבשרו ולא יזוב עוד". וכן בזבה: "ואם טהרה מזובה וספרה לה שבעת ימים ואחר טהרה" (שם כח). בפשט הכתובים, מטרת הטבילה במקווה היא גם ניקיון לגוף האדם או הכלי שנטמא, כלשון התורה "יכבס בגדיו ורחץ במים" (כגון בויקרא טו, ז).

האריך בזה רבי יוסף בכור שור בשמות טו, כו: "כי אני ה' רופאך - כמו שהרופא שומר מאכל האדם ומתקנו שלא יבא עליו שום חולי, כן אני אשמור אותך שלא תבא לידי חולי... וכן הזהיר הקב"ה על ישראל נבילות שקצים ורמסים... וגם הפרישם מנגעים ומזבין ומזכות ויולדות ונידות ומנבלת אדם ובהמה... שכל אלו מביאין אותם לידי זיהום, כי כל דבר שהכתוב קוראו 'טמא' - מיאוס הוא... כמ"ש ביחזקאל (ד, יב-ג) 'והיא בגללי צאת האדם תעוגינה... ככה יאכלו בני ישראל את לחמם טמא בגוים'... וכן אמרו רבותינו (סוטה ד ע"ב): 'כל האוכל פת בלא ניגוב ידיים כאילו אוכל לחם טמא', מפני שהוא מאוס" (ראה דבריו גם בויקרא יא פס' ב, ח, לד על הכשר לטומאה, ושם טו, לא).

58 ישעיה סד, ה: "ונהי כטמא כולנו וכבגד עדים כל צדקותינו". יחזקאל ד, יב-יד: "והיא בגללי צאת האדם תעוגינה... ככה יאכלו בני ישראל את לחמם טמא בגוים אשר אדיחם שם. ואומר אהה ה'... הנה נפשי לא מטומאה ונבלה וטרפה לא אכלתי...". שם כד, יא: "ונתכה בתוכה טומאתה תתם חלאתה". איכה ד, יד-טו: "נעו עורים בחוצות נגואלו בדם בלא יוכלו יגעו בלבושיהם. סורו טמא קראו למו, סורו סורו אל תגעו, כי נצו...". וברש"י: "סורו מעלינו אתם הטמאים המלוכלכים. כי נצו - לשון סרחון ולכלוך". וכן בהושע ט, ג-ד וברד"ק.

לענ"ד ייתכן לפרש כך גם בפעם הראשונה שהוזכרה השלכה הלכתית מן הטומאה, בויקרא ה, ב-ג: "או נפש אשר תגע בכל דבר טמא, או בנבלת חיה טמאה או בנבלת בהמה טמאה או בנבלת שרץ טמא. או כי יגע בטומאת אדם לכל טומאתו אשר יטמא בה...". אין הכוונה "כל דבר אשר אלמד אתכם שהוא טמא", אלא "כל דבר הידוע לכם באופן טבעי שהוא טמא", מפני מיאוסו.

59 כגון במושג "זהב טהור" (שמות כה, יא ועוד). ובזכריה ג, ג-ה: "ויהושע היה לבוש בגדים צואים... הסירו הבגדים הצואים מעליו... ישימו צניף טהור על ראשו" (מצודת דוד: "ברור ונקי"). מלאכי ג, ג: "וישב מצרף ומטהר כסף". משלי ל, יב: "דור טהור בעיניו ומצואתו לא רוחץ". ראה גם בראשית לה, ב, ובאבן עזרא; שמות ל, לה באבן עזרא וספורנו; ישעיה סו, יז וברד"ק; יחזקאל כב, כד ובמלבי"ם; תהלים פט, מה וברד"ק; איוב יז, ט; שם לז, כא.

כך מתבאר בפשטות הפסוק בפרשת נח (ז, ב): "מכל הבהמה הטהורה... ומן הבהמה אשר לא

ר"י אברבנאל (ויקרא יא) הולך בכיוון דומה, אם כי לדעתו הטעם לדינים אלו אינו שמירת הבריאות אלא עדינות הנפש, "שלא באה התורה האלהית לרפאות את הגופות ולבקש בריאותם אלא לבקש בריאות הנפש". הוא מסביר את טומאת אוהל המת: "שנבלת האדם סרחונה מזיק מאד ומולידה עפוש רב בכל סביבותיו ומפסיד אויר הבית שהוא בו". ועל שאר הטומאות כתב: "שהצרת הוא עפוש והפסד גדול בגוף האדם, וכן הזב ובוועל נדה ויולדת וזבה והטמא מת שנעשה משחת וטמא ומזוהם בטבעו ומזגו מפני המת שנתקרב אליו או שאר המעופשים שנתערב עמהם... וכדי שהאדם יזהר מהתטנף בדברים המתועבים והמעופשים בהם ואפילו לבא באהליהם ולנגוע בכל טמא ומשאם ומושכם ומשככם... אבל שנפשו תתעבם ותקוץ בם, חייבה תורה אל הטמא שיביא קרבן ולהיות נבדל מן העם מחוץ למחנה הקדוש עד שירחץ ויחליף שמלותיו".

לאור הדברים מתבקשת ההבנה, שהחומרה המיוחדת שהחמירה התורה במשכב הזב וחבריו היא מפני שדרכו של המשכב להתלכלך מההפרשות הטמאות היוצאות מגופם⁶⁰. קשר זה משתמע מהספרא (מצורע, פרשת זבים, פרק ב, ח): "הזב – ולא בעל קרי. והלא דין הוא: הזב טומאתו ממקור, ובעל קרי טומאתו ממקור; מה הזב מטמא משכב ומושב – אף בעל קרי יטמא משכב ומושב! ת"ל 'הזב' ולא בעל קרי". אין זה בניין אב גרידא, שהרי אפשר לפרוך: מה לזב שכן טמא שבעה, ומטמא בהיסט, וטעון ביאת מים חיים וקרבן. נראה אם כן שזהו קשר מסברה, שהטומאה מגופו היא הגורמת לטומאת משכבו. וכך כתב ר"י אברבנאל (ויקרא טו): "וטעם המשכב והמושב הוא שעל הרוב תמיד ימצא בם מן הזוב היוצא מבלי חפץ מהיושב או השוכב עליו". וראה בחזקוני עה"פ (טו, כג): "ואם על המשכב הוא או על הכלי אשר הוא יושבת עליו בנגעו בו יטמא עד הערב", ש"הוא" מוסב על הדם שהוזכר לעיל (ועיין רמב"ן ויקרא יב, ד, שדרך הטמאים הללו לשבת במקומם).

בדברי חז"ל

טהרה במובן של ניקיון מופיעה מספר פעמים בלשון חז"ל. ביומא פ"ה מ"ו: "על טהרו של מזבח", גופו כשהוא מגולה (גמ' שם טו ע"ב). וכן "טהרו של שולחן" (מנחות צז ע"א) ו"טהרה של מנורה" (ספרא אמור פרשת יג, יב). בברכות ב ע"א "טהר יומא" מן השמש

טהורה", בטרם ניתנה תורה, וכדברי החזקוני: "טהורה – הנקיה... אבל מן הטמאה והמאוסה לאכול...", ועי"ש ברד"ק.

60 ראה שבת יא ע"ב, שדרך הזב ללכת עם כיס להציל את בגדיו מטינוף. ובמו"ק פ"ג מ"ב שנינו: "ואלו מכבסין במועד... הזבין והזבות והנדות והיולדות וכל העולין מטומאה לטהרה", ופירש המאירי (יד ע"א): "זבין וזבות נדות ויולדות בגדיהן מתלכלכין תמיד ומותרין לכבס". ובשיטה לתלמיד ר' יחיאל מפריש' (שם יח ע"א): "והזבין והזבות – משום דדייבי תדיר הם מלכלכין בגדים יותר, וכן נדות ויולדות צריכין להם הרבה בגדים". וראה במרדכי שם רמז תתעא: "וכל העולים מטומאה לטהרה – פירש רבינו אברהם להביא בעל קרי שאירע לו קרי במועד ולא תווי נמי בעלת הכתם שנמצא במועד", ומשמע שהגביל את הדין לטומאות היוצאות מגופם, ואכמ"ל.

(רשב"א). ושם נט ע"א: "הרואה רקיע בטהרתה... מיום שחרב בהמ"ק לא נראית רקיע בטהרתה". וביומא עו ע"ב: "דחיטי דכייטא", "חטים נאות ונקיות" (רש"י). ובבבא מציעא טו ע"א: "שכך כותב לו מוכר ללוקח: אנא איקום ואשפי ואדכי [אטהר מכל ערעור. רש"י] ואמריק זביני אילין". ובירושלמי סוכה פ"ד ה"ג: "וכעצם השמים לטוהר – שמייא כד אינון נקיין מן עננין".

עוד מצאנו בירושלמי (פסחים פ"ז ה"ז ונזיר פ"ט ה"ב): "תני, אין לך עושה קבר תהום אלא המת בלבד. הא נבלה לא? ק"ו: מה אם המת, שאינו עושה משכב ומושב, עושה קבר תהום; נבילה, שהיא עושה משכב ומושב, אינו דין שתעשה קבר תהום? לאי זה דבר נאמר אין לך דבר עושה קבר תהום אלא המת בלבד? להוציא משכב ומושב". הדברים מפליאים, שהרי נבלה לא נאמר בתורה משכב ומושב, וכך מתבאר במשניות בכלים פ"א⁶¹. ופירש הפני משה בפסחים: "הא נבלה לא. לאו נבלה ממש מתפרשת, דמה ענין משכב ומושב דלקמיה גבי נבלה, אלא לשון ניוול ונמאס הוא, ועל זב קאי, וכך הוא דרך הש"ס הזה להשתמש בשמות הכנויים". באופן מיוחד על דם הנידה נאמר (נידה סה ע"ב): "דם נידה – זיהום" (בניגוד לדם בתולים).

האם בהלכות הטהרה שהורו חז"ל יש ביטוי לזיקה בין טומאה לבין לכלוך ומיאוס? כמה רמזים לדבר. בע"ז כ ע"ב: "נקיות מביאה לידי פרישות, פרישות מביאה לידי טהרה", ועי"ש בהגהות יעבץ בביאור הנקיות והטהרה, ובמגן אבות (אבות פ"ג מ"ג) ביאר את הפרישות במאמר זה, שהיא מעניין ה"פרושים" האוכלים בטהרה. עוד מצאנו בירושלמי (ברכות פ"ב ה"ג ומו"ק פ"ג ה"ה): "הרי שהיה עסוק עם המת בקבר והגיע עונת קריאת שמע הרי זה פורש למקום טהרה ולובש תפילין וקורא את שמע". ובמסכת שמחות (פ"ג ה"ג): "היה עובר בין הקברות לא יתן תפילין עליו, ולא כתבי הקדש בידו, מפני שהוא דרך בזיון". משמע מלשונם שהאיסור לקיים מצוות בבית הקברות אינו משום "לועג לרש", כדברי הבבלי ברכות יח ע"א, אלא משום שהטומאה מאוסה ויש בכך בזיון למצוות⁶². עוד מצאנו (נידה נה ע"ב) שיש הוה-אמינא שכאשר הזב יורק כלפי מישהו הוא מטמאו אפילו אם הרוק לא נגע בו. הגמ' מבארת שהיה מקום ללמוד זאת בגז"ש מרוק יבמה, אך עדיין הדבר צריך תלמוד, מה הסברה בזה? וביאר ב'טל תורה' (החדש, נדפס בסוף שו"ת אמרי יושר החדש, ירושלים תשנ"ז, עמ' ריג) שההו"א נובעת מכך שרוק הזב מזיק בסביבתו אף בלא נגיעה (כדברי הרמב"ן בבראשית לא, לה)⁶³. קשר הלכתי אחר בין טומאה לכלוך מופיע

61 מחומר הקושיה רוב מפרשי הירושלמי הגיהו אותו באופנים שונים, אולם הנוסח שלפנינו מופיע כאמור בשני מקומות בירושלמי, בכת"י ליידין ובעקבותיו בדפוסים. בפסחים קיים אישור חלקי לנוסח זה מכת"י נוסף (ראה 'גנוי ירושלמי' עמ' 249, אך חלק מהאותיות מטושטשות).

62 ראה רמב"ם הל' ק"ש פ"ב ה"ג ורבנו מנוח שם, ובהרחבה בחידושי הרב קולין, ברכות סי' יא, ובספר 'טומאה לקדושה' פרק ג.

63 וראה 'משנה אחרונה' פרה פ"ח מ"ה, שלא גזרו על משקה שיטמא אדם כשם שגזרו על הכלים, כי

במדרש מאוחר ('מעין גנים', מובא בתורה שלמה ויקרא אות פב) לגבי בית הדשן: "אל מקום טהור... זה מקום שאין בו טינופות".

בטומאת ידיים, שהיא מדרבנן, יש ביטוי ממשי יותר לנושא הניקיון. כך כתב רש"י (שבת יד ע"א): "עסקניות הן – ונוגעין בבשרו ובמקום טנופת, וגנאי לתרומה בכך ונמאס לאוכלין כשנוגע בה בידים מסואבות" (ראה גם שו"ע או"ח סי' קסד ס"ב ובה"ל ד"ה לחזור). הרחוב על כך הראב"ד (תמים דעים סי' סז): "שעיקר טומאת הידים שאמרנו לא טומאה ודאית היא אלא טומאת לכלוך מפני מגע זיעה וצואה או שהרג מאכולת, וגזרו עליהם טומאה מאותו לכלוך כאלו נגעו בטומאה", וראה שם באריכות, הסבר לכמה מפרטי דיני נטילת ידיים על פי יסוד זה, כגון שלכן צריך ליטול פעמיים, פעם אחת כדי להפריד מהידיים את הכלוך הדבק בהם ופעם שנייה כדי לסלקו.

דין כלי חרס

מכאן נעייין בדין כלי חרס בטומאה ובבליעת איסורים. מקובל להניח שההלכה שלכלי חרס אין הגעלה היא קביעה מציאותית, שלא ניתן להוציא לגמרי מהכלי את מה שנספג בו, כדברי הגמ' בפסחים ל' ע"ב: "התורה העידה על כלי חרס שאינו יוצא מידי דופיו לעולם". לעומת זאת ההלכה שכלי חרס אינו נטהר במקווה היא עניין שונה לחלוטין, קביעה הלכתית מופשטת וגזירת הכתוב, שאינה תלויה במציאות כלל⁶⁴.

אולם רש"י בפסחים שם (ד"ה דמידיתי) מקשר בין שני הנושאים: "שהתורה העידה על כלי חרס, שכיון שבלע – אינו יוצא מידי דופיו לעולם, שהרי בכלי עץ ומתכות כתב לך 'ישטף', 'תעבירו באש', 'ומורק ושוטף', אבל בכלי חרס – 'ישבר'". המילה "ישטף" נאמרה בתורה רק לעניין טהרה מטומאה, לגבי כלי שנגע בו הזב: "וכל כלי עץ ישטף במים" (ויקרא טו, יב). גם אזכור כלי העץ מוכיח שכוונת רש"י לפסוק זה, שכן "תעבירו באש" ו"ומורק ושוטף" נאמר בכלי מתכות בלבד ולא בכלי עץ. על כרחנו כוונת רש"י ללמוד איסור מטומאה⁶⁵. כיו"ב בשו"ת רבי אברהם בן הרמב"ם (סי' א): "בית הפך וחבירו אין לו עליה מטומאתו, דהתורה העידה על כלי חרש שאינו יוצא מידי דפנו", הרי שהשתמש בביטוי שנאמר על איסור והיתר לעניין טומאה וטהרה (אם כי אפשר שזו

לא שייך לגזור בזה משום משקה זב וזבה, מאחר ש"זב וזבה דרכן להתרחק מבני אדם ומלתא דלא שכיחא לא גזרו בה".

64 כך, לדוגמה, חילק הרא"ם בויקרא יא, לד בין שני הדינים, וראה גם להלן סי' יא הערה 15.
65 והתקשה בזה הרש"ש. במקבילה בע"ז לד ע"א פרש"י: "התורה העידה – דכתיב 'ישבר', דאין לו טהרה אלא שבירה". לא ברור אם כוונתו רק ל"וכלי חרש אשר תבושל בו ישבר" (ויקרא ו, כא) או גם ל"וכלי חרש אשר יגע בו הזב ישבר" (שם טו, יב), אבל מלשוננו "טהרה" משמע שכוונתו גם לפסוק השני. כמו כן מצאנו בשו"ת רש"י (סי' עו) לעניין כלי עצם: "וכלי עצם נמי בולעין ככלי מתכות והתרתן ככלי מתכות, דהכי אמרינן (חולין כה ע"ב): 'ואזדא רב נחמן לטעמיה דאמר רב נחמן כלי עצם ככלי מתכות דמי, מכלל דכלי עצם בר קבולי טומאה הוא... וכשם ששוין לענין טומאה – כך שוין לענין איסורא, דודאי בלעי בכלים".

מליצה ושיתוף השם בעלמא). ובשואל ומשיב (מהדו"ק ח"ג סי' רב): "לכאורה היה נראה לי דבר חדש, דהא דיליף דהתורה העידה על כלי חרס שאינו יוצא מידי דופיו לא מהך ד'אשר תבושל בו ישבר', רק מהא דכתיב בטומאה פרשת שמיני ד'אותו תשבורו'... דאינו מועיל טבילה להעביר הטומאה"⁶⁶. וכך ביאר להדיא החזקוני (ויקרא יא, לג): "ואותו תשברו – לפי שהוא שואב את הטומאה יותר מדאי, ועוד שדמיו קלים ואין בו חסרון כיון רק מעט" (ראה גם רלב"ג שם).

לענ"ד ראייה ליסוד זה בתפיסת הטומאה מלשון הגמרא (רבי יונתן בחולין כד ע"ב-כה ע"א ואביי בניה יז ע"א) לגבי טומאת כלי חרס: "התורה העידה על כלי חרס ואפילו מלא חרדל". הלשון "התורה העידה" מתאימה לעדות על מציאות מסוימת ולא לקביעת הלכה מופשטת, וזהו מובן הלשון "התורה העידה" בכל מקום: בגמ' בפסחים הנ"ל: "התורה העידה על כלי חרס שאינו יוצא מידי דפיו לעולם", ובב"ק נ ע"ב: "התורה העידה על הבור ואפילו מלא ספוגין של צמר", ובסנהדרין לז ע"א: "התורה העידה עלינו סוגה בשושנים". פשטות הלשון, אפוא, שהתורה העידה על כלי חרס שהוא נטמא ומטמא באופן מציאותי אפילו כשהוא מלא חרדל. הדברים מתקשרים ליסוד האמור שהטומאה היא לכלוך ומיאוס הקיים במציאות, בדומה לבליעת איסורים (אם כי כמובן אפשר לבאר זאת ביסוד מציאותי מטפיזי שאיננו מושג לחושים). עוד יובן על פי זה הלימוד (ספרא מצורע, פרשת זבים, פרשתא ג, א) שהזב מטמא את כלי החרס רק במגע מאוירו: "הואיל והוא עושה משכב ומושב יטמא כלי חרס מאחוריו! ת"ל 'אשר יגע בו', ולהלן הוא אומר 'אשר תבושל בו', מה בו האמור להלן – מאוירו, אף כאן – מאוירו". לכאורה עדיף היה ללמוד את "וכלי חרש אשר יגע בו" מהפסוק הסמוך לו: "וכל אשר יגע בו הזב וידיו לא שטף במים וכבס בגדיו", שהוא נגיעה מבחוץ. אך הסברה היא שמאחר שכלי החרס הוא כלי קיבול הקפידה התורה על נקיטתו מבפנים דווקא, מקום שימוש בבישול. על פי זה ניתן להסביר גם מדוע אין טהרה במקווה לאוכלין ומשקין, שכן הם נמאסים בנגיעתם בכללך ופעמים רבות לא ניתן לנקותם היטב.

דין המפץ

לגבי החומרים שמהם נעשה המפץ, מצאנו גם כן שניקיונם קשה מאוד. המפץ הרגיל הוא מחצלת רכה⁶⁷, ומחצלת כזו נעשית בדרך כלל מ"שיפה וגמי" כמ"ש בסוכה טז ע"א ושם כ עמ' א-ב, ובמכשירין פ"ה מ"ה: "השיפא של לבנים", כלומר, מחצלת לכיסוי

66 בזה יישב את השאלה על הרמב"ם (הל' מעה"ק פ"ח הי"ד) הסובר ששבירת כלי חרס שבישלו בו קדשים נוהגת רק בחטאת, ובשאר הקדשים די במריקה ושטיפה, אם כן היכן העידה התורה שכלי חרס אינו יוצא מידי דפיו? ועיין שערי היכל, זבחים, מערכה רמד הערה 18.

67 רש"י כתובות סד ע"ב: "מפץ – רך ממחצלת", וכן בתוס' שם סה ע"א ד"ה מפץ, וראה משא"ח כלים פכ"ז מ"ב. בשטמ"ק שם סד ע"ב הובא בשם מהדו"ק של רש"י: "מפץ – של גמי לשכב עליה, מחצלת – של קנים", וכן בר"י מלוניל על הרי"ף שם.

הלבנים⁶⁸. ובשבת קמ ע"ב: "בר בי רב לא ליתבי אציפתא חדתא, דמכליא מאניה", ופרש"י: "אציפתא חדתא – מחצלת חדשה של גמי לח, ולחלוחית הגמי מבלה הבגדים". חומרים אלה בולעים וקשים לניקוי, כמו ששינינו בטהרות פ"י מ"ח: "בית הבר ושל גת, העקל בזמן שהן של עץ – מנגבן והן טהורין, בזמן שהן של גמי – מיישנן כל י"ב חודש או חולטן בחמים". ובמקבילות (ע"ז עה ע"א ובתוספתות בע"ז פ"ח ה"ג וטהרות פ"א ה"ט): "של שיפה [או: חשיפה] ושל גמי". ופירש הרמב"ם: "שהכלים הללו אם היו טמאין הרי משקיין טמאין נכנסין בין חלקיהן בלי ספק, אם היו של עץ ינגבם, ואם היו של חלף וגומא וכיוצא בהן, שאינן מתנגבין, יניחם שנה שלמה עד שינגבם האוויר, או ירחצם במים חמין כדי שיצאו משקיין טמאין שבתוכן". כושר הספיגה של הגמי מצוין גם בתוספתא (כלים ב"ק פ"ו ה"ט): "ר' מאיר מטמא בגמי [שהוטבל בנוזלים. עי"ש] מפני שאיגראנמין בודקין את היין. ר' יוסי מטמא בגמי מפני שהרופא נותנו על גבי המכה שהוא מוצץ את הליחה".

רש"י (ע"ז עה ע"א) מזהה את השיפה והגמי עם צמחי מים, וכותב שהם "בלעי טובא", ובמאירי שם: "ואם היו עקלים אלו של שיפה או של גמי, שגידולן במים ובמקומות הלחים והם שואבים בטבעם, לא הוכשרו אלא בהכשר גדול והוא ישון או אחד מחבריו". גם בפירוש המיוחס לרב האי גאון בכלים פ"ט מ"ח תיאר את השיפה: "קנה גומא והוא עולה על המים והן עושין ממנו מחצלות"⁶⁹. אכן, אחת התכונות המשותפות לצמחי מים היא רקמה ספוגית בעלת חללי אוויר גדולים, שמשמשים כמצופים וגם כמוליכי חמצן אל חלקי הצמח שתחת המים⁷⁰. אף הרמב"ן (שבת פד ע"א) כותב שהמפץ האמור בסוגיה עשוי מגמי והוא גידולי מים.

לאור זאת, ניתן לבאר את סברת ר' אילעא לגבי הקשר בין טומאת מדרס לבין הטהרה במקווה: התורה החמירה על המשכב מפני שהוא צפוי להתלכלך בהפרשות הזב והזבה. במה דברים אמורים? בכלי שניתן לנקותו בכיאת מים או בכיבוס. אבל כלי חרס, שלא ניתן לנקותו כדבעי, קלקלתו היא תקנתו, ולא רצתה התורה לטמאו מדרס (אם משום

68 כמו כן בירושלמי בדמאי פ"ב ה"א: "המינין האסורין בבית שאן... ופול המצרי [נצל] – הנאגד בשיפה". הנושא הוא מינים שמובאים לבית שאן מבחוץ, ולכן הם טעונים תרומות ומעשרות. מסתבר ש"נאגד בשיפה" היינו כרוך במפץ, שכן לא מדובר על הצמח עם גבעוליו אלא על פירות הפול, והללו אינם נאגדים בקשירה בגבעול אלא כרוכים במחצלת (ראה כיו"ב בפיה"מ בכלים פ"טז מ"ה על חותל, שהוא עטיפה לפירות לחים הנמכרים).

69 על כך שאלו גידולי מים ראה בתוספתא כלאים פ"ג ה"ד: "החשיפה והאיטן והגמי וכל הגדילין באפר..." (אם כי "אפר" אינו תמיד מקור מים אלא גם מרעה הסמוך לו). לגבי ספינות הקשורות זו לזו נאמר בירושלמי (שבת פ"א ה"ה): "בקשורות בגמי". ובבראשית רבה פרשה ז, ד: "מביא שני דגים, חד מיירן וחד אספרון, וקשרן בגמי וממשיכו בנהר או בים...".

70 על כך במאמרו של ד"ר משה רענן ב'פורטל הדף היומי' בע"ז שם. עי"ש על הזיהוי המדויק של השיפה, שלדעתו היא הנקראת כיום "סמר חד", ועיין ב'תוספתא כפשוטה', כלאים, עמ' 633, המזהה אותה עם צמח מים אחר, ו'הצומח והחי במשנה' ערך גמי.

"התורה חסה", ואם משום שלא שייך שיהיה מדרס חד פעמי, כפי שהוסבר לעיל בדעת 'גדולי הדורות'. וסובר ר' אילעא שלפי סברה זו הוא הדין למפץ: מאחר שאינו מתנקה במקוה, וזהו "לית ליה טהרה במקוה", לא יכלה התורה לטמאו טומאה חמורה זו. ורב חנניה דוחה, שמאחר שאין זה אלא קושי מעשי, וכשהתלכלך בפועל, אם כן "יש במינו טהרה במקוה" והרי הוא ראוי למדרס.

אמנם הדברים מחודשים, אך מצאתי להם בית אב בערוך השולחן העתיד (הל' טו"מ סי' יג ס"ב), וז"ל: "אע"פ שאין זה מפורש בתורה שאין כלי חרס נעשה אב הטומאה אלא שכן באה הקבלה, מ"מ דין תורה ממש הוי. ונ"ל מפני שבמקום אחר גילתה תורה להדיא דאין טהרה לכלי חרס, והיינו בבלועי קדשים, דכתיב: 'וכלי חרס אשר תבושל בו ישבר', והוא הדין לעניין טומאה, דחד טעמא הוא". הקשר בדין כלי חרס בין איסור לטומאה מופיע כבר בראשונים, כנ"ל, אולם הערוה"ש מוסיף ומקשר לכך גם את הדין שאינו נעשה אב הטומאה!

לענ"ד בדרך זו ניתן לבאר את דברי ר"ח הסתומים בשבת סה ע"ב, על אבוא דשמואל שהשתמש במפצי לטבילת בנותיו בחודש תשרי: "ומפצי ביומי תשרי - היה מסתירו לבנותיו במפצי מפני בני אדם שעל הנהר וטובלת בפרת, כי דברי הכל בתשרי זוחלין הן. ולמה במפצי? דלית להו טהרה במקוה" (הדברים מובאים גם בערוך ערך כ"ב). והדברים תמוהים: מאחר שלדעתו המפץ אינו אלא מחיצה לצניעות (ולא להעמדת הזחילה או לעמידה על גביו, כפי שפירשו כמה ראשונים), מאי נפק"מ בטומאתו וטהרתו? ואם יש נפק"מ בין טמא לטהור, מה התועלת בכך שהמפץ טמא ולא ניתן לטהרו? וכבר נשתברו על כך קולמוסים, ולא ראיתי יישוב המניח את הדעת⁷¹. היה מקום להסביר בפשטות, שמדובר במפץ שבנותיו של שמואל השתמשו בו בימי נידותן, ומאחר שאין לו טהרה במקוה, וכעת אין חפץ בו, השתמש בו אבוא דשמואל כמחיצה לטבילה (ומן הסתם בתקיעתו בחוזקה בקרקע הנהר הוא נשחת ללא תקנה ומעתה לא השתמשו בו). אך לכאורה אין זה מובן, מה אכפת לו להשאיר בכיתו מפץ טמא? הלא בארץ העמים היה, שאין בה טהרה כלל⁷². אך לפי המתבאר הרי זה מובן בפשטות: מדובר אכן במפץ

71 מבין המחברים שהתחבטו בדבריו והתאמצו ליישב בדוחק אציין שניים: המהדיר במהדור' לב שמח' הסביר שכוונתו למפץ שאינו מק"ט כלל, מאחר שקישר בין דברי ר"ח לבין מה שנדפס על שמו בדף פד ע"ב שמדובר במפץ של גיתות (וראה הערה 41, שאין אלו אלא דברי רה"ג). לפי דרכו ביאר (וקדמו בכעין זה בהערות 'אבן שלמה' על הראב"ן דף קמ"א, ב) שלדעת ר"ח מאחר שהמפץ עושה את הזחלין לאשבורן, אע"פ שהדבר אינו נצרך כעת מצד הדין בימי תשרי שבהם הנהרות מטהרין בווחלין, עליו להיות כלי שאינו מק"ט. וזה חידוש גדול וגם העיקר חסר מן הספר. ביאור אחר ב'אבן שלמה' שם, ש"דלית להו טהרה במקוה" בלשון ר"ח מוסב על הבנות, שכעת לא הייתה טהרתן במקוה אלא בנהר; ואף זה אינו מיושב כלל בלשון.

72 הרשב"א בשבת שם הסיק מהטבילה שהבנות היו נשואות, דהיינו שהניח שלא טבלו לטהרות. לעומת זאת בשו"ת חת"ס (ח"ב סי' רב) כתב שהיו פנויות וטבלו לטהרות, וכך משמע בפשטות מכך שאבוא דשמואל טיפל בטהרת בנותיו, הרי שבאותה שעה היו ברשותו. וכך משמע בעניין "גניאן

שהשתמשו בו בנותיו בימי טומאתן, ומאחר ש"לית להו טהרה במקווה", דהיינו שהם מלוכלכים ללא תקנה, השתמש בהם שימוש משני כמחיצה.⁷³

אם כנים הדברים, בכך מוסברת היטב גם שיטת רבנו חננאל (שבת טז ע"ב), שאע"פ שלהלכה קי"ל שגזרו על הזכוכית משום דמיונה לחרס, לעניין טהרה במקווה דינה כמתכת (ראה סי' ד עמ' 177). והטעם פשוט, שמבחינה מעשית היא ניתנת לצחצוח ואינה בולעת חרס, כפי שנקטו כמה ראשונים בהלכות איסור והיתר.

עוד ייתכן להסביר לפי זה דעה שהובאה ברמב"ן (שבת פד ע"א), שגם ר' אילעא, שתמה על דין המפץ, מודה שכופת שאור טמאה מדרס משום ש"ש במינו טהרה במקווה", ומה שהקשה על סברת "יש במינו" לגבי מפץ של גמי הוא משום ש"שאני גמי דגידולי מים הן". הרמב"ן שולל סברה זו, "ואין טעם זה נכון", מפני שלא ראה חילוק מהותי בין סברת "מינו" בגידולי מים לבין כופת שאור. אולם ייתכן שה"ש אומרים" התכוונו לפרש כנ"ל, שכל הטענה שלמפץ "אין טהרה במקווה" פירושה שלא ניתן לנקותו מפני שהוא נעשה מגידולי מים, שדרכם לשאוב אל קרבם.⁷⁴

בסיום הדברים אדגיש שאין זו דרך המלך בלימוד ענייני טהרות, ויש דוגמאות הפכיות רבות, שמהן עולה שהטומאה והטהרה לא תלויות במציאות פיזית של לכולך (ראה בהרחבה ברש"י הירש ויקרא יא, מו; ובירושלמי פסחים פ"ז הי"ב: "וכי צואה טומאה? והלא אינה אלא נקיות!"). מכל מקום, זהו יסוד שקיים גם הוא בתשתית ההלכות ויכול לבאר כמה מהן, וכך מסתבר, לענ"ד, בהבנת המו"מ בסוגיה זו.

גבי הדדי" שהוזכר בצדו, כמ"ש רש"י ד"ה גניאן ותוס' ביבמות עו ע"א ד"ה המסוללות. ייתכן להסביר את הקפדתן לטבול, שמאחר שהיו בנות כהן (כמ"ש במגילה כב ע"א ששמואל היה כהן) טבולו לאכילת תרומת חו"ל, שאסורה למי שטומאה יוצאת מגופו, כדברי שמואל עצמו (בכורות כז ע"א). מכל מקום, לא מובן מה אכפת לאבוה דשמואל מטומאת המפץ? הרי טומאה זו אינה אוסרת בתרומת חו"ל ואינה חמורה מטומאת ארץ העמים הקיימת בלאו הכי. ועוד, שמשמע שאבוה דשמואל עצמו התקין את המחיצות, ומשמע שלא חשש להיטמא מחמתן.

73 לכאורה סתירה להבנה זו בדעת ר"ח ממה שכתב בב"ק (בסוף הסוגיה, נדפס כו ע"א), אחר שכתב שמפץ בשרץ טמא טומאת ערב ובמת טמא שבעה: "וקיימא לן מפץ אין לו טהרה במקוה, וטהרתן כדתנין בתוספתא דכלים (ב"מ פ"א ה"ז) מפץ שעשאו לקורות... מאימתי טהרתו? ב"ש אומר משיחבל וב"ה אומר משיתחבר... נמצא חבולו או חבורו מטהרו, כגון כלי חרס שאין לו טהרה במקוה שבירתו מטהרתו". ומשמע שמבחינה הלכתית אין לו אפשרות טהרה. לענ"ד אף כאן ניתן לבאר שמבחינה מעשית לא ניתן לטהרו, ולכן רק שבירתו מטהרת, ואדרבה, אם לא כן יש סתירה לכאורה בין "טומאת שבעה" ו"טומאת ערב" לבין "אין לו טהרה במקווה" (וברור מדבריו שהמפץ בב"ק הוא המפץ בשבת, ולא כדעת תוס' שאלו מפצות שונים). אם כי ניתן ליישב סתירה זו באופן אחר, על פי שיטתו המחודשת של רבי משולם (ספר הישר חלק השו"ת סי' מט ותוס' הרא"ש סוטה כט ע"ב) ששבירה שאינה משנה את הכלי לגמרי מטהרת רק בהערב שמש, והוא הדין שבטומאת מת השבירה מטהרת רק אחרי שבעה.

74 לפי זה תיושב הקושיה עליהם מהמקורות על טומאה בגמי גם כשאינו ראוי למדרס, ראה להלן סי' ה הערה 82.

פרק ה: לשיטת תוספות - מה נחשב "יש במינו"?

כפי שהתבאר בפרק ב, נחלקו הראשונים בשאלה מה דין משכב ומושב שנעשה מחומר שאינו מקבל טומאת מת: לפי רש"י וסיעתו אין יסוד בגמרא לרבות משכב כזה לטומאה, והחידוש של "יש במינו" מוגבל ומצומצם (לרש"י - לפשוטי כלי עץ, ולרמב"ם והראב"ד - למפץ בלבד). לעומת זאת לפי תוספות וסיעתם החידוש של "יש במינו" רחב יותר, וכולל חומר שאינו מקבל טומאה הדומה לחומר אחר המקבל טומאה. יש לברר, אפוא, מהם גבולותיו של חידוש זה לשיטת תוספות, וכיצד ליישם זאת לגבי חומרים אחרים.

א. תוספות: "יש במינו" - בגידולי קרקע

דוגמה נוספת ל"יש במינו" טהרה במקווה היא כופת שאור. נאמר בחולין קכט ע"א: "אמר אביי: הרי אמרו: כופת שאור שייחדה לשיבה - בטלה [מתורת חמץ, ונעשתה מושב, ולכן מקבלת טומאת מדרס. רש"י]. טומאתה לאו דאורייתא, דאי ס"ד דאורייתא, מצינו לאוכלין שמתמאין טומאה חמורה". והגמרא דוחה את הראיה ואומרת שהטומאה אכן מדאורייתא, אע"פ שאוכל אינו מטמא טומאה חמורה: "כששימש - מעשה עץ שימש", כלומר, כששימש לשיבה "בטל מתורת אוכל ונעשה עץ" (רש"י ד"ה דאי ס"ד דאורייתא). תוס' (שבת פד ע"א ד"ה לאפוקי) תמהים על טומאת המדרס בשאור, לאור הכלל שטומאת המדרס תלויה בטהרה במקווה: "תימה, דהא כופת שאור שייחדה לשיבה טמאה מדרס כדאמרינן בהעור והרוטב, אע"ג דלית ליה טהרה במקווה! ואומר ר"ת דיש במינו בגידולי קרקע טהרה במקווה, כגון כלי עץ". ר"ת הולך לשיטתו במפץ, שכל הצומח הוא "מינו" של העץ ומקבל טומאת מדרס. ברם, מלשון רש"י הנ"ל משמע שהכופת נהייתה עץ ממש, ונראה שלדעתו גידולי קרקע שהתקשו נחשבים כעץ אע"פ שהיו רכים מעיקרם, ולכן כופת השאור היא עץ⁷⁵.

הרמב"ן (שבת פד ע"א), שהולך בשיטת ר"ת, מביא דעה שגם ר' אילעא, שהתנגד לסברת "יש במינו" לגבי המפץ, מודה בכופת שאור: "ויש אומרים דאפילו למ"ד גבי מפץ דרחמנא ליצלן מהאי דעתא, שאני גמי, דגידולי מים הן, ואפ"ה בסוף מרבין כל דדמי ליה כלל מדכתיב 'וכל המשכב'. ואין טעם זה נכון". פירוש: לדעת ה"יש אומרים" רבי אילעא סובר שמפץ העשוי מגמי אינו בגדר "מינו" של מה שיש לו טהרה במקווה, משום שהוא גידולי מים ולא גידולי קרקע. ולפי מסקנת הגמרא גם גידולי מים הם "מינו" של כלי עץ

75 וכ"כ הסד"ט (כלים ריב, ב) בדעת רש"י, וראה דיון בשיטת רש"י לעיל סי' א עמ' 42. בשפת אמת בשבת שם כתב ש"לולי דבריהם [של תוס'] היה נראה" שכופת השאור יצאה מתורת אוכל ונעשתה כלי, ולכן מקבלת טומאה ואף נטהרת במקווה. לענ"ד דבריו אינם מספיקים, כי מה בכך שנעשתה כלי? סוף סוף אם אינו עץ נמצא שכלי זה לא נעשה מחומרי הכלים המק"ט, ולכן תוס' לשיטתם מוכרחים לומר שהכופת אינה נטהרת במקווה, ונוקקו לסברת "יש במינו".

שיש לו טהרה במקווה. הרמב"ן שולל סברה זו, כנראה משום שאין חילוק של ממש בין צמחי מים לצמחי היבשה⁷⁶. ואדרבה, יש יותר מקום לדמות את הגמי לעץ מאשר את השאור, שאינו נראה כעץ, וכן מוכח מכמה ראשונים, שראו חידוש בהרחבת המושג "יש במינו" לשאור⁷⁷.

סוגיה נוספת שבה נחלקו רש"י ותוס' היא בשבת סו ע"א הנ"ל, על אודות סנדל של קש. הגמ' מביאה ברייתא: "סנדל של סיידין טמא מדרס, ואשה חולצת בו, ויוצאין בו בשבת, דברי רבי עקיבא. ולא הודו לו. והתניא: הודו לו! ... מאן לא הודו לו – רבי יוחנן בן נורי, דתנן: כוורת של קש ושפופרת של (קנים) [נראה שצ"ל קש, כנ"ל] רבי עקיבא מטמא, ורבי יוחנן בן נורי מטהר". רש"י (ד"ה וריב"נ, בפירושו השני) כותב שסנדל הסיידים עשוי מקש, וריב"נ טיהר אותו ואת הכוורת מפני שלדעתו הקש אינו עץ, ואילו ר"ע החשיבו כעץ מפני שהוא קשה. לדעתו ריב"נ טיהר לא רק את כוורת הקש, שהיא כלי קיבול שאינו מיועד למדרס, אלא גם את הסנדל, הראוי למדרס. על כך הקשו תוס' (ד"ה טמא מדרס), מה בכך שהקש אינו עץ, הרי לא גרע מכופת שאור! ולשון תוס' ר"י הזקן ותלמידו (שם ד"ה של סיידין) בקושייתו על רש"י: "גבי מדרס מאי אכפת לן מעץ?". ובלשון הר"ש (כלים פי"ז מ"ז): "ופירש"י ז"ל שם דפליגי בהא דמר חשיב ליה כשל עץ ומר לא חשיב ליה כשל עץ, וכאן לא יתכן לפרש כן... ומשמע בסוף פ"ק דסוכה דטמא מדרס אפילו מידי דלאו עץ ואפילו מפץ של שיפה ושל גמי". ובריטב"א: "דלגבי סנדל כיון שטומאתו מדין מדרס שהוא נשען עליו מה לנו אם הוא של קש, דהא לא גרע ממחצלת של שיפה ושל גמי...". לפיכך הסבירו תוס' שהקש גרוע יותר מכופת שאור כי אינו בר קיימא⁷⁸.

מצאנו, אם כן, שלוש דוגמאות שתוס' מכלילים במושג "יש במינו טהרה במקווה": קש, שיפה וגמי, וכופת שאור. המשותף לכולן הוא שהן מן הצומח, כלשון תוס' (שבת פד ע"א ד"ה לאפוקי): "דיש במינו בגידולי קרקע טהרה במקווה", וכן בתוספות תלמיד ר"ת

76 לעיל פרק ד הצעתי ביאור אחר לסברת יש אומרים. לדיון עקרוני על מעמדו של צמח מים ראה סי' ה עמ' 219.

77 כך משמע בספר הישר (חידושים סי' רסא), שהתקשה מה החילוק בין כופת שאור לבין כלי חרס שייחדו למושב הנידה, ורק לבסוף תירץ שיש במינו טהרה, ראה להלן פרק ו. וכן מתבאר במאירי בשבת פד ע"ב: "שהמפץ הוא של גמי ושל שיפה ואינו כפשוטי כלי עץ ליטהר במקוה, ומה שאמרו הואיל ויש במינו טהרה לא נאמר אלא מצד שכשהוא מתיבש דומה לעץ... הא כל שאין במינו טהרה במקוה אינו טמא מדרס. ואע"פ שאמרו כיפת שאור שייחדה לשייבה בטלה ומיטמאת מדרס, ואע"פ שהשאור אין למינו טהרה במקוה, בזו הואיל וייחדה לשייבה עץ גמור הוא ואנו קורין בו יש במינו טהרה, וכן שהשאור הואיל ומגדולי קרקע הוא יש במינו טהרה הוא". ראה גם בתוס' הרא"ש בסוטה כט ע"ב ד"ה מה לטבו".

78 הריטב"א תירץ אחרת, שריב"נ מודה לר"ע לענין מדרס, ונחלק עליו רק לגבי חליצה ויציאה לרשות הרבים בשבת. ותירוץ קשה, כי מהמקבילות מוכח שהמחלוקת גם לגבי מדרס, ראה סי' א הערה 24.

בב"ק כה ע"ב, ריטב"א בשבת ומאירי בב"ק ועוד⁷⁹. לא מצאנו בראשונים שימוש במושג "יש במינו טהרה במקוה" לגבי כלים כלשהם שאינם מן הצומח⁸⁰.

ב. בגד

"בגד" האמור בתורה לעניין טומאה וטהרה במקוה ("מכל כלי עץ או בגד... במים יובא") הוא דווקא בגד טווי וארוג (שבת סד ע"א ורמב"ם הל' כלים פ"א הי"א, וראה סי' ג פרק ג). תנאי נוסף בו, השנוי במחלוקת, הוא החומר שממנו נעשה: לדעת תנא דבי ר' ישמעאל (שבת כו ע"ב), לפי פירוש אביי, רק צמר ופשתים מקבלים טומאה, ולא שאר בגדים. ולדעה אחרת (שם כז ע"א) כל מיני הבגדים מקבלים טומאה וטהרה, מריבוי "או בגד" (ולדעה אחרת אף ללא ריבוי כלל, ראה סי' ג פרק א). על רקע זה דנו ראשונים ואחרונים האם גם כשתנאים אלו אינם מתמלאים, מבחינת העיבוד ומבחינת החומר, הבגד מקבל טומאת מדרס מדין "יש במינו".

בשבת נז ע"ב נאמר שאיסטמא (בגד קישוטי) אינה טמאה בנגעים, ופירש רש"י שהיא עשויה כלבדים, ללא טווי ואריגה⁸¹. תוס' (ד"ה ואינה) מקשים על כך, מדוע טעם זה מועיל לטהר רק מטומאת נגעים ולא משאר הטומאות? ותירצו: "ואומר ר"י דמטמא במת ושרצים מק"ו דפכין קטנים, שטהורין בזב וטמאים במת ושרץ, איסטמא, שטמא בזב דשייך בה מדרס... אינו דין שיטמא במת ושרץ?". לדבריהם צריך לומר שהתנאי בטומאת בגד שיהיה טווי וארוג נאמר דווקא בבגד שאינו ראוי למדרס (מהרש"א ומהר"ם). גם הרמב"ן

79 השלכה נוספת משיטת תוס' המרחיבה את היקף המינים הנטמאים במדרס מצאנו לגבי שיעור הכלי. נאמר בשבת עו ע"א: "והתנן: הבגד שלשה על שלשה, והשק ארבעה על ארבעה, והעור חמשה על חמשה, מפץ ששה על ששה. ותני עלה: הבגד והשק, השק והעור, העור והמפץ - מצטרפין זה עם זה. ואמר רבי שמעון: מה טעם? - מפני שראויין ליטמא מושב". וכתבו תוס' (ד"ה ואמר ר"ש), שלעניין מדרס אין צורך בטעם זה, ודי בכך שהחומר המצורף ראוי למדרס, שהרי אפילו כופת שאור טמאה מדרס (וממילא גם אין צורך בתנאי המוזכר בכלים פכ"ז מ"ג שדווקא החומר ישלים לקל ולא להיפך). לכן חידשו תוס' שהשאלה "מה טעם" וכו' מוסבת על צירוף לשיעור ג' על ג' אצבעות טומאת מת (וכן דעת הר"ש בכלים שם. אכן רש"י במעילה יח ע"א ד"ה הבגד פירש שמדובר על ג' אצבעות, אולם בשבת שם ובסוכה יז ע"ב פרש"י לעניין מדרס). וביאר החזו"א (כלים סי' לב סק"ד) את טעמם של תוס', שרק בטומאת מת הצריכה התורה מינים מסוימים, ואילו בטומאת מדרס כל הראוי לו טמא, וא"כ אפילו אם אין כאן שיעור עור ולא בגד אלא הוא כמין חדש הרי זה טמא. לענ"ד מסתבר להוסיף לזה, שאותו "מין חדש" עכ"פ נחשב "יש במינו טהרה במקוה" מחמת דמיונו לעור ובגד שיש בהם שיעור. לעומת זאת הרמב"ם (הל' כלים פכ"ג ה"ד) פסק שהצירוף הוא לטומאת מדרס, וגם בזה דווקא החומר משלים לקל, והדברים מתאימים לשיטתו, שבטומאת מדרס אין הרחבה לחומרים שאין בהם טומאת מת (עמד על כך ב'משנת טהרות' כלים ח"ב עמ' תקפג, וראה גם שם עמ' תצג, נפק"מ נוספת לעניין כלי מצופה, ואכמ"ל).

80 שימוש אחר במושג "יש במינו טהרה במקוה" מצאנו לגבי ביאת מקדש בטומאה, שכתבו תוס' (נידה כה ע"ב ד"ה פרט) שיש מקום להחמיר בהכנסת מת למקדש יותר מאשר בכלי חרס טמא, משום שיש במינו טהרה במקוה, אדם חי.

81 דיון על כך בסי' ג עמ' 151.

הסכים לדין זה שאיסטמא שיחדה למדרס טמאה אע"פ שאינה טויה וארוגה: "ולענין מדרס ודאי טמאה אם ייחדה למדרס, שאפילו פשוטי כלי עץ נתרבו למדרס"⁸². בעקבותיהם כתב המהרש"ם (ח"א סי' ב וסי' קמה) שגומי, שלדעתו נחשב כ"לכדים", טמא מדרס אע"פ שאינו טויה וארוג. אולם בסי' ג (עמ' 168) התבאר שכנראה גם תוס' והרמב"ן אמרו זאת רק בצמר ופשתים ולא בשאר מיני הבגדים.

כיוצא בזה דנו המפרשים על דעת אביי אליבא דרבי שמעון בן אלעזר (שבת כו ע"ב) ש"בגד" האמור בתורה לעניין טומאת שרצים אינו אלא צמר ופשתים, ושאר המינים אינם מק"ט אפילו בשלושה על שלושה טפחים, שיעור הראוי למדרס. הפני יהושע (שבת כח ע"ב) כתב שגם לדעה זו כל שאר הבגדים טמאים מדרס, "דהא במדרס לא כתיב לשון בגד". לאור זאת התקשה בשאלה כיצד ניתן לומר ששאר הבגדים טהורים, הרי קי"ל שכל המיטמא מדרס מיטמא טמא מת! ותירץ שלדעת אביי זהו דין דרבנן, ושאר מיני הבגדים טהורים מדאורייתא בשאר הטומאות חוץ ממדרס. בפני שלמה (שם כו ע"א) הסכים לסברתו שכל שאר הבגדים טמאים מדרס, אך כתב שעדיין יש נפק"מ מדאורייתא בטהרת שאר מיני הבגדים מפני שיש בגדים שאינם טמאים מדרס, כגון קלע של ספינה ווילון, כמבואר בנגעים פי"א מי"א.

הצל"ח (שם כו ע"א ד"ה רש"י וד"ה אמנם נראה) כתב סברה זו לגבי קנבוס וצמר גפן ושאר מיני בגדים היוצאים מן הצומח, ולא כתב שכך הדין גם בצמר גמלים וכדומה. ייתכן שדעתו לחלק, שקנבוס וצמר גפן, שהם גידולי קרקע, הם ממין העץ ולכן טמאים מדרס בהיותם בגד⁸³, אבל שיער בעלי חיים, אפילו צמר גמלים וארנבים, אינו "מינו" של צמר רחלים. והטעם, שהתורה ייחדה מין אחד מביין בעלי החיים, ואין מקום להשוות לו את שאר המינים, מה שאין כן בצומח, שלא ייחדה התורה מין אחד אלא סוג שלם של גידולי קרקע. בכך יתיישב היטב מדוע בברייתא השנייה של תדבר"י (שבת כו ע"א), שחולקת ומרבה שאר מינים לטומאה מ"או בגד", הוזכרו רק "צמר גמלים וצמר ארנבים נוצה של עזים והשירין והכלך והסריקין", ולא שום דבר מן הצומח (והתקשה בזה באילת השחר שם), מפני שהללו טמאים מן הסתם בלאו הכי, כסתם בגדים הטמאים מדרס, ראה להלן. כמו כן משמע בחזו"א (כלים סי' ה סק"א), וז"ל: "לאביי רשב"א ותדר"י מטהרין לגמרי שאר בגדים, ואין שום טומאה לבגדים זולת צמר רחלים ופשתן, אם לא בחזו למדרסות וייחודן, דטמא אפילו מפץ. אמנם כשנטמאו במדרס אין להם טהרה במקוה. ואותן מיני

82 ה"אפילו" צריך עיון: הרי פשוטי כלי עץ טהורים בשרצים רק משום ההיקש לשק, ולא ממשמעות "כלי עץ", וא"כ י"ל שבמדרס ייטמאו כי שם לא הוקשו לשק. לעומת זאת בגד שאינו טויה ואריג טהור ממשמעות "בגד" (ראה סי' ג עמ' 149), ומדוע פשוט שייטמא מדרס? ועל הפשתן י"ל שלדעתו הוא בגדר "כלי עץ", משא"כ לגבי הצמר, ואם כן היה לו להתנות את הדין באיסטמא שרובה פשתן.

83 אלא שהצל"ח כותב זאת בדעת רש"י, עי"ש, ולכאורה דווקא לדעת רש"י מצינו שצמחים רכים אינם "מינו", אלא רק פשוטי עץ קשיח, כנ"ל.

בגדים שאין במינן טהרה במקווה אינן טמאין מדרס". החזו"א מבדיל בשאר המינים בין אלו שיש במינן טהרה במקווה ושאינן במינן, ולא ברור מהו הקו המבדיל ביניהם. ומסתבר שברישא כוונתו לבגד מצמר גפן וקנבוס, שהם גידולי קרקע, בניגוד לשיער בעלי חיים, שאינו "מינו" של צמר רחלים⁸⁴.

נראה ששאלה זו, האם לדעת אב"י שאר המינים טמאים מדרס, שנויה במחלוקת בראשונים. המפרשים דנו בשאלה זו בהקשר ללשון רבי שמעון בן אלעזר "כל היוצא מן העץ - אין בו משום שלש על שלש, ומסככין בו, חוץ מפשתן", ועל כך פירש אב"י שלדעתו שאר המינים חוץ מצמר ופשתן טהורים לגמרי, אפילו בשלושה על שלושה. והקשו תוס' (ד"ה רשב"א): מדוע, אם כן, הזכיר רשב"א "אין בו משום שלש על שלוש"? ותירצו שבא להשמיע רבותא בדין הפשתן, שטמא אפילו בשלוש על שלוש, וכן תירצו הרמב"ן והרשב"א ועוד. הריטב"א כתב בשם ר"י תירוץ נוסף: "דהא דקתני רשב"א אין בו משום שלש על שלש וכו', אתי למעוטי שאין בו מדין טומאת מת, ששיערו בה חכמים במשנה בשלש על שלש... ולמעוטי טומאת מדרס ששנינו שהיא שלשה על שלשה, דההיא איתא בכל דבר ואף על גב דלאו בגד הוא, דהא איתא אפילו בפשוטי כלי עץ דייחון למדרס ואפילו בכיפת שאור שייחדה למדרס". כלומר, "אין בו משום שלוש על שלוש" היינו הטומאה המשווערת בשלוש על שלוש, ומכל מקום הם מקבלים טומאת מדרס, אע"פ שאינם "בגד", כדברי הפנ"י (וכן תירץ בשפת אמת). וכך להדיא בתוספות ר"י הזקן ותלמידו שם (מהר"א אופק עמ' שב)⁸⁵. אולם מתוס' שלפנינו ושאר הראשונים שלא תירצו כך משמע שסוברים שבשאר המינים אין טומאת מדרס⁸⁶. וכן מתבאר להדיא בחידושי המהרי"ט: "שהתוספות הוקשה להם דאמאי נקט שלש, דמשמע טומאת מגע אבל שלשה דמטמא מדרס אית להו, הו"ל 'אין בו משום טומאת בגדים', דמשמע בכל ענין! ותירץ הרב פורת דנקט משום פשתן דאפילו טומאת שלש אית ליה, כ"ש טומאת שלשה דמטמא מדרס".

לענ"ד פשטות הסוגיה כשיטת המהרי"ט. הדבר ברור שסתם בגד נחשב ראוי למשכב ומושב, אפילו אלו שלא יושבים עליהם בשגרה (וכ"כ הצ"ח כו ע"א, לגבי בגדים שלמים עכ"פ). כך יש להוכיח מהמשנה בחגיגה פ"ב מ"ז: "בגדי עם הארץ מדרס לפרושין... והייתה

84 ומצאתי שכ"כ בדעתו בחידושי מורנו הג"ר דב לנדו שליט"א (שבת פד ע"ב), שצמר גמלים וכו' אינו טמא מדרס.

85 נכתב שם שראוי לטמאם כדין כופת שאור, "וכופת שאור נמי היכא דיחדו לשיבה טמא מדרבנן", דהיינו שבכתה"י נכתב "מדרבנן" והמהדיר השלים "מדרבנן". הדברים תמוהים, שהרי מפורש בחולין קכט ע"א שטומאת כופת שאור היא מדאורייתא, ונראה שצ"ל "מדרס" או "מדרסות".

86 אך הצ"ח ביאר שתוס' לשיטתם (כו ע"ב ד"ה כל) שקנבוס וצמר גפן אינם נקראים "היוצא מן העץ", ואם כן שאר היוצא מן העץ מלבד הפשתן הוא שיפה וגמי, שלא ראויים למדרס בשלושה על שלושה מפני שהם כמפץ, ששיעורו ששה על ששה טפחים (כלים פכ"ז מ"ב). אם כן, אין להסיק מתוס' ששאר המינים אינם טמאים מדרס אליבא דאב"י.

מטפחתו מדרס לקודש". ובטהרות פ"ח מ"ב: "אם מסר לו תיבה מלאה בגדים, בזמן שהיא רוצת טמאין מדרס". ובזבים פ"ג מ"א: "בגדיהם... טמאים מדרס" (ועיי"ש בתפא"י, שהסביר הטעם שדרך האדם לשכב עם בגדיו), ופ"ד מ"א: "כפה שבראשה טמא מדרס". ובנגעים פי"א מי"א שנינו: "כל הראוי ליטמא טמא מת, אע"פ שאינו ראוי ליטמא מדרס מיטמא בנגעים, כגון קלע של ספינה ווילון ושביס של סבכה ומטפחות של ספרים", ומשמע מדוגמאות חריגות אלה שסתם בגד ראוי למדרס. וכן משמע מלשון הרמב"ם, שכותב באופן סתמי (הל' כלים פכ"ב ה"א): "כמה שיעור הבגד להתטמא? שלשה טפחים על שלשה טפחים למדרס", הרי שסתם בגד טמא מדרס אם יש בו כשיעור, וראה הל' מטמאי מו"מ פ"ז ה"ח⁸⁷. אם כן, כיצד ניתן לומר "אף כל – צמר ופשתים", שמשמעו שאפילו בגד שלם משאר מינים אינו נטמא?⁸⁸

עוד יש להוכיח כך מהספרא, שלמ"ד ש"בגד" אינו אלא צמר ופשתים שאר המינים אינם נטמאים אפילו במדרס. בסי' ג (פרק א עמ' 129) התבאר באריכות ששיטת הספרא כדעת אביי אליבא דתנא דבי ר' ישמעאל, שרק צמר ופשתים מקבלים טומאה. ולשון הספרא (שמיני פרשתא ד, ט ומקבילות): "אי בגד, יכול בגד גדול לבן, המיטמא בזב ומיטמא בנגעים, ומניין גדול צבוע, קטן לבן, קטן צבוע, עד שתהא מרבה להביא שביס של סבכא והגנגלים [שאיין בו אפילו גע"ג אצבעות. ראב"ד]? ת"ל 'בגד' 'בגדיו' ריבה". הסברה הפשוטה בספרא היא לטמא רק בגד גדול ולבן, שמיטמא גם בזב, מפני שהוא גדול וראוי למדרס, וגם בנגעים, מפני שהוא לבן; וממילא ברור שמדובר על צמר ופשתים דווקא, המיטמא בנגעים. ומדרשת "בגדיו" (שנאמר ארבע פעמים בפרשת טומאת נבלות, כמ"ש המפרשים) נוספו ארבעה מיני בגדים: גדול וצבוע, אע"פ שטהור בנגעים; קטן ולבן, אע"פ שטהור בזב; קטן וצבוע, שטהור בשניהם; ושביס וגנגלים, שאיין בו אפילו גע"ג. מדרשה זו משמע להדיא שהחומרא בטומאת שרץ וכיו"ב לעומת טומאת נגעים היא רק בדין זה של בגד צבוע, ולא בשאר המינים מלבד צו"פ, דהיינו שגם בשרץ ונבלה אין טמא אלא צו"פ. ולפי דרכנו נלמד ממהלך הספרא ששאר המינים שהתמעטו מטומאת נגעים (בספרא תזריע פרק יג, א): שיראין, צמר גפן, צמר גמלים וכדומה, אינם נטמאים אפילו במדרס, שכן בסיס הדרשה הוא מה שמיטמא במדרס הזב ובנגעים, ואם שאר המינים

87 השווה לשונו בפכ"ד ה"א ופכ"ה ה"א על כלי עור ועץ, שבהם הזכיר את המדרס רק כמקרה מסוים.

88 ראה תוס' כו ע"ב ד"ה אתי בק"ו, שהוכיחו מרבא שאין חילוק בין שלושה על שלושה לבגד שלם. וכך משמע ממסקנת הגמ' כז ע"א "ואב"א הא רב פפא אמרה", דהיינו שרבא מיאן לתרץ ש"אף כל" נאמר לעניין שלוש על שלוש, אע"פ שלדעתו שלוש על שלוש אכן טהור בהם, כנראה משום שמשמעות הלשון שאפילו בגד שלם אינו נטמא. יש לציין גם ללשון רש"י במנחות לט ע"ב ד"ה ופרט לך – בכלאים וגבי נגעים", והרי בכלאיים עסקינן בבגד הראוי ללבישה והעלאה, ואם הלימוד מהם הרי שאפילו בגד שלם אינו נטמא אלא בצמר ופשתים (אך ביבמות ד ע"ב מבואר ש"ופרט לך" הוא בנגעים, כמ"ש רש"י בשבת כו ע"ב ד"ה ופרט).

נטמאים במדרס הזב ראוי היה לרבות אותם לפני שמרכים בגד קטן וצבוע, שאינו מיטמא לא בזב ולא בנגעים.

אם כי, יש לסייג את הראיה: ייתכן שלספרא היה פשוט לגמרי ש"בגד" אינו אלא צמר ופשתים, ולא שייך לכלול את שאר המינים בזה. לכן, אם אנו באים לטמא במדרס את שאר המינים מדין "יש במינו", דהיינו שצמר גמלים הוא "מינו" של צמר רחלים ולעניין מדרס אף הוא ייחשב כעין בגד, על זה יש לומר שהספרא סותר לכך, שכן מוכח ממנו שאין להרחיב את ה"בגד" כלל. אולם ייתכן לטמא במדרס את צמר הגפן מטעם אחר לגמרי, שהוא כלי עץ⁸⁹, ועל זה אין כל כך סתירה מהספרא, כי י"ל שאע"פ שצמר גפן טמא במדרס לא למדנו מכך גם על ה"בגד" בטומאת שרצים, מאחר שאינו מחמת דמיונו לבגד אלא מחמת היותו עץ. על כל פנים, לנדון העיקרי כאן, האם סברת "יש במינו" מרחיבה את טומאת המדרס אל "מינו של בגד", יש להוכיח מן הספרא שלא כן.

ג. דבר הגדל בים

שנינו בכלים פי"ז מי"ג: "כל שבים טהור", וכן שם פי"א מ"א: "אלו כלים מצילין בצמיד פתיל... עצמות הדג ועורו, עצמות חיה שבים ועורה". הרמב"ם (הל' כלים פ"א ה"ג) פוסק: "כלים העשויין מעצמות חיה שבים ומעורה טהורים. וכל שבים טהור ואין מקבל טומאה מן הטומאות ולא טומאת מדרס. אף האורג בגד מצמר הגדל בים אינו מקבל טומאה..." (וראה גם הל' איסורי ביאה פ"ט ה"ז על אישה שישבה על עור הדג, שאין בו טומאת כחם).

החזון איש (כלים סי' כג סק"ח) מחדש שהרמב"ם טיהר את הדברים הגדלים בים על פי שיטתו המצמצמת את המושג "יש במינו", אבל לשיטת תוס' המרחיבה, גם עור הגדל בים טמא במדרס, שכן "יש במינו טהרה במקווה"⁹⁰. נראה שכוונת החזון איש ששם עור הדג טמא משום עור כיוצא בו הגדל ביבשה (ראה שבת ק"ח ע"א ששם עור הדג נחשב עור, והיה כשר לתפילין אילו פסקה זוהמתו, וראה גם הל' כלים פ"א ה"ד), וכן צמח שבים טמא משום צמח כיוצא בו הגדל ביבשה⁹¹. כמו כן משמע להדיא ב'משנה אחרונה' (כלים פכ"ד מ"ד)⁹². לעומת זאת הרש"ש

89 דיון על כך בסי' ז פרק ג סעיף ב, עמ' 288.

90 החזון איש חוזר לעניין זה בנגעים סי' א סק"ד, ושם הסתפק בדבר: [הגדל בים] "כשלא חיבר לו מן הגדל בארץ טהור אפילו מן המדרס... כיון דאין לו טהרה במקווה... מיהו אפשר דיש במינו טהרה במקוה קרינן בו".

91 החזון איש פותח בעור הדג ובהמשך כותב באופן כללי על כל דבר הגדל בים. נראה שלדעתו כל דבר הגדל בים יש כיוצא בו ביבשה המקבל טומאה. אמנם אמרו חז"ל: "כל שיש ביבשה יש בים; הרבה מינים בים מה שאין ביבשה" (תוספתא כלאים פ"ה ה"י וירושלמי שבת פי"ד ה"א; והרישא בכבלי חולין ק"ז ע"א), אבל "מינו" לעניינו הוא שם כללי יותר, "עור בעד עור", והוא הדין צמחי הים בהשוואה לצמחי היבשה.

92 הוא לא מזכיר את המושג "יש במינו", אלא מביא את הרמב"ם שדבר הגדל בים טהור מן המדרס ומבאר שלשיטת הרמב"ם גם דברים הראויים למדרס הוקשו לבגד (לעניין "גדל בארץ") ולשק (לעניין "מיטלטל מלא וריקם", בניגוד לכלי הבא במידה), כי אינם בגדר כלי כלל. לעומת זאת

(כלים פכ"ד מ"א) למד מהמשנה שעור הדג אינו טמא מדרס, ראה להלן, והתחבט בשאלה מדוע הוא טהור לדעת תוספות⁹³. יש לברר את הראיות לעניין זה.

המשניות בכלים על טומאת מדרס בדבר הגדל בים

1. המשנה בכלים פי"ז מט"ו (שהוזכרה בחזו"א שם) אומרת: "העושה כלי קבול מכל מקום – טמא. העושה משכב ומושב מכל מקום – טמא. העושה כיס מעור המצה, מן הנייר, טמא. הרימון האלון והאגוז שחקקום התינוקות... טמא". האם "מכל מקום" שבסיפא כולל גם את הגדל בים? אכן, מהקשר המשנה ניתן להבין כך: במשנה יג נאמר: "כל שבים טהור", ומשנה יד ממשיכה: "ויש במה שנברא ביום ראשון טומאה, בשני אין בו טומאה, בשלישי יש בו טומאה, ברביעי ובחמישי אין בהם טומאה... וכל שנברא ביום הששי טמא", דהיינו, המשנה מחלקת בין העופות והדגים לבין האדם והבהמה. מסתבר, אפוא, שה"מכל מקום" במשנה טו מתייחס למשניות הקודמות, כלומר: אע"פ שאמרנו שדבר הגדל בים טהור – כשעשה ממנו משכב ומושב ה"ז טמא.

ברם, לגבי הרישא של המשנה, "העושה כלי קיבול מכל מקום טמא", אי אפשר לפרש כך, וכפי שהוכיחו הר"ש והרא"ש, שהרי ברור ש"כל שבים טהור" אמור גם על כלי קיבול, כמ"ש בפ"י מ"א הנ"ל: "אלו כלים מצילין בצמיד פתיל: כלי גללים, כלי אבנים, כלי אדמה, כלי חרס וכלי נתר, עצמות הדג ועורו, עצמות חיה שבים ועורה... מצילים בין מפיהם בין מצידיהן בין יושבין על שוליהן בין מוטיין על צדיהן". וכן שנינו בפכ"ד מ"א: "שלש חממות ושלש תורמלין הן... ושל עור הדג טהור מכלום". והדבר מתבקש מעצמו, שהרי אם "כל שבים טהור" מתייחס רק לפשוטי כלי עור ועצם, הרי הללו טהורים אפילו כשנעשו מעור בהמה וחיה שביבשה⁹⁴. לפיכך פירשו הר"ש והרא"ש שההכללה "מכל מקום" מתפרשת בסוף המשנה: "העושה כיס מעור המצה, מן הנייר, טמא".

מעתה, מסתבר לפרש כך גם את המשפט "העושה משכב ומושב מכל מקום טמא", שהכוונה לרבות עור שאינו מעובד כל צרכו (ראה להלן אות ה), או גם נייר, שנעשה מעשבים (ראה סי' ו). אם "העושה משכב ומושב מכל מקום" בא לרבות דבר הגדל בים, הייתה המשנה צריכה להיות מסודרת הפוך: לפתוח ב"העושה משכב ומושב מכל מקום טמא", שמתייחס לנידון לעיל – דבר הגדל בים, ולסיים ב"העושה כלי קבול מכל מקום", שמתייחס לעור המצה והנייר. וכך משמע לענ"ד בר"ש וברא"ש, שה"מכל מקום" ברישא

שיטת תוס' (שבת פד ע"א ד"ה הבאה) שדברים הראויים למדרס לא הוקשו לשק, ולכן כלי הבא במידה מק"ט מדרס. ומשמע שר"ל שלדעת תוס' כלים הראויים למדרס גם לא הוקשו לבגד לעניין "גדל בארץ".

93 הוא מתרץ שעור הדג אינו נחשב כגידולי קרקע, ואפילו בהמה ועוף אינם גידו"ק לעניין זה, ע"ש. תירוצו אינו מובן לענ"ד, שכן לכאורה "מינו" המקביל הוא עור הגדל ביבשה, ולא צמחי היבשה.

94 כ"כ הר"ש, אלא שעל זו יש לדחות, שבעור היבשה יש פשוטים המק"ט, כמו בכלי עץ המשמשים אדם ומשמשיו, ואכמ"ל.

שווה לסיפא, שכן לא כתבו שאת הסיפא אכן אפשר לפרש כפי שהציעו תחילה, על עצמות הדג ועורו. זאת, למרות שדעתם כתוס' שמפץ מקבל טומאת מדרס אע"פ שאינו עץ (כמ"ש הר"ש בפ"ז מ"ז ופכ"ד מ"י והרא"ש פכ"ד מ"י). וטעם הדבר, שמה שגדל בים אינו חשוב "יש במינו" לגבי הגדל ביבשה, אע"פ שזה וזה נקראים "עור", כי מכיוון שהתורה טיהרה דבר הגדל בים בכלי קיבול, יש לשמוע שהתורה מחשיבה את הגדל בים כדבר שונה לגמרי⁹⁵.

כך עולה במפורש מהמהר"ם מרוטנבורג, מובא בתוס' יו"ט שם. אף הוא התחבט בפירוש "מכל מקום", וכתב (בפירושו השני): "נראה דאפילו עשה מן הטהור ומן הטמא, כגון מן עור חיה שבים שהוא טהור וחיבר עמו עור אחר המקבל טומאה, אם יחדו למשכב ומושב מצטרף לטמא משכב ומושב". הרי שבפני עצמו אינו טמא מדרס כלל, אלא שאם חיברו לעור הגדל בארץ הרי זה מצטרף⁹⁶.

ולפי דרכנו למדנו שהמשנה "ברביעי ובחמישי אין בהם טומאה חוץ מכנף העוז וביצת נעמית המצופה" נאמרה ללא כל הגבלה, ומכאן שגם עור העוף ועצמותיו אינם טמאים מדרס⁹⁷.

2. דברי החזו"א נסתרים לכאורה ממשנה מפורשת, בכלים פכ"ד מ"א: "שלש חממות ושלש תורמלין הן: המקבלין כשיעור - טמאין מדרס. ושאינן מקבלין כשיעור - טמאים טמא מת. ושל עור הדג - טהור מכלום". בפשטות כוונת המשנה שהחמת מעור הדג אינה מקבלת טומאה בכל מקרה, בין אם יש בה כשיעור המאפשר מדרס ובין אם לאו, וכ"כ הרש"ש שם, ומכאן קושיה גדולה על החזו"ן איש, שאומר בדעת התוס' וסיעתם שעור הדג מקבל טומאת מדרס⁹⁸.

אמנם יש מקום לומר שמש"כ "ושל עור הדג טהור מכלום" אינו מתייחס לשתי האפשרויות דלעיל - חמת שיש בה כשיעור ישיבה ושאינן בה - אלא רק לאפשרות

95 וכ"כ בהערות הרב אלישיב לשבת פד ע"א ובהרחבה בשו"ת אור לציון ח"א סי' ג (ושם הוכיח שאין מדרס בעור הדג מכלים פ"י מ"א, ואינו מוכרח לענ"ד).

96 לא מצאתי גילוי לשיטת מהר"ם מרוטנבורג בהבנת החידוש במפץ ו"יש במינו", אבל מסתבר לענ"ד שהלך כדרכו בשיטת בעלי התוס', ואעפ"כ סבר שאין זו עילה לטמא את הגדל בים. בפירושו הראשון שם כתב מההר"ם שהרישא בלבד על כלי קיבול עוסקת בחיבור הגדל בארץ לגדל בים, ואילו הסיפא על משכב ומושב עוסקת בצירוף בגד ושק ועור ומפץ, ומשמע שלפי פירוש זה עור הגדל בים אינו נטמא מדרס אפילו בצירוף לגדל בארץ, וראה סי' ה הערה 94.

97 עיין הערה 93. במקור ברוך (ח"א טוף סי' יד) דקדק מהרמב"ם בהל' כלים פ"א הל' ב-ג, שבעצמות העוף כתב "אינן מקבלין טומאה" ואילו בעור הדג "ואינו מקבל טומאה מן הטומאות ולא טומאת מדרס", שעצמות העוף טמאות מדרס, ותמה מה טעם הדבר. לענ"ד דקדוקו אינו מוכרח, אלא שלגבי עור הדג מצא הרמב"ם משנה מפורשת, כדלקמן, ובעצמות העוף לא מצא מפורש וכנראה לכן לא כתב זאת.

98 בחזו"א לא ראיתי התייחסות למשנה זו, ומצאתי שהעיר עליו ב'חידושי מורנו הג"ר דב לנדו שליט"א' (שבת פד ע"א).

האחרונה, חמת שאין בה שיעור ישיבה, ודווקא בזו של עור הדג טהור מכלום, אבל בחמת שניתן לשבת עליה, עור הדג אכן יקבל טומאת מדרס וממילא שאר טומאות. אף שזה נראה דוחק, מצינו כיוצא בזה בראשונים לגבי משנה אחרת כיו"ב. בפכ"ד מ"ד נאמר: "שלש תיבות הן: תיבה שפתחה מצידה - טמאה מדרס. מלמעלן - טמאה טמא מת. והבאה במידה - טהורה מכלום". שיטת כמה ראשונים שכלי עץ הבא במידה הופקע רק משאר טומאות ולא מן המדרס (שכן טהרתו של כלי הבא במידה נלמדת מהיקש לשק, וכשם שפשוטי כלי עץ טמאים מדרס ולא הוקשו לשק כך גם הבאים במידה), ופירשו ש"הבאה במידה טהורה מכלום" מתייחס רק למקרה של תיבה שפתחה מלמעלה (רש"י שבת פד ע"א ד"ה הבאה במידה ותוס' ד"ה הבאה, וכן בר"ש וברא"ש על אתר). ואין בזה כל כך תימה, מאחר שפכ"ד בכלים כולו מנוסח כך: "שלש עגלות הן" "שלשה תריסים הן" וכדומה, ואם כן אפשר שהמשנה שמרה על סגנון אחיד גם במקום שאין זה מתאים כל כך.

ברם, מאחר שהר"ש והרא"ש טורחים לומר זאת לגבי משנה ד, ולא אומרים זאת במשנה יא לגבי חמת מעור הדג, וגם לא הביאו בפירושם למשנה ד את משנה יא כדוגמה נוספת לפירוש חריג זה, משמע שלדעתם עור הדג אינו מקבל טומאת מדרס⁹⁹.

עלה בידינו, שמהמשניות בכלים ובפרט מהר"ש והרא"ש והמהר"ם מתבאר שעור הדג טהור מן המדרס, ואין אומרים בו "יש במינו", מאחר שהתמעט לגמרי מטומאה.

ד. כלי זכוכית

טומאת המדרס בכלי זכוכית תידון להלן סי' ד (פרק ג סעיף ו, עמ' 200), וכאן אדון עליה במה שמשמעותי להבנת היקף החידוש של "יש במינו". ויש להקדים, שבניגוד לדבר הגדל בים, שעליו יש לימוד למעטו מטומאה, בזכוכית אין לימוד כזה, והטעם לטהרתה מדאורייתא הוא שהזכוכית לא הוזכרה בתורה לטומאה. אם כן, אילו על פי גדרי "יש במינו" הייתה ראויה למדרס - אין מיעוט ששולל זאת.

דין מדרס בכלי זכוכית תלוי בגרסאות חלוקות בתוספתא (כלים ב"ב פ"ז הי"ב). על פי הגירסה בדפוסים וכתה"י שבידינו מדרס כלי זכוכית טהור, אך יש שגרסו בה להיפך, עיין בר"ש שם פ"ל מ"ד, והרמב"ם (הל' כלים פ"א ה"י) והסמ"ג (מ"ע רמז) פסקו שהיא טמאה מדרס מדרבנן. החזו"א (כלים סי' ג סק"ח) הסתפק האם הזכוכית נחשבת "יש במינו טהרה במקווה" מחמת דמיונה למתכת, כדברי הגמ' בשבת טז ע"א: "כיון דכי נשתברו יש להם תקנה שוינהו ככלי מתכות", ומשמע שכוונתו להסתפק האם טומאת המדרס בה היא

99 כך משמע קצת גם מתוספות הרא"ש בנידה כג ע"א ד"ה מה לאדם: "דאיכא למיפרך מה לעוף טמא שכן עושין ממנו דבר המקבל טומאה, כגון מהעצמות או מהעורות, משא"כ בדגי הים כדתנן בפ' (י"ח) [י"ז] דמס' כלים כל שבים טהור", ששום דבר הנעשה מדבר הגדל בים אינו מקבל טומאה, אף לא דבר הראוי למשכב ומושב.

דאורייתא¹⁰⁰. הדברים מתאימים לתפיסתו המרחיבה את המושג "יש במינו", כפי שהתבאר לעיל בעניין עור הגדל בים¹⁰¹. כמו כן כתב האג"מ (חלק קדשים וטהרות סי' לג), שעל פי שיטת תוס' המרחיבה את המושג "יש במינו" אף הזכוכית נחשבת "יש במינו" למתכת (אך לא לדעת הרמב"ם, שלדעתו גדר "יש במינו" מצומצם, כנ"ל)¹⁰².

אולם מדברי הר"ש בכלים שם מוכח שגם לפי הגרסה "טמאים" הרי זה מדרבנן ואין כל יסוד לטמא מן התורה, וז"ל: "אית דגרסי 'טהורים', אע"ג דכלי זכוכית יש להם טהרה, דכל שיש לו טהרה במקוה טמא מדרס, דמקיש משכבו לו, מה הוא דאית ליה טהרה במקוה אף משכבו דאית ליה טהרה במקוה, מ"מ הואיל וטומאת כלי זכוכית דרבנן לא גזרו עליהן טומאת מדרס". פירוש: הר"ש מקשה, בשלמא לגרסה "טמאים" הרי זה מובן, שכן המדרס תלוי בטהרה במקוה, ולזכוכית יש טהרה (לדעתו), אך לגרסה "טהורים" מדוע אין מדרס? ומשיב שעל כך לא גזרו. ולכאורה תשובתו אינה מספקת: בשלמא אם ההו"א לטמא מדרס היא רק מחמת שלזכוכית עצמה יש טהרה במקוה, הרי טומאתה וטהרתה אינה אלא מדרבנן, ועל כך לא גזרו. אך הרי טהרת הזכוכית במקוה מלמדת שגזרו על הזכוכית משום דמיונה למתכת, שניתן להתיר ולמחזור אותה (עיי' שבת טו ע"ב-טו ע"א ובסי' ד עמ' 178, על שיטת הר"ש בכלי זכוכית). אם כן היה מן הראוי שתיטמא מדרס מדאורייתא מדין "יש במינו", והר"ש עצמו סובר, כאמור, כשיטת תוס' בסוגיית "יש במינו" במפץ! על כרחנו צריך לומר שהיה פשוט לו לר"ש שהדמיון בין זכוכית למתכת אינו מספיק להחשיבה "מינה", ולכן ההו"א שלו לטמא מדרס היא רק מדרבנן. וכן מתבאר במרכבת המשנה (הל' כלים פ"א ה"י), שהזכוכית "אין במינה טהרה במקוה", עי"ש.

100 החזו"א מביא את דברי הר"ש שם שיש לזכוכית טהרה במקוה, ומבאר שהוא גרס בגמ' בשבת "אלא כיון" וכו', דהיינו שהגמרא בשלב זה חוזרת בה מהביאור שגזרו על הזכוכית משום דמיונה לחרס, והטעם היחיד לגזירה הוא הדמיון למתכת. וכותב החזו"א: "וצ"ע אי נימא דמקרי יש במינו טהרה משום כלי מתכות". אם כוונתו לטומאת מדרס מדרבנן, לא מובן מדוע נזקק ל"יש במינו" מחמת המתכת, הרי הר"ש אומר שלזכוכית עצמה יש טהרה במקוה; אבל אם כוונתו לטומאה דאורייתא הרי זה מובן.

101 אציין למקורות נוספים בחזו"א בעניין "יש במינו": לגבי נייר כתב שהוא טמא מדרס משום "יש במינו", וזאת הן לגבי הנייר של חז"ל, העשוי מעשבים (כלים סי' לב סק"א), והן לגבי הנייר בתקופה מאוחרת יותר, העשוי מבלאי צמר ופשתים (כלים סי' ה סק"ד, וכנראה כוונתו שהוא "מינו" של בגד). לעומת זאת לגבי גומי, אפילו זה שנעשה מחומר צמחי, הוא מצדד ("אפשר") שטהור ממדרס, ואינו נקרא ממין העץ (מקוואות סי' קכו סק"ז), כנראה משום שצורתו השתנתה לגמרי וכעת אינו נראה כלל כעץ. ראה עוד דבריו לעיל לגבי שאר מיני הבגדים חוץ מצמר ופשתים, להלן לגבי עור המצה, ובהערה 79.

102 גם במקדש דוד (סי' נב סק"א ד"ה אמרינן) חידש שעל פי שיטת תוס' בשבת מדרס כלי זכוכית טמא מן התורה, אך לא כתב שהזכוכית היא "מינו" של מתכת, אלא מטעם אחר, שרק הכלים שהתמעטו במפורש ממדרס בתו"כ (מצורע, פרשת זבים, פרק ב, ה"ג) - כלי אבנים וגללים ואדמה - טהורים ממנו, וכל שאר הכלים טמאים מדאורייתא. דבריו אינם מובנים, שהרי הגמ' תולה זאת ב"יש במינו טהרה במקוה". על כרחנו כלי אבנים וגללים ואדמה הוזכרו בתו"כ רק כדוגמה לכלי שאינו מק"ט (ואפילו החרס לא הוזכר שם), ומדאורייתא מה לי זכוכית ומה לי אבנים?

כאמור, גם הסמ"ג כתב כדברי הרמב"ם שהמדרס בזוכית הוא מדרבנן. לא מצאתי גילוי מפורש לדעת הסמ"ג בסוגיית המפץ, אבל בהיותו נמנה על בית מדרשם של בעלי התוספות מסתבר שפירש כמותם שהחידוש בו הוא שאפילו מפץ של שיפה וגמי נטמא מחמת דמיונו לכלי עץ. זכר לדבר, שבמ"ע רמו העתיק כמה הלכות מדברי הרמב"ם בהל' כלים פ"א, והשמיט את הל' יג שמגדירה את כל הצומח ככלי עץ¹⁰³. המאירי (בשבת פד וב"ק כה) נקט במפורש כדעת תוס' בסוגיית המפץ, ואעפ"כ משמע מדבריו (סוטה כט ע"ב) שמדרס כלי זוכית טהור לגמרי: "כלי חרס אין במינו אב הטומאה, ר"ל שאינו נעשה אב הטומאה לעולם שהרי אין לו טהרה במקוה, וכן בכלי זוכית כמו שיתבאר במקומו".

ה. עור המצה

במשנה בכלים פ"ז מט"ו הנ"ל: "העושה כלי קבול מכל מקום – טמא. העושה משכב ומושב מכל מקום – טמא. העושה כיס מעור המצה מן הנייר – טמא". בפשוט משמע שהסיפא מפרשת גם את דין "משכב ומושב מכל מקום", מעור המצה, שלא התעבד. לעומת זאת בספרא (שמיני פרשת ו,ח) נאמר: "יכול אף עור המצה ועור האיפה במשמע? ת"ל 'מלאכת עור'¹⁰⁴, יצאו עור המצה ועור האיפה, שלא נעשה בהם מלאכה", דהיינו שהם טהורים אף מטומאת כלי קיבול, שהיא עניין הפסוק בטומאת שרצים.

החזו"א (כלים ס" כה סק"ו) פירש ש"עור" אינו אלא עור המעובד, והציע ("אפשר") שהדין במשנה שכלי קיבול מעור המצה טמא הוא מדרבנן. לעומת זאת לגבי מדרס כתב: "לא בעינן עור, שהרי גם כופת שאור טמא מדרס". נראה שר"ל שזהו דין "יש במינו", מאחר שעור המצה דומה לעור המעובד. וזה מעין דברי תוס' והרמב"ן הנ"ל שבגד שאינו טווי וארוג טמא מדרס ככופת שאור ופשוטי כלי עץ.

ברם, בסדרי טהרות (כלים דף קעה,ב) ביאר את הדין אחרת, ע"פ הר"ש בכלים שם ועוד, שכאשר עשה כלי קיבול או משכב ומושב הרי זה גמר מלאכה, אע"פ שהעור אינו מעובד. לפי זה אין כאן חידוש מיוחד במדרס השונה מטומאת שרצים.

103 אכמ"ל בהשוואה מדוקדקת בין הסמ"ג לרמב"ם, אך לענ"ד זו ההלכה המשמעותית היחידה באותו פרק שאין לה ביטוי בסמ"ג (לאפוקי מקרים מיוחדים כמו כנף העזניה וביצת הנעמית וכיו"ב). אמנם לא פירט הסמ"ג מה טיבו של "בגד" (הל' יא), וכנראה התכוון לכלול זאת בדבריו ש"בגד מן הגדל בארץ", כל הגדל בארץ. עור העוף (הל' ד) כנראה כלול אצלו כ"עור מן הגדל בארץ, יצאו עורות שבים" בלבד.

104 כך הנוסח לפנינו, וזהו פסוק בפרשת נגעיים (ויקרא יג,מח). בילק"ש רמז תקלח: "אשר יעשה מלאכה בהם", בפרשת שרצים.

סיכום

לשיטת תוספות וסיעתם המושג "יש במינו" מרחיב את יריעתה של טומאת מדרס ומחיל אותה גם על חומרים שאין בהם טומאת שרץ. בתוספות מצאנו זאת במפורש רק לגבי גידולי קרקע שאינם "עץ": שיפה וגמי, קש, וכופת שאור.

עוד מצאנו דיון בראשונים על השיטה ש"בגד" אינו אלא צמר ופשתן, האם גם לשיטה זו שאר המינים טמאים מדרס (תוס' ר"י הזקן וריטב"א), או לא (מהרי"ט, וכשתמע בתוס' שלנו). ויש שחילקו בין צמר גפן וקנבוס, שהם גידולי קרקע ולכן טמאים מדרס, לבין צמר גמלים וכדומה, שטהורים (משמע בחזו"א, ושם אף הצ"ח). לענ"ד יש ראיות לשיטתו המקילה של המהרי"ט. דיון אחר בראשונים הוא על בגד מלבדים, שאינו טווי וארוג, האם הוא טמא מדרס (תוס' ורמב"ן); ומשמע שמדובר בשל צמר ופשתן דווקא.

באחרונים, ובפרט החזו"א, יש שהכלילו מינים נוספים כ"מינו" של דבר הנטהר במקוה: עור הדג, שהוא מינו של עור היבשה. זכוכית, שהיא "מינו" של מתכת. ועור המצה, שהוא מינו של עור מעובד. לענ"ד הרחבה זו אינה מבוססת. לגבי עור הדג יש ראיות מפורשות לטהר מדרס, וגם בזכוכית מתבאר מדברי הראשונים שאין לטמאה מדרס מכח סברת "יש במינו". לגבי עור המצה, אכן משמעות המשנה שהוא טמא מדרס, אך ניתן להסביר זאת באופן אחר ולא משום ש"יש במינו" (סד"ט).

פרק ו: שיטת רבא

רבא בסוף הסוגיה בשבת מביא מקור חדש לטהרת כלי חרס מדרס:

"מדרס כלי חרס טהור מהכא: 'וכל כלי פתוח אשר אין צמיד פתיל עליו', הא יש צמיד פתיל עליו טהור הוא. מי לא עסקינן דיחדינהו לאשתו נדה? וקאמר רחמנא טהור".

ראיית רבא מכלי המוקף צמיד פתיל התפרשה בראשונים בדרכים שונות (עיין רש"י ותוס' ובעל המאור ותוס' ר"ד נידה ה"ע"ב, ולהלן סי' י"עמ' 332), ולענייננו נתמקד בשאלה: מה יחסו של רבא לסברת "יש במינו טהרה במקוה", ומהו לדעתו הכלל הקובע איזה כלי מקבל טומאת מדרס?

בעניין זה מצאנו במפרשים כמה דעות:

א. רבא אינו חולק על הדרשה מ"משכבו", ואף הוא מודה שהמדרס תלוי ביש במינו טהרה במקוה, שהרי לא נאמרה רק מפי אמוראים אלא גם מתנא דבי ר' ישמעאל. לא בא רבא אלא להוסיף סיוע לדרשה זו (רש"י כלים פכ"ד מ"א)¹⁰⁵.

105 הרש"ש מתרץ בכך את השאלה מדוע עור הדג טהור מדרס, כפי שמוכח מהמשנה שם, וראה הערה 93.

כדברי הרש"ש משמע מלשון ר"ת בספר הישר (חידושים, סי' רסא) שדן בדברי רבא "מי לא עסקינן" וכו', וכתב: "וא"ת, היכא דיחדינהו לאשתו נדה מאי שנא מכופת (חולין קכט ע"א), דאמרינן אם ייחדה לישיבה טמאה? תריץ: גבי כופת אמרינן 'כששימש מעשה עץ שימש', דחזי למיזגא עליה ולא מיעטיה קרא בהדיא אלא דאינו נעשה אב הטומאה¹⁰⁶, אבל כלי חרס לא חזי למיזגא כולי האי¹⁰⁷, ועוד דמיעט רחמנא בהדיא כל שאין לו תוך¹⁰⁸, ועוד דכתיב בהדיא אם צמיד פתיל עליו טהור [כלומר, דרשת רבא], ועוד דאיכא במינו", דהיינו תירוץ רב חנניה¹⁰⁹. ר"ת משלב את סברת "אין במינו טהרה במקווה" עם דרשת רבא כעניין אחד.

עוד משמע כך מהראשונים הרבים שהזכירו בפשטות את סברת "יש במינו טהרה במקווה" כמקור לטהרת כלי חרס ממדרס¹¹⁰, ומשמע שסברו שלא נדחתה במסקנת הסוגיה.

ב. רבא חולק על הדרשה מ"משכבו", וסובר שהטעם לטהרת כלי חרס מן המדרס אינו משום שאין לו טהרה במקווה, אלא מגזירת הכתוב המיוחדת בו, שנלמדת מ"וכל כלי פתוח" (מרומי שדה שבת פד ע"א; חידושי הרמ"ל כלים פכ"ד מ"ז; בן פורת ח"ב סי' ו; חזו"א כלים סי' ג סק"ד).

לפי זה תישאל השאלה: מדוע כלי אבנים טהורים ממדרס (כפי שיוכח להלן פרק ז)? הרי לכאורה התורה לא הגבילה כלל את היקף הכלים הטמאים מדרס, פרט לכלי חרס! על כך השיבו הרמ"ל והחזו"א הנ"ל, שדין כלי אבנים נלמד מדרשה אחרת בספרא (מצורע, פרשת זבים, פרק ב, ה"ל): "אוציא את אלו ולא אוציא כסא של גללים ושל אדמה ושל אבנים? ת"ל 'כלי', כלי המיוחד", כלומר, שבעלמא אינו מקבל טומאה (פיה"מ בכלים פ"כ מ"ג).

לכאורה לשיטת תוס' במפץ ביאור זה אינו מספיק, שכן לשיטתם שמפץ של שיפה וגמי אינו "עץ" ראוי שיתמעט גם הוא מדרשת הספרא, שהרי הוא ככלי אבנים. ואם התרבה למדרס מ"כל המשכב", נמצא שגם רבא נזקק לחלק בין יש במינו טהרה

106 נראה שכוונתו לשאר הטומאות חוץ ממדרס, ראה לעיל פרק ב.

107 על סברה זו ראה להלן פרק ז.

108 נראה שכוונתו לדרשת הספרא בשמיני הנ"ל פרק ג עמ' 78, וראה הערה 53.

109 אך המילים האחרונות "ועוד דאיכא במינו" חסרות באחד מכתה"י, ראה במהדור' דבליצקי.

110 רמב"ם בפיה"מ כלים פכ"ז מ"א ורא"ש ורע"ב שם, ר"ש כלים פ"ל מ"ד, תוס' הרא"ש סוטה כט ע"ב, ראבי"ה סי' תתקצא, ריטב"א נידה מט ע"ב ("וה"ה לכלי חרס דאע"ג דחזי למדרס אינו מטמא במדרס לפי שאינו נעשה אב הטומאה וכדאיתא בפרק רבי עקיבא", ונראה שר"ל שאינו נטהר במקווה וממילא אינו נעשה אב), מאירי נידה מט ע"א. בסוגיה בשבת כתב המאירי תחילה רק את דרשת רבא: "כלי חרס... טהורים מן המדרס... שנאמר וכל כלי פתוח", ואעפ"כ בהמשך טרח לבאר שכיפת שאור טמאה מדרס משום ש"הואיל ומגדולי קרקע הוא יש במינו טהרה הוא".

במקווה לאין בו, ואם כן מה הצורך בדרשתו המיוחדת על חרס?¹¹¹ ושמא יש לומר שלדעת רבא לא מסתבר שהאפשרות לטהרה היא הקובעת את טומאת המדרס, אלא האפשרות לטומאה, והמפץ של שיפה וגמי טמא מדרס לא מפני שיש במינו טהרה במקווה אלא מפני שיש במינו - כלי העץ - טומאה. ולפי זה היה ראוי שגם חרס ייטמא מדרס, שהרי יש במינו טומאה, אלא שגזירת הכתוב לטהרו¹¹².

ג. דרשת רבא חולקת על הדרשה מ"משכבו", וסוברת שרק כלי חרס הופקע מטומאת מדרס בדרשה מ"וכל כלי פתוח". לפי דעה זו כלי אבנים שייחדם למדרס אכן טמאים מדרס, והרמב"ם (הל' כלים פ"א ה"ו), שפסק שכלי אבנים טהורים מן המדרס, פסק כדעה הלומדת מ"משכבו" ולא כדרשת רבא¹¹³.

לענ"ד הדבר אינו מסתבר כשלעצמו, ראה להלן פרק ז ראיות מהמשנה שכלי אבן טהורים ממדרס. אף מצאנו לראשונים שהביאו את דרשת רבא ואעפ"כ טיהרו מדרס בכלי אבן: הסמ"ג (מ"ע רלא) הביא רק את דרשת רבא: "הא אם יש פתיל עליו טהור, משמע אפילו יחדם לאשתו נדה, מכאן אמרו בפרק רבי עקיבא שמדרס כלי חרס טהור", ואילו במ"ע רמד-רמו כתב שכלי אבנים טהורים ממדרס. אף הראב"ד בפירושו לספרא (ויקרא חובה פרק יג, ב) כתב: "שהרי מדרס כלי חרס טהור כדנפקא לן במסכת שבת מ'וכל כלי פתוח", ואילו במקום אחר (מצורע, פרשת זבים, פרק ב, ד) כתב שרק כלי הראוי לקבל טומאה במק"א מקבל טומאת מדרס, ראה לשונו לעיל פרק ב עמ' 69.

111 בחידושי הרמ"ל עמד בקושיה זו, וחידש מכוחה שרבא סובר, ע"פ התו"כ, שמפץ אינו טמא מדרס מדאורייתא! וראה גם הערה 113.

112 בעניין כופת שאור שייחדה לשייבה סובר אביי (חולין קכט ע"א) שטומאת המדרס בה לאו דאורייתא, כי לא ייתכן שאוכל יהיה אב הטומאה, והגמ' דוחה: "מעשה עץ שימש". תוס' (שבת פד ע"א ד"ה לאפוקי) הסבירו זאת מדין "יש במינו", אבל במרומי שדה (בשבת, וראה גם דבריו בחולין שם) סובר שאולי כופת השאור איננה "מינו", וטומאתה תלויה במחלוקת האמוראים כאן: ר' חנינא סובר שטומאתה מדרבנן, כאביי, ואילו הדעה "כמעשה עץ שימש", שיסודה בדברי רבא שם לעיל מיניה, היא כשיטתו בסוגיה כאן שהמדרס אינו תלוי ב"יש במינו".

113 'מעניני מים', סי' פא סק"ח, עמ' תל. נקטתי "דרשת רבא" ולא "רבא" מפני שלדעתו (סי' מא סק"ג, עמ' רכב) אין זו דעת רבא עצמו. רבא חולק על סברת "יש במינו טהרה במקווה" וסובר שזוהי מחלוקת תנאים קוטבית: לדעת תנא דבי ר' ישמעאל מדרס תלוי בטהרה במקווה בפועל, ולדידו מפץ שאין לו טהרה במקווה (דהיינו מפץ של עץ, לרש"י, או של שיפה וגמי, לתוס') טהור ממדרס. לעומת זאת לדעת התנא דמפץ מדרס לא תלוי בטהרה במקווה כלל, אלא יש מיעוט מיוחד לכלי חרס, ונמצא שכל המפצות טמאים מדרס מדאורייתא. רבא בא רק להסביר את שיטת הברייתא דמפץ, אבל אפשר שדעתו כתנא דבי ר' ישמעאל. ועיי"ש סי' מא סק"ח, עמ' רכז, שנראה שהמעניני מים מצדד להלכה כדעת תנא דבי ר' ישמעאל, ועכ"פ סמך עליו לעניין עמידה על מחצלת של שיפה וגמי בשעת הטבילה.

פרק ז: שיטה בראשונים: החרס טהור ממדרס כי אינו ראוי לו

סברת רש"י והשלכותיה

רש"י בכמה מקומות כותב טעם פשוטי לכך שכלי חרס אינו מקבל טומאת משכב ומושב, מפני שאינו ראוי לכך, כי הוא עלול להישבר כשישב עליו. כ"כ רש"י בבכורות לח ע"א על הגמרא "אין מדרס בכלי חרס": "שיישר אם אדם יושב עליו", ובערוכין (קד ע"ב ד"ה לא): "הלכך כלי חרס אינו נעשה אב הטומאה כלל, דלמדרס לא חזי משום דנשבר, ותניא בהדיא בפרק ר"ע במסכת שבת מדרס כלי חרס טהור". ובב"ק כה ע"ב ד"ה פכין קטנים טהורים בזב: "בכל טומאותיו... ולמדרס נמי לא חזי"¹¹⁴. וכבר בסוגיה בשבת, הלומדת את הדין מדרשה, רש"י רומז לסברה זו¹¹⁵.

לפי סברה זו, יש מקום לומר שהקריטריון הבלעדי הקובע איזה חומר טמא מדרס ואיזה לא הוא ההתאמה המעשית לשיבה ושכיבה. לאור זאת, לכאורה גם חומרים חדשים שלא נאמרו בתורה כלל יקבלו טומאת מדרס אם הם נוחים לשיבה, כגון כסאות פלסטיק (אם כי, בדרך כלל כסאות פלסטיק אינם חזקים וגם אינם נחשבים נוחים ככיסאות אחרים).

ביאורי האחרונים לרש"י

באחרונים תמהו על רש"י, מדוע נזקק לסברה זו ולא הסתפק בדרשה "מקיש משכבו לו", המלמדת שרק מה שיש לו טהרה במקווה טמא מדרס?¹¹⁶ גם ההנחה שכלי חרס אינו ראוי

114 שם לא כתב זאת על כלי חרס ככלל אלא על פכים קטנים, ואפשר להבין שנקט בהם טעם פשוט יותר המתאים להם.

בשטמ"ק ב"ק כה ע"ב מובא בשם ה"ר ישעיה ציטוט לכאורה מרש"י שם בזה הלשון: "ומה פכים קטנים שטהורים בזב - מכל טומאה, דמגע לא שייך ביה, שפתחו קטן, ומגבו אינו מטמא... וטומאת מדרס לית להו הואיל ואין להם טהרה במקווה, דכתיב גבי כלי חרס 'ישבר', ודרשינן 'ואיש אשר יגע במשכבו - מקיש משכבו לו, מה הוא שיש לו טהרה במקווה אף משכבו שיש לו טהרה במקווה, כך פירש רש"י ז"ל". לפ"ז גם רש"י מתבסס על היקש משכבו לו. ברם, נראה שאין זה ציטוט מרש"י אלא עיבוד, והדגש בדברי ר' ישעיה "כך פירש רש"י" הוא רק על נקודה זו שבפכים אין היסט, ועל כך הקשה בהמשך. לפי בדיקה מקופיא זוהי דרכו של ר' ישעיה (שאינו הר"ד, כנ"ל הערה 27) בהבאת דברי רש"י, לא להעתיקו כלשונו דווקא אלא בהרחבת הסבר, ראה למשל לה ע"א ד"ה מתניתין בשוגג וסה ע"ב ד"ה כפילא ארבעה.

115 בשבת פד ע"ב ד"ה ודין הוא ומה פכין קטנים: "של חרס, שטהורין בזב, שאינן מטמאין על ידו בשום טומאה, דלמדרס לא חזו - דאין עשויין לשיבה, ועוד, שהן של חרס", ומשמע שזהו טעם נוסף למה לא חזו. אך י"ל שכאן רש"י הוכרח לכך מפני שהברייתא על פכים קטנים מובאת בקושיית ר' אילעא על הדרשה "מקיש משכבו לו", ויש צורך לבאר כיצד יסביר ר' אילעא המקשה את דין הפכים, וראה מרומי שדה שבת פד ע"א, שביאר שלר' אילעא מדרס כלי חרס טהור רק כי אין דרך לעשות מדרס מחרס.

116 סד"ט סי' קצח סקס"ג; רעק"א בגליון הש"ס בשבת ובכורות ותוספותיו לכלים פ"ב מ"ג; עזרת כהנים על הספרא שמיני דף פא,ב.

למדרס אינה פשוטה ומוכרחת, שהרי חז"ל מתארים מיטה כיסא וספסל מחרס (כלים פ"ב מ"ג), אם כי כנראה לא היו נפוצים כל כך¹¹⁷.

כמה ביאורים נאמרו בדברי רש"י: א. רש"י מודה שכלי חרס טהור ממדרס מן התורה עקב דרשת "משכבו". כוונתו רק להסביר מדוע לא גזרו חכמים תומאת מדרס בכלי חרס: בדרך כלל החרס אינו ראוי למדרס, ואם ישנו כסא של חרס הרי זה מילתא דלא שכיחא שלא גזרו בה חכמים¹¹⁸. ב. הדרשה מ"משכבו" מלמדת שכלי חרס אינו כמשכב המתמא אדם לטמא בגדים, אבל עדיין אפשר ללמוד מ"כל המשכב" שיש בו תומאה קלה לטמא אוכלין. לכן יש צורך בסברה שהחרס אינו ראוי למשכב, ללמד שחרס אינו בכלל "כל המשכב", וטהור לגמרי (תפא"י כלים פ"ב מ"ג, בועז אות ג). ג. הלימוד של רבא בסוף

117 לשון המשנה: "הטהורין שבכלי חרס: טבלה שאין לה לזביו... והמטה והכסא והספסל והשלחן והספינה והמנורה של חרס הרי אלו טהורים". ב'הון עשיר' פירש ש"של חרס" שבסיפא מוסב על המנורה בלבד, כלומר, אמנם כל הרשימה היא כלי חרס אך המשנה טרחה לציין זאת דווקא במנורה, כי אין דרכה של המנורה להיעשות מחרס; ומשמע שבמטה וכו' הרי זה שכיח. אולם רש"י בשבת פד ע"א ד"ה וספינת הירדן כותב שספינה של עץ "שכיחא טפי משל חרס" (וביאר לפ"ז את הגמ' שם, ע"ש), ולשון החת"ס שם: "דספינה של חרס לא שכיח", וכן בתוס' במנחות פה ע"א ד"ה כאן בספינה: "דמה שיכול להעמיד בספינה של עץ - מעמיד, משום דסתם ספינה לאו דחרס". לפ"ז מסתבר ש"של חרס" מוסב גם על הספינה, וממילא אפשר שמילים אלה מוסכות על כל הפרטים מהמיטה והלאה. אם כן, גם אם הייתה מציאות של רהיטי חרס כאלו מסתבר שהייתה נדירה. ומכיוון שכך, יש מקום לומר שהתורה הלכה בעניין זה אחר הרוב וטיהרה את החרס ממדרס כי בדרך כלל המדרסות לא נעשים ממנו (עיי' יד דוד בבכורות שם, ובמאמרו של הרב משה צבי נריה זצ"ל ב'ענבי פתחיה' עמ' 72-74).

היושע בראנד בספרו 'כלי החרס בספרות התלמוד' פרק עט מבסס את הסברה שמדובר בהלכה ריאלית ומביא דוגמאות מהארכאולוגיה לקיומם של חפצים כאלה מחרס (הוא דן בעיקר בספינה, אך ראה שם בהערה 7, על שאר הפריטים), וראה גם במאמרו 'יש סדר במשנה' במאסף 'בנה' ב, עמ' קו-קיו. אלא שלגבי השערתו על סדר הכלים ברשימה, שהוא לפי גודלם, נראה לבאר אחרת, ע"פ הכלל בסגנון המשנה שבתחילה מופיע האבר הקצר יותר במספר התנועות ואחריו הארוך יותר (כפי שהראה ש.ג. פרידמן במאמרו 'כל הקצר קודם', ב'לשוננו' טבת תשל"א והמשכו בניסן תשל"א). ולפי דרכנו למדנו שהמשפט הראשון במשנה, "הטהורין שבכלי חרס", מסתיים במושג הארוך "חבית דפונה בשולי המחץ", ואילו מ"המטה... של חרס הרי אלו טהורים" הוא משפט חדש, ואף זה מחזק את הסברה ש"של חרס" מוסב על כל אלו. ראה עוד 'ריהוט הבית במשנה' עמ' 75 ועמ' 131, על כך שסתם כיסא וספסל הם של עץ.

118 חת"ס שבת פד ע"א, על רש"י בבכורות, ומשא"ח בכלים פכ"ד מי"ז (ולמד מזה שגם בזכוית לא גזרו תומאת מדרס) ושו"ת בית שערים יו"ד סי' רצד. תירוץ זה אינו מתיישב ברש"י בערובין קד ע"ב, שכן הסוגיה שם דנה על דאורייתא, אך החת"ס מסביר שרש"י שם נזקק לפירושו מטעם מיוחד. הגמ' מביאה את דברי שמואל שהמכניס שרץ למקדש פטור, כי הפסוק "מזכר עד נקבה תשלחו" (במדבר ה, ג) עוסק במי שיש לו טהרה במקוה. והגמ' מסייעת לדבריו מברייתא שלומדת מפסוק זה, "מזכר עד נקבה", למעט כלי חרס: "מאי טעמא? לאו משום דלית ליה טהרה במקוה?! - לא, מי שנעשה אב הטומאה - יצא כלי חרס שאינו נעשה אב הטומאה". בשלב זה בסוגיה הגמ' חותרת לומר שהשיקול של העדר טהרה במקוה אינו מכריע לעניין שילוח מחנות, וממילא משמע שגם אינו שיקול מכריע לעניין תומאת מדרס, ולכן רש"י נימק את טהרת החרס באופן אחר.

הסוגיה מכלי חרס המוקף צמיד פתיל מלמד רק על כלי שנועד בעיקרו לדברים אחרים, אלא שניתן להשתמש בו גם למשכב. עדיין אין זה שולל אפשרות שכלי חרס שנעשה למשכב ומושב בלבד ייטמא מדרס. לפיכך הוסיף רש"י סברה זו, המלמדת שגם כלי כזה אינו נטמא (רא"ל מאלין, ח"ב סי' ע) 119. ד. רש"י מפרש שרבא בסוף הסוגיה, שלומד על טהרת כלי חרס מדין צמיד פתיל, "מי לא עסקינן דיחדינהו לאשתו נדה", מתכוון לסברה זו, שכלי חרס אינו ראוי למושב כלל. הפסוק מוכיח שאפילו אם במקרה מיוחד יחדו למושב בטלה דעתו אצל כל אדם, שאין משתמשים בכלי חרס למושב. וכך משמעות לשון הסוגיה בבכורות לח ע"א: "אין מדרס בכלי חרס", שזו קביעה עובדתית ולא רק הלכתית (תפארת ירושלים' על המשניות, לר' משה יהודה ליב זילברברג, כלים פ"ב מ"ג; הערות הרב אלישיב, שבת פד ע"ב). תימוכין לפירוש זה בדברי רש"י מגרסת כת"י של רש"י לבכורות 120: "אין מדרס בכלי חרס – כדאמרינן במסכת שבת מי לא עסקינן דיחדינהו לאשתו נדה, דנשבר לאלתר כשיושבין עליו". רש"י מביא את דברי רבא ומקשר אליהם את הסברה שחרס אינו ראוי למדרס, ומכאן משמע שרש"י הבין שלפי מסקנת הסוגיה זהו טעם הדין שאין מדרס בכלי חרס 121. יש להוסיף, שרש"י נזקק לכך מפני שפירש את דברי רבא כהוכחה גרידא שהחרס טהור ממדרס, ועדיין הדבר טעון הסבר שאותו רש"י משלים. אולם תוס' (בשבת ד"ה מ') פירשו את דברי רבא כסברה, שכלי חרס אין בו אלא טומאת תוך ולא טומאת גב, כגון מדרס, ולכן אינם נזקקים לנימוק המעשי שהחרס שבי. אך יש לשאול, מדוע רש"י לא כותב נימוק זה במפורש בפירושו לשבת על דברי רבא?

119 הרא"ל מאלין מבאר באריכות שיש לחלק בין שני סוגי מדרס: חפץ שכל תכליתו למשכב ומושב, כגון מפץ, וחפץ שהמשכב והמושב הוא שימוש צדדי בו, ולכן הוא נזקק (בתו"כ, מצורע, פרשת זבים פרק ב, ג) לריבוי מיוחד כדי שייטמא מדרס. הסוג הראשון טמא מדרס אע"פ שאין עליו שם כלי, ואילו הסוג השני טמא מדרס רק אם יש עליו שם כלי, כפי שהתו"כ (שם ד) ממעט מי שישב על אבן או קורה מ"כלי". הלימוד מצמיד פתיל למעט כלי חרס ממדרס מוכיח רק על הסוג השני, שהרי מדובר בכלי קיבול המשמש גם למדרס, וא"כ היה מקום לומר שעכ"פ הסוג הראשון ייטמא מדרס, ולכן רש"י נזקק לסברה שחרס לא חזי כדי לבאר מדוע מדרס מהסוג הראשון לא שייך כלל בחרס, ואם עשה כלי כזה למדרס בלבד בטלה דעתו, ורק כשימוש משני הדבר אפשרי. לענ"ד דברי הרא"ל מאלין קשים, שכן בהמשך הספרא נאמר: "אוציא את אילו ולא אוציא כסא של גללים ושל אדמה ושל אבנים? ת"ל 'כלי', כלי המיוחד". הרי שאפילו כיסא שנעשה במיוחד לשם כך התמעט מ"כלי".

120 כתב היד על רוב מסכת בכורות, והשינויים שבו בהשוואה לרש"י הנדפס, פורסמו ע"י הרב יעקב דוד אילן (זכור לאברהם) תשנ"א עמ' יג ו'תוספות שאנן על בכורות' עמ' 106). הרב אילן מציין שגרסאותיו במקומות רבים שלמים ומדויקים יותר מאשר רש"י הנדפס, ופעמים רבות גם הגהות השטמ"ק מתאימות לכת"י זה.

121 אלא שיש מקום לומר שגרסה זו היא חיבור בין שתי מהדורות של רש"י: באחת פירש שהמשפט "אין מדרס בכלי חרס" הוא קביעה הלכתית, שנשמכת על גזירת הכתוב, ולכן הפנה לגמ' בשבת, וכפי שפירוש רגמ"ה שם מזכיר עניין זה: "בהנך כלי שטף דחזו למדרסות לישבה מקבל טומאה דאורייתא דאע"ג דלית בהו תוך, כדאמרינן במסכת שבת בפרק אמר ר' עקיבא כגון דיחדינהו לאשתו נדה. אי הכי כלי חרש נמי... וקאמר משום דאין מדרס בכלי חרש, מפרש נמי התם". ובשנייה פירש ש"אין מדרס בכלי חרס" כי אינו ראוי לו.

סברת רש"י - להטעמת הדרשה

כדברי רש"י מצאנו בעוד ראשונים וגדולי האחרונים. בחיבור המיוחס לרס"ג (חיבורים הלכתיים של רס"ג עמ' 325): "כלי חרס וזכוכית, שאין לגביו הבדל בין אם תגע בהם הנדה ובין אם תשב עליהם, דינם אחד, כל אלה נטמאים ואינם מטמאים את זולתם כי אין זה נהוג לעשות מושב ומשכב מחרס וזכוכית". ובמאירי בשבת פד ע"א: "כלי חרס, בין גדולים בין קטנים, בין פשוטיהם בין מקבליהם, טהורים מן המדרס שהרי אינם ראויים לשיבה". ובחידושי לערובין קד ע"ב (עמ' רכה): "וכלי חרס אינו ראוי למדרס לפי שנשבר מיד" (ובבית הבחירה שם: "שאינן בני מדרס"), ובב"ק כה ע"ב: "כלל גדול אמרו: אין מדרס לכלי חרס, שאינו ראוי לשיבה". בנידה מט ע"א המאירי כותב שוב סברה זו, אך בצירוף לדרשה מ"משכבו": "ושמא תאמר והא איכא נמי כלי חרס שאינו טמא מדרס, מתוך שאין לו טהרה במקוה, דמקיש משכבו לו... ומיטמא באהל המת!... נראה לי לתרץ שכלי חרס מ"מ אינו ראוי לשיבה ובכלל סאה ותרקב הוא"¹²². סברה זו שכלי חרס אינו טמא מדרס כי הוא עלול להישבר הוזכרה גם בקרית ספר (הל' שאר אבה"ט פ"י והל' כלים פ"א) לצד הדרשה מ"משכבו", ובקרבן אהרן (שמיני, פרשת ז, ד), כנימוק לטהרת מיטה של חרס¹²³.

עוד מצאנו בספר הישר לר"ת (חידושים, סי' רסא הנ"ל) שדן בדברי רבא "מי לא עסקינן" וכו', וכתב להסביר את החילוק בין כלי חרס לבין כופת שאור: "גבי כופת אמרינן 'כששימש מעשה עץ שימש', דחזי למיזגא עליה... אבל כלי חרס לא חזי למיזגא כולי האי, ועוד דמיעט רחמנא בהדיא כל שאין לו תוך, ועוד דכתיב בהדיא אם צמיד פתיל עליו טהור, ועוד דאיכא במינו"¹²⁴. ר"ת משלב את הלימודים מן הפסוקים ואת סברת "אין במינו טהרה במקוה" עם הסברה שכלי חרס אינו טוב כל כך לשיבה, וכל זה בהמשך לדברי רבא. ואף כאן יש לשאול כשאלת האחרונים על רש"י: למה הוצרך ר"ת לסברה זו כאשר יש פסוקים בדינו? וכל תירוצי האחרונים הנ"ל לדברי רש"י לא יספיקו ליישוב דברי ר"ת, דוק ותשכח.

122 במשנה שם נאמר "כל המטמא מדרס - מטמא טמא מת, ויש שמטמא טמא מת ואינו מטמא מדרס", ופירשה הגמ' (מט ע"ב): "לאתויי סאה ותרקב... שאומרים לו עמוד ונעשה מלאכתנו". ומקשה המאירי מדוע לא הוזכר כלי חרס, ותירץ כנ"ל, שאינו ראוי לשיבה (ועיי' בריטב"א, שהקשה כן ותירץ אחרת, שטהרתו מדרס פחות מפורשת). אך הקושיה צ"ב, שהרי "מטמא טמא מת" משמעו שהוא אב הטומאה, כמ"ש רש"י (מט ע"א ד"ה כל), ולא כלי חרס.

123 הרמב"ם בהקדמתו לטהרות (מהדר' מוה"ק עמ' כ) כתב כעין זה: "ואין כלי חרש ראוי למשכב ומרכב כמו שיתבאר בזבים", ולכאורה כוונתו שאינו ראוי מבחינה מעשית. אך ההפניה לזבים מלמדת ש"אינו ראוי" מבחינה הלכתית. כוונתו כנראה למש"כ בפיה"מ בזבים פ"ג מ"א: "אמר יתעלה וכלי חרש אשר יגע בו הזב ישבר", ואמר וכלי חרש אשר תבושל בו ישבר, אמרו (בספרא מצורע, פרשת זבים, פרשתא ג, א): מה בו האמור להלן מאוירו אף כאן מאוירו. וכיון שנתברר לנו על ידי הקבלה שהביאו לה ראייה בגזרה שוה שאין הזב מטמא כלי חרש אלא מאוירו... ונראה שלדעתו זהו מקור לשלול גם טומאת משכב ומושב (הר"י קאפח בהקדמה ציין לזבים פ"ה מ"א, ולא הבנתו כוונתו).

124 ראה הערה 109.

לפיכך נלע"ד שהביאור הפשוט יותר בדעת רש"י ור"ת והמאירי הוא שבאו להוסיף סברה בגזירת הכתוב, דהיינו, לבאר מה הדריך את חכמים בדרשתם. מאחר שהפסוק אומר "כל המשכב", וגם מצאנו שפשוטי כלי עץ הראויים למדרס טמאים בו, חידוש הוא להפקיע כליל את החרס מטומאה זו; והרי בטומאת שרץ מצאנו שהחרס חמור מפשוטי כלי עץ! החילוק בין "יש במינו טהרה במקווה" ל"אין במינו" אינו פשוט מסברה, כלשונו החריפה של רבי אילעא: "רחמנא ליצלן מהאי דעתא!". גם הראיה מכך שטיהר הכתוב כלי חרס המוקף צ"פ אינה פשוטה, הן בעצם הראיה מטומאת מת לטומאת מדרס, והן בראיה מכלי קיבול לכלי העשוי למשכב (כדברי הרא"ל מאלין הנ"ל). לכן הוצרכו הראשונים לבאר שיש סברה שהדריכה את חכמים בדרשתם, והיא שהחרס ככלל אינו טוב למשכב ומושב¹²⁵.

לפי ביאור זה, שהטעם שהחרס אינו ראוי למדרס אינו עומד בפני עצמו אלא נלווה ומדריך את הדרשה, ברור שלא ניתן להסיק ממנו שזהו הקריטריון הבלעדי לטומאת מדרס. רק בכלי חרס, שהתורה טימאה אותו באופנים מסוימים ואעפ"כ טיהרה אותו מן המדרס, נזקקו הראשונים לסברה זו.

הסבר נוסף לרש"י

במהדורה מוקדמת של התפא"י בכלים פ"ב מ"ג¹²⁶ כתב התפא"י שהיה מו"מ בינו לבין רעק"א בהבנת דברי רש"י: "ודנתי לפני רבינו, דילמא כוונת רש"י דאין לו תקנה אלא בשבירה ואין לו טהרה במקווה? ואגרי בן מרנא גירא מרש"י בכורות לח ע"א ד"ה אין מדרס לכלי חרס, שישבר אם ישב עליו". פירוש: התפא"י הציע שאין כוונת רש"י בערובין לומר שהחרס טהור ממדרס מסיבה מעשית, שהוא צפוי להישבר כשיושבים עליו, אלא כוונתו רק לומר שאם ייטמא מדרס אין לו תקנה ויצטרכו לשברו. ועל כך השיב רעק"א מלשון רש"י בכורות, והראיה ברורה יותר מהלשון לפנינו שם: "שיישר אם אדם יושב עליו".

ברם, לפי הגרסה החדשה ברש"י בכורות שנגלתה לפנינו מכתב היד הנ"ל: "אין מדרס בכלי חרס – כדאמרינן במסכת שבת מי לא עסיקנן דיחדינהו לאשתו נדה, דנשבר לאלתר כשיושבין עליו", לענ"ד מסתבר לפרשו כפי שהציע התפא"י, שאחרי הקצאתו לנידה יצטרכו לשברו לאלתר אחרי הישיבה. ואם לא כן הרי דברי רש"י סותרים לכאורה מקצה לקצה, שבכורות כתב שיישר לאלתר כשישבו עליו, ואילו בשבת כתב: "מי לא

125 הרחבת דברים בכיוון זה מצאתי אצל הרב נריה (ראה הערה 117), ושם כתב זאת הן כביאור לדרשת רבא (ע"פ התפארת ירושלים הנ"ל) והן כביאור לדרשת חזקיה מ"משכבו". על מעורבותה של סברת חז"ל בדרשותיהם ראה בהרחבה בספרו של אחי הרב שמואל 'נטע בתוכנו' פרקים י-יא.

126 הדברים מופיעים במהדורה הראשונה שי"ל ע"י בנו (תרכ"ב). ציין למקור זה הרב נריה זצ"ל, ראה הערה 117, וכתב שהדברים נדפסו עוד בחיי רעק"א, וכנראה כוונתו למהדורת הנובר תק"צ, שלא ראיתה.

עסקינן - מי לא משמע במקרא דאפילו ייחדו לאותו כלי לאשתו נדה לישוב עליו כל ימיה אמר קרא דמציל...". ודבריו בבכורות גם סותרים מיניה וביה: כיצד ייתכן לומר "מי לא עסקינן" וכו', אם יישר לאלתר? ! ההנחה "מי לא עסקינן" וכו' משמעה לכאורה שזהו דבר מצוי ואפשרי. ופירוש הדברים כפי שכתבתי (סוף פרק ב) בהסברת שיטת גדולי הדורות: משכב ומושב אינו אלא דבר המיוחד לכך בקביעות. ממילא, אם החרס ייטמא במדרס, ולא ניתן לטהרו, הרי יאלצו לשברו לאלתר, ואי אפשר ליחדו לישיבת קבע! ואף שניתן ליחדו לימי טומאת האישה, פשט התורה הוא שאדם מטהר את כליו תדיר. לכן לא ייתכן מדרס בכלי חרס.

את לשון רש"י בב"ק "למדרס לא חזי" אי אפשר לפרש כך, אבל שם מדובר על פכים קטנים. מכל מקום, בלשונות ר"ת והמאירי הנ"ל בוודאי לא ניתן לפרש כך.

טהרת כלי אבן ממדרס

דוגמה שבאמצעותה ניתן לבחון את הכלל הקובע איזה חומר טמא מדרס ואיזה לא הוא דין כלי אבן העשוי למשכב ומושב. מצאנו שהוא טהור מן המדרס, כמ"ש בכלים פכ"ב מ"י: "ספסלין שבמרחץ ושתי רגליו של עץ - טמא; אחת של עץ ואחת של אבן - טהור" (וראה בסי' ט עמ' 321 בעניין משנה זו). ובנידה פ"ט מ"ג: "ישבו על ספסל של אבן או על האצטבא של מרחץ ר' נחמיה מטהר, שהיה רבי נחמיה אומר: כל דבר שאינו מקבל טומאה אין מקבל כתמים". וכן בתורת כהנים (מצורע, פרשת זבים פרק ב, ד הנ"ל): "אוציא את אלו ולא אוציא כסא של גללים ושל אדמה ושל אבנים? ת"ל 'כלי' המיוחד", כלומר, דווקא כלי שבעלמא מקבל טומאה, כמ"ש הרמב"ם בפיה"מ בכלים פ"כ מ"ג. וכן משמע מרש"י בנידה (נט ע"ב ד"ה של אבן: "שאינו מקבל טומאה"), שהדבר פשוט שספסל של אבן אינו מקבל טומאה, כדין הרגיל בכלי אבנים.

אולם התוס' רי"ד (נידה ס ע"א ד"ה ישבו על ספסל של אבן) חידש שגם כלי אבן היה ראוי עקרונית לטומאת מדרס, ואינו טהור מן המדרס אלא מפני שמבחינה מעשית אינו מתאים לכך (וכדברי רבנו הלל על הספרא הנ"ל פרק ג). ד"ל: "אי קשיא, מאי שנא של אבן משל עץ? והרי פשוטי כלי עץ טהורין ובמדרס טמאין, ואבן נמי, אע"פ שהיא טהורה בכל הטומאות, במדרס תיטמא? י"ל בעינן כלי המיוחד לישיבה, ואין אדם מייחד אבן לישיבה מפני שהיא מזקת את היושביין עליה, כדאמר מר (ירושלמי ביצה פ"א ה"ז) אבנים שישבנו עליהן בנערותינו נלחמים עמנו בזקנותינו".

לבירור סברה זו שהאבן אינה טובה לישיבה יש לעיין בסוגיית הירושלמי שם במלואה: "תני רבי ישמעאל בי רבי [יוסי¹²⁷] אומר: אבנים שישבנו עליהן בנערותינו עשו עמנו מלחמה בזקנותינו. ר' יונה מפקד לחברייא: לא תיתבון לכון על מסטובייא ברייתא

127 כן במקבילה בבראשית רבה שלהלן.

דסדרה דבר עולא, דאינון צנינין. רב מפקד לתלמידוי: לא תיתבון לכון על טבלה ברייתא דסדרה דאסי, דאינון צנינין. פירוש: האבנים שישבנו עליהם בצעירותנו הזיקו לבריאותנו בזקנה, מפני הצינה (ולכן חשוב להישמר גם בימי הבחורות, עיי"ש בהקשר סוגיית הירושלמי). וכך ציוו חכמים לתלמידיהם שלא לשבת על האבנים הצוננות¹²⁸.

התוס' רי"ד למד מכאן שבאופן כללי ספסל של אבנים אינו טוב לשיבה ולכן גם אין זה דבר מקובל. כיוצא בזה כתב הרמב"ן (מלחמות ה' שבת מט ע"א), על פי הגמרא בשבת מג ע"א בעניין טלטול לצורך מוקצה: "תא שמע: פורסין מחצלות על גבי אבנים בשבת! – באבנים מקורזלות, דחזיין לבית הכסא. תא שמע: פורסין מחצלות על גבי לבנים בשבת! – דאישתור מבנינא, דחזיין למיזגא עלייהו", ובאבנים לא תירצו דחזיין למיזגא עלייהו (הקושי בולט יותר בסוגיה המקבילה בכיצה לו ע"א, שם הוקדמה הקושיה מלבנים), הרי שאינן מיועדות לכך. וביאר: "שאיין אדם מייחדן לשיבה כדמוכח בפרק כירה... וטעמא דמילתא אידי דיקירי דמייהו לא מייחדי לשיבה, אי נמי מפני ששיבתן קשה כדאמרינן בירושלמי" (והר"ן בחידושי שבת קכה ע"ב כתב את הטעם השני בלבד).

לענ"ד מסקנת הרי"ד מהירושלמי אינה מוכרחת, ואדרבה: הרי מבואר שם שהיו ספסלי אבן, אלא שהחכמים המליצו לתלמידיהם שלא לשבת על ספסלי האבן שבחוץ דווקא, מפני קרירותם¹²⁹. יותר מפורש הדבר במקבילה בבראשית רבה (אלבק, פרשה צז, מח): "ר' יוסי הוזה מפקד לחברייה: לא תהוון יתבין על מיסטובייתה דסדרא דבר עולה בסיתווא, דהינין צנינין סגין", הרי שדווקא בחורף אין זה מומלץ. ועוד: אם השיקול הוא הצינה, הרי שיקול זה קיים גם במתכת. עניין זה של ישיבה על אצטבאות עולה לא רק מהירושלמי שם אלא מוזכר במקומות רבים כדבר שבשגרה¹³⁰, ונראה שרוב האצטבאות היו קבועות בקרקע ועשויות אבן¹³¹.

128 על ה"טבלה" עיין ב'עלי תמר' שם, שהראה שהכוונה לפסיפס של אבנים, ומדובר בתלמידים שישבו ע"ג הקרקע.

129 בשלמא אם היה הרי"ד אומר שהתורה טיהרה את מושב האבן כי אליבא דאמת הוא מזיק, אע"פ שבני אדם משתמשים בו, לא הייתה סתירה לדבריו מהקשר הסוגיה. אך הרי"ד והרמב"ן אומרים שבפועל הציבור לא נוהג ליעד אבנים לשיבה, ולכאורה זו ראייה לסתור.

130 נידה פ"ט מ"ג; קדושין ע ע"א; ירושלמי כלאים פ"ט ה"א, שמזכיר כרים וכסתות הנתונים "על גבי מסטוה"; ירושלמי ב"ב פ"ב ה"ג: "חד בר נש זבין כל דרתיה, שייר בה חד מסטובא והוה עליל ויתיב ליה עליה"; שהש"ר פרשה ו: "עבר בשוקא ושרי מסתכל להווא מסטוביתה דהוה נהיג יתיב ומחייט עלה"; תנחומא מצורע סי' ט. וכן ברש"י במקומות רבים (ברכות לג ע"ב ד"ה סטיו, שבת ה ע"ב ד"ה דרך סטיו, ז ע"א ד"ה בין העמודים, צא ע"ב ד"ה סטיו, פסחים יא ע"ב ד"ה על גב האצטבא, סוכה מב ע"ב ד"ה על גב האצטבא), וברמב"ם הל' יו"ט פ"ח ה"ז. בערוך (ערך אסטוה, 2) כתב: "מקום צר כאמה וגבוה כארבעה כחמישה טפחין ומניחין עליה פרגמטיא וכן עושים בפני כל החנויות [על הקשר בין אצטבא לחנות ראה תענית יד ע"ב ותוספתא ב"ק פ"ו הכ"ח]... ופעמים עושין אותה לשיבת בני אדם". ובמיוחס לרש"י תענית שם: "איצטבא – כסא", ובתפא"י אהלות פ"ח מ"ט, על האצטבונית/אצטבא: "מושב שעשוי לנוי בצד פתח הבית בחוץ".

אכן, מסתבר שהשימוש בכסאות אבן היה מצומצם, ולא מפני שהאבן פחות נוחה לשיבה בהשוואה לכסא עץ או מתכת, אלא שמפאת כובדה של האבן לא נוח להזיז אותה, ולכן קבעו מושב מאבן רק במקום שנדרש בו ספסל קבוע, כגון בחצר או ברשות הרבים או בבתי כנסיות, כפי שנמצא לרוב בשרידי בתי כנסת עתיקים¹³². כך אפשר גם לבאר את הגמ' בשבת וביצה הנ"ל, שסתם אבן אכן לא מיועדת כמות שהיא לשיבה, אלא רק לכשתיקבע במקום המצריך ישיבה, מה שאין כן לבנים, שניתן לשבת עליהם באופן ארעי ולטלטלם ממקום למקום.

האצטבה מופיעה לעיתים בשילוב עם גג כלשהו (פסחים פ"א מ"ה; שקלים פ"ח מ"ד; תוספתא אהלות פ"ח ה"א, על אסטוונות שדר בתוכה; ירושלמי שבת פ"א ה"א: "ים ובקעה ואיטוה ואסקופה וכרמלית אינן לא רשות הרבים ולא רשות היחיד... איטוה דתנינן: וכן גשרין המפולשין מטלטלין תחתיהן בשבת, דברי ר' יהודה, וחכמים אוסרין"; ועיין שו"ת מלמד להועיל ח"ג סי' סב), אבל נראה שסתמה בלא גג (ביצה לב ע"ב: "בנה אצטבא ביום טוב, דלא עביד אהלא"). כאשר יש לה גג, חילקו חכמים בין "גג האצטבא" החשוף ל"גב האצטבא" המוצנע, ראה פסחים יג ע"ב וסוכה מד ע"ב.

131 מלבד הירושלמי הנ"ל שמוכיח זאת, ראה מו"ק י ע"ב: "רב שרא... ולמיבני אצטבא" ובמיוחד לרש"י ובר"ן שם, ובראשון לציון מועד קטן ז ע"א: "וסתם אצטבא - של אבנים", עי"ש; ובטור או"ח סי' תקמ מחלוקת בזה. זבחים פא ע"א: "שיריים צריכין אצטבא", כלומר, שפיכה על יסוד המזבח. תמיד כו ע"ב: "מוקף רובדין של אבן. רובדין מאי ניהו? גזרתא דאצטבתא, דסלקי בהו לאצטבתא". רש"י סוכה ד ע"א ד"ה על פני כולה וזבחים לה ע"א ד"ה אאיצטבי (אך בשני המקומות י"ל שרש"י נזקק להעמיד בשל אבנים דווקא כי משמע שם שהאצטבא קבועה בקרקע, עי"ש). ובב"י יו"ד סי' שא: "ומסטווא שאמר בירושלמי נראה אצטבה של עץ או אבן". אמנם רש"י בערובין עז ע"ב פירש: "בנה אצטבא - של עץ", וכנראה נזקק לכך בגלל הצורה המיוחדת של האצטבא המזכרת שם, שאינה כדרכה. עוד מצאנו בנידה סו ע"ב: "אמר רבא: אשה לא תעמוד על גבי כלי חרס ותטבול. סבר רב כהנא למימר: טעמא מאי? משום גזירת מרחצאות", ופרש"י: "שדרך מרחצאות לישב ע"ג אצטבאות של אדמה, דדמי לכלי חרס, ואתי למימר טבילה עולה בהן". נראה שאין כוונתו שהאצטבא כולה עשויה אדמה, וכמ"ש בשו"ת רדב"ז ח"ד סי' צה: "ולאו למימרא אצטבאות של אדמה בלא בנין, דאם כן דרך טנוף הוא זה, לא דרך רחיצה, אלא ר"ל אצטבאות של אדמה בנויות, ומשמע מדבריו דאתי למעוטי ספסלים של עץ". עכ"פ נראה שלא מדובר על אבן גדולה שנקבעה באדמה, אלא לכל היותר תערוכת אבנים ואדמה. רש"י הוצרך לכך מפני שהתחבט בשאלה מה השייכות בין המרחץ לבין כלי חרס, ולכן פירש שבמרחץ יושבים על אדמה הדומה לחרס. אולם תוס' (ד"ה על) כתבו טעם אחר: "שרגיל להיות ומצוי שם כלי חרס לצורך חמין", ולפי פירושה אין אילוץ לבאר שעסקינן באצטבא של אדמה.

132 על ספסלי האבן הללו ראה: ישראל לוי, 'ממרכז קהילתי למקדש מעט: הריהוט והפנים של בית-הכנסת העתיק', קתדרה 60, עמ' 45-46. אין לייחס זאת רק להקפדה על טומאה וטהרה, ראה שם שכן היה מקובל גם בבתי כנסת בארץ העמים, ולהבדיל גם בבתי ע"ז בארץ.

ביעלי תמר' ביצה פ"א ה"ו שיער שספסלים אלו היו מכוסים במחצלת או שטיח, וראה לעיל הערה 130 מהירושלמי בכלאים פ"ט ה"א (אך ראה גם בראב"ד תמיד כו ע"ב, שפירש שהפריסה על האצטבה היא רק לנוי ולכבוד ולא להנאת גוף היושב). גם אם הצדק אתו, אין בזה כדי להחשיבם כלא ראויים למדרס. גם המיטה בימי חז"ל נזקקה לתוספת מצעים עליה (עיין ב"מ קג ע"ב, וראה 'ריהוט הבית במשנה' עמ' 243-258).

מאחר שהתברר שספסלי אבן היו שימושיים לרוב, יש להסיק שטהרתם (כאשר הם מיטלטלים) אינה נובעת מסברה שהם לא יעילים כמושב, כדברי הרי"ד, אלא מפני שבכלי האבן אין טומאה וטהרה כלל¹³³. על כל פנים, בוודאי אין לתלות סברה זו בדעת רש"י, שהזכיר לגבי החרס את השיקול שהוא יישבר ולא הזכיר באבן שיקול של אי נוחות. אם כן, נראה בבירור שרש"י לא בא בדבריו על החרס לקבוע קריטריון כללי למדרס אלא לתת הסבר מקומי לחידוש המיוחד של טהרת כלי חרס ממדרס.

ייתכן גם לומר שהרי"ד נזקק לסברתו רק מפני שלשיטתו (בתוספותיו ביומא ב ע"א וספר המכריע סי' סב) גם כלי אבן ראוי לטומאה כאשר הוא נאה במיוחד (דיון בשיטתו להלן סי' יא פרק א). לכן יש מקום שגם בו תהיה טומאת מדרס, אילו היה ראוי לה. אך לדעה המקובלת שכלי אבנים וגללים ואדמה הופקעו לגמרי מטומאה, טהרתם מן המדרס אינה זקוקה לנימוק כלשהו של אי התאמה.

סיכום

רש"י בכמה מקומות מנמק את הדין שכלי חרס טהור ממדרס בכך שהוא שביר ואינו מתאים לישיבה. יש שביארו שלדעתו זוהי מסקנת הסוגיה בשבת, וכך ניתן להבין מפירושו המלא לבכורות. לפי זה אפשר להבין שהגורם היחיד הקובע את טומאת המדרס הוא ההתאמה המעשית, ונמצא שגם חומרים חדשים יקבלו טומאת מדרס אם הם ראויים לו. אולם מצינו שסברה זו שהחרס לא מתאים למדרס מופיעה בראשונים ואחרונים גם כתוספת לדרשה מ"משכבו", שמתנה את המדרס בכך שיש במינו טהרה במקווה. לאידך גיסא, מצינו שכלי אבן אינם טמאים מדרס, אע"פ שהשימוש בספסלי אבן היה מקובל. לכן מסתבר שגם רש"י מודה לדין "יש במינו", אלא שנצרך לסברה שהחרס שביר כדי לבאר מדוע חכמים דרשו את הפסוק באופן שהוציא את החרס מטומאת מדרס, אע"פ שהוא מקבל טומאות אחרות. עוד ייתכן שכוונת רש"י שאם החרס ייטמא במדרס יהיה צורך לשברו לטהרתו, ונמצא שלא יוכל לשמש לישיבת קבע. רק ברי"ד מצאנו שנוזקק לטעם מעשי להפקעת האבן מן המדרס, וזה מתאים לשיטתו הכללית שאפילו אבן עשויה לקבל טומאה באופנים מסוימים.

133 בכלים פכ"ב מ"ח שנינו: "ישיבת הסתת טמא מדרס", ומשמע ברע"ב שהסתת יושב על האבן עצמה והיא טמאה מדרס, וכן ביאר בפירוש דרך הקדש' על התו"כ הנ"ל "יצאו כלי אבנים" (דף קנח,ב), שמושב הסתת חמור יותר כי הוא חוקק בית מושב. אך הרמב"ם (בפירושו ובהל' כלים פכ"ה ה"ט) פירש שהסתת יושב על קורה, וכן מתבאר להדיא בתוספתא (כלים ב"ב פ"א הי"ג) שמדובר במושב הנקשר לאבן, ועיי"ש פ"ב ה"ב על ישיבת משייפי האבנים בהר הבית. וכבר תמה התוס' יו"ט על הרע"ב, ועייין בחידושי מהרי"ח, שפירש את הרע"ב באופן אחר.

סיכום כללי ומסקנות

- א. בגמ' בשבת נאמר שהתנאי לקבלת טומאת מדרס הוא שהכלי יהיה ראוי לטהרה במקווה, ולכן כלי חרס טהור ממדרס. הגמ' מציינת חריגה לכאורה מכלל זה, והיא המפץ, שטמא מדרס אע"פ שאין לו טהרה במקווה, אבל הגמ' מבארת שעכ"פ "יש במינו טהרה במקווה".
- ב. בראשונים כמה דרכים עיקריות בהבנת המפץ והחידוש בו: 1. זהו כלי עץ פשוט, והחידוש הוא שמכיוון שכלי עץ המקבל ראוי לטהרה - אף הפשוט טמא מדרס (רש"י). לפי זה משמע שכל פשוטי כלי עץ אינם נטהרים במקווה, ונחלקו אחרונים בשיטתו בזה. 2. המפץ עשוי משיפה וגמי, וצמחים אלו אינם "עץ", אך הוא טמא מדרס מפני דמיונם לעץ קשיח, שיש לו טהרה במקווה (ר"ת ורוב הראשונים). 3. המפץ משיפה וגמי נחשב גם כן כעץ, אבל אינו נטהר במקווה כי אינו "כלי", בגלל צורתו המסוימת (רמב"ם וראב"ד). 4. המפץ נחשב ככלי עץ לכל דבר, ועקרונית הוא נטהר במקווה, אלא שיש קושי מעשי בהטבלתו (גדולי הדורות).
- ג. המפץ הטמא מדרס נעשה אב הטומאה. כאשר הוא נטמא בטומאת מת, יש אומרים שאינו נעשה אב הטומאה (תוס' ורמב"ן), ויש אומרים שאף הוא נעשה אב הטומאה (ראב"ה ותוס' תלמיד ר"ת), וכן משמע להדיא בגמ' בסוכה.
- ד. לענ"ד יש כמה ראיות שלמפץ יש טהרה במקווה, כדעת גדולי הדורות.
- ה. שיטת ר"ת שהשיפה והגמי אינם עץ, אלא טמאים מדרס רק מפאת דמיונם לעץ, ואין להם טהרה במקווה, מעוררת כמה קשיים, ועיקרם: 1. פשט הגמ' בב"ק שיש טהרה למפץ. 2. הלשון "יש במינו טהרה" משמעה באותו מין עצמו, ולא במין הדומה לו. 3. מדרשות התו"כ מתבאר שטומאת מדרס נאמרה רק בחומרים שנטמאים בשרצים. מאידך, גם ביאורם של גדולי הדורות' למשפט שאין למפץ טהרה במקווה אינו נוח בפשט הסוגיה.
- ו. לאור זאת נראה לענ"ד לפרש כעין דעת גדולי הדורות' בצורה אחרת: המפץ האמור הוא של שיפה וגמי, שהם צמחי מים הסופגים ובולעים וקשה לנקותם. יש בהלכות הטהרה יסוד של הקפדה על ניקיון, והתורה החמירה במשכב הזב מפני שהפרשותיו מלכלכות את מצעיו. הדין שחרס אינו נעשה מדרס מפני שאינו נטהר במקווה, עניינו שכלי החרס סופג ובולע ללא תקנה, ולכן אם תהיה בו טומאת מדרס לא יהיה אפשר להשתמש בו לשיבת קבע בטהרה. ההשוואה בין מפץ לכלי חרס אין פירושה שהלכתית אין טבילה למפץ, אלא שמעשית כאשר המפץ מתלכלך בהפרשות הזב והזבה לא ניתן לנקותו היטב בטבילה במקווה. לכן סובר ר' אילעא שראוי היה שלא ייטמא מדרס, ור' חנניה משיב ש"יש במינו" עצמו טהרה במקווה, כשלא התלכלך. ייתכן שזוהי שיטת רבנו חננאל.

- ז. הדוגמאות העיקריות לשיטת תוספות, המרחיבה את המושג "יש במינו" גם לחומרים שאינם מקבלים טומאת שרצים, הן לגידולי קרקע: שיפה וגמי, קש וכופת שאור. דוגמאות נוספות בראשונים להרחבת טומאת מדרס: 1. לדעת תוס' והרמב"ן בגד צמר ופשתים שאינו טווי וארוג טמא מדרס משום דמינו לבגד טווי וארוג. 2. לפי הסברה ש"בגד" אינו אלא צמר ופשתים, נחלקו בעלי התוספות האם שאר מיני הבגדים מקבלים טומאת מדרס או לא. לענ"ד יש ראיות לשיטה המצמצמת, שלפי סברה זו שאר מיני הבגדים אינם נטמאים.
- ח. באחרונים יש שהציעו להרחיב את "יש במינו" לדבר הגדל בים (חזו"א) ולכלי זכוכית (מקדש דוד). יש ראיות בחד"ל ובראשונים לשלול הרחבות אלו.
- ט. רבא בסוף הסוגיה בשבת לומד את טהרת כלי החרס מן המדרס מפסוק אחר. הדעה המקובלת בראשונים היא שאין בדבריו חידוש מהותי בהיקף טומאת מדרס, וגם לדעתו רק החומרים שיש להם טהרה במקווה נטמאים במדרס.
- י. מרש"י בכמה מקומות משמע שהכלל הקובע לטומאת מדרס הוא האם הכלי עמיד או שביר. נראה שגם לדעתו זוהי סברה משלימה לדרשה, או שכוונת דבריו אחרת, שלא ייתכן לטמא מדרס כלי שיהיה הכרח לשוברו לטהרתו.
- יא. בכמה מקומות מבואר שכלי אבן שהורים מן המדרס. הרי"ד נימק זאת באי התאמתם לישיבה, אבל יש ראיות לשימוש נרחב בכסאות אבן, ומכאן שהטעם העיקרי לטהרתם הוא כאמור, שרק כלי מחומר שיש בו טומאה וטהרה בשרצים ראוי לטומאת מדרס.
- יב. לאור כל האמור, אין מקום לחדש טומאת מדרס בחומר כלשהו שאין בו טומאת שרצים. רק כלים מעץ, בגד, עור, שק, ומתכת ראויים למדרס. החידוש היחיד במדרס הוא שגם פשוטי כלי עץ, שאינם מקבלים טומאת שרצים, טמאים מדרס.
- יג. לעניין שיפה וגמי, מסתבר שדינם מדאורייתא כעץ, כשיטת הרמב"ם. אך למעשה לענ"ד נכון לחוש לשיטת כמעט כל הראשונים ולהימנע מלהטביל מפץ משיפה וגמי.